The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARÁTI THIRD BOOK.

BY

SIR T. C. HOPE, K.C.S.I., C.I.E.,

LATE EDUCATIONAL INSPECTOR, N. D.

SIXTEENTH EDITION—50,000 COPIES

Bombay:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1888.

Price Three Annas.

BOMBAY:

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

૩૬૪૨

મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણીખાતું.

ગુજરાતી ત્રીજી ચોપડી.

રચનાર

સર ટી. સી. હોપ, કે. સી. એસ. આઈ., સી. આઈ. ઈ.

માજી એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર, ઉ. ભા.

સોળમી આવૃત્તિ—૫૦,૦૦૦ પ્રત.

મુંબઈઃ

ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો.

ઈસવી સન ૧૮૮૮.

કીમત ત્રણ આના.

મુંબઈ:
એજ્યુકેશન સોસાયટીના છાપખાનામાં છાપ્યું છે.

ત્રીજી ચોપડી શીખવવાની રીત.

પાછલી બે ચોપડીઓ સારી પેઠે શીખવવામાં આવશે એટલે છોકરાંને મૂળાક્ષર, જોડાક્ષર, વગેરેનું પૂરું જ્ઞાન થશે. આ ચોપડીની મતલબ એવી છે કે તેમને ભાષાનું જ્ઞાન થાય, અને તે કેમ શુદ્ધ લખવી તથા બોલવી તે જાણે, વળી તેની જોડે ઉપયોગી ખબર મેળવે.

એ કારણસર એવી જરૂર છે કે પ્રત્યેક પાઠને મથાળે જેટલા શબ્દ લખેલા છે તે ખૂબ ધ્યાન રાખી વંચાવવા અને તેના અર્થ તથા જોડણી પૂછી જોવાં; છોકરાં અર્થ ન જાણતાં હોય, તો મહેતાજીએ પોતે સમજાવવા. ત્યાર-પછી ગમે તે એક છોકરાપાસે એક વાક્ય વંચાવવું: જો તેનાથી બરાબર ન વંચાય તો મહેતાજીએ પોતે ઘણી સંભાળ લઈ તે વાક્ય બરાબર રીત ને ઢબપ્રમાણે વાંચી સંભળાવવું, અને ફરીથી તેની કને વંચાવવું; વળી તેનું તે બીજાકને વંચાવવું. એ રીતે વર્ગ માંહેલા જે ઘણા નઠારા વાંચનાર હોય તેમાંથી ત્રણ ચાર કને વંચાવી પાકું કરાવવું. ત્યારેકેડે તેમાંના કઠણ શબ્દોના અર્થ અને વાક્યની મતલબ પૂછી જોવી. તેનો બરાબર ખુલાસે જવાબ એકથી ન દેવાય તો બીજાને, અને બીજાથી ન દેવાય તો ત્રીજાને, એ રીતે છોકરાંને પૂછ પૂછ કરવું, અને વર્ગમાં કોઈને ન આવડે તો મહેતાજીએ સમજાવવું. મહેતાજીએ સમજાવી બેશી ન રહેવું, પણ છોકરાંનાં મનમાં તે બરાબર ઉતર્યું છે કે નહિ તે સૌથી મંદ બુદ્ધિનો છોકરો હોય તેને પૂછી ખાતરી કરી લેવી.

ત્રીજી ચોપડી શીખવવાની રીત.

એ પ્રમાણે એક[illegible] થયું એટલે બીજું લઇને તે પણ એક છોકરાપાસે વંચાવવું, અને તેને ન આવડે તો મહેતાજીએ પોતે વાંચી સંભળાવી તેની અને બીજા છોકરાંપાસેથી વંચાવી મતલબ વગેરે પૂછી શીખવવું. એમ કરવાથી બધાં છોકરાંને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની તથા બરાબર ઢબથી સમજસાથે વાંચવાની ટેવ પડશે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધ્યાન રાખીને પાઠ શીખવવામાં આવશે તો તે છોકરાંને પાકો આવડશે. પાકો થશે એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજતાં આવડશે. જ્યારે એ આવડે ત્યારેજ જાણવું કે પાકો થયો. પાઠ મોઢે કડકડાટ ભણી જાય તેવી રીતિ શીખવવાની મતલબ બિલકુલ નથી; અને તેમ ન થાય એવી હમેશા મહેતાજીએ કાળજી રાખવી.

વળી વાંચનપાઠ વધારે પાકા કરવાસારૂ દરરોજ અથવા બે ત્રણ દિવસે જ્યારે જોગ બને ત્યારે શીખી ગએલા પાઠમાંથી હરકોઈ પાઠ ચોપડીમાંથી જોઇને પાટીપર ઉતારવાને સારૂ છોકરાંને કહેવું, અને તેમનું ઉતારેલું મહેતાજીએ તપાશી જોવું; અને તેમાં ઘણાએ જે ચૂક કરેલી હોય તે આખા વર્ગને દેખાડવી.

આ ચોપડીને છેડે બાળબોધ મૂળાક્ષર લખેલા છે તે શીખવવાની રીત આપ્રમાણે છે. ૧૨૮ મો પાઠ શીખવતાં માલૂમ પડશે કે બાળબોધ અને ગુજરાતી લિપિમાં ઘણોજ થોડો ફેર છે. એ પાઠ સારી પેઠે સમજાવીને પછી ૧૨૯ મો પાઠ, જે બાળબોધ મૂળાક્ષરનો છે, તે શીખવવો. એમાં પહેલી લીટીમાં ગુજરાતી અને તેની નીચે બાળબોધ અક્ષર લખેલાં છે. તે બંને સરખાવી જોતાં છોકરાંને સહજ ખબર પડશે કે થોડાજ અક્ષરમાં

ફેર છે. એ બધા તેમની કને વંચાવવા, ને પછી તેમની પાટીપર તેમની કને લખાવવા. જે અક્ષરમાં ઘણો ફેર છે, તે છોકરાંના ધ્યાનમાં બરાબર ઠસવાસારૂ તેમના જુદા પાઠ કરેલા છે, અને પ્રત્યેક પાઠને મથાળે તેમાંના થોડા થોડા લખેલા છે, માટે તે આરંભે છોકરાં-પાસે વંચાવવા, અને પછી પાઠ વંચાવવો. એ રીતે ૧૩૦ થી ૧૩૫ સુધી પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે એટલે બાળબોધ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાંને થશે.

આ ચોપડીથી છોકરાંને ઉપયોગી જ્ઞાન મળે એવી પણ મતલબ છે, માટે પ્રત્યેક પાઠમાંહેલી બિનાને લગતા બીજા દાખલા આપી તે સારીપેઠે સમજાવવી. જેમકે, નીતિ-સંબંધી પાઠ હોય તો મહેતાજીએ તેને લગતા નવા નવા દાખલા આપીને તેની મતલબ છોકરાંના ધ્યાનમાં ઉતારવી. જાણે માબાપની સેવાવિષેનો પાઠ ચાલતો હોય, તો તે વખત કોઈ એવા શખ્સનો દાખલો આપવો કે જે મા-બાપની સેવા કરતો હોય, ને તેથી ઘણો સુખી હોય, અથવા કોઈ એવા છોકરાને કહી સંભળાવવો, અથવા તે વર્ગમાં-નોજ કોઈ એવો ડાહ્યો છોકરો હોય, તો તેને શાબાશી આપી સૌના મનમાં પક્કું ઉતારવું કે માબાપની સેવા કર-વીજ જોઈએ. તેમજ કંઈ સામાન્યજ્ઞાનસંબંધી પાઠ ચા-લતો હોય તો હરપ્રકારે તે છોકરાંના મનમાં ઉતારવો, જેવો કે ઘરવિષે હોય તો તેના બધા ભાગનાં નામ ઓળખાવવાં; વળી બની શકે તો નજરે બતાવવાં, અથવા તેમનો ઉપયોગ કહી સંભળાવવો, અને જેમ બને તેમ કરીને જાણીતા દાખલા આપી તેમના મનમાં તે પાઠમાંની હકીકત ઉતારવી. વળી જનાવર કે ઝાડવિષે પાઠ આવે, તો તે છોકરાંને નજરે દેખાડવાં; તેમ ન બને તો તેનાં ચિત્ર બતાવવાં; વળી પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, વગેરે સારી પેઠે ઓળખાવવાં.

કવિતાના પાઠ પાછલી ચોપડીમાં કહ્યાપ્રમાણે શીખવવા ને મોઢે કરાવવા. કેટલીક કવિતા તો પાછલા પાઠમાં જે વર્ણન વાંચી ગયા તેવિષેની છે, માટે તે મોઢે કરાવ્યાથી બેવડો ફાયદો થશે, એકતો તે પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે, અને બીજું તે વિષયની જાણવાજોગ હકીકત પણ ધ્યાનમાં રહેશે.

આ ચોપડી શીખવવાની વખતે વ્યાકરણનું જ્ઞાન પણ છોકરાંને થોડું થોડું આપતાં જવું; જેમકે એક વાક્ય વાંચે તો તેમાંથી છોકરાંપાસે ઓળખાવવું કે એ વાક્યના બધા શબ્દ સરખા નથી, જુદી જુદી જાતના છે, અને તેમના નામ પણ જુદાં જુદાં પાડેલાં છે. પ્રથમ નામના શબ્દ ઓળખાવવા, પછી સર્વનામ, ત્યારપછી વિશેષણ, ક્રિયાપદ વગેરે.

— - - -

3661

ત્રીજી ચોપડીનું સાંકળીઉં.

ત્રીજી ચોપડી.

પાઠ ૧. આળસુ છોકરો.—ભાગ ૧.

ડાહ્યો મુર્ખો આળસુ
પાલવવું રમતીઆળ ચોકી

કોઈ એક મૂર્ખ નાનો છોકરો હતો, તેને એના બાપે નિશાળે મૂક્યો. હવે આ છોકરો ઘણો રમતીઆળ, તેથી એને નિશાળે ભણવા જવું ગમે નહિ.

એક દહાડો તેણે ઘરમાં એક કીડીને કહ્યું જે, કીડી બાઈ, આવો આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી ના મૂર્ખા ભાઈ, મારે રમવું કેમ પાલવે? હજી તો મારે ચોખાના દાણા દરમાં લઈ જવાના છે. પછી એક ચકલી મળી તેને કહ્યું આવો ચકલી બાઈ, આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી ના મૂર્ખા, મારે તો ઘણું કામ છે. અમારે રમવું પાલવે નહિ; મારે હજી બચ્ચાને માટે ચારો આણવાનો છે. પછી એક કુતરો રસ્તે જતો હતો તેને કહ્યું અલ્યા ડાહ્યા, અહીં આવ, આપણે રમીએ. તે બોલ્યો, ના મૂર્ખા, મારે તો ધણીના ઘરની ચોકી કરવા જવું છે. તે મારે આળસુ થવું કેમ પાલવે? એટલું કહીને તે ચાલતો થયો.

પાઠ ૨. આળસુ છોકરો—ભાગ ૨.

ઝંખવાણો	જીવતરં	મના
મચ્યાં	જનાવર	નવરાશ

પેલા છોકરો તો ઝંખવાણો પડી ગયો; તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો જે આ શું! માણસ તો નકામા નથીજ, પણ જનાવર સરખાંએ પોતપોતાનાં કામમાં એવાં મચ્યાં છે જે તેમને લગાર પણ નવરાશ આવતી નથી; ત્યારે જગત્માં આળસુ ડોઠ તો હુંજ રહ્યો કે શું? ધૂળ પડી મારા જીવતરમાં જે હું આવડો મોટો થયો ને હજી કંઈ ભણ્યો નહિ! જો હું આળસુ રહ્યો તો આગળ મારી શી વલે થશે? એ રીતે તેને બહુ પસ્તાવો થયો, ને બીજે દહાડેથી નિશાળે જવા માંડ્યું, ને ત્યાં બહુ મહેનત કરીને ભણવા લાગ્યો. એવું મહેતાજીએ જોયું એટલે તેને કહ્યું, વાહ વાહ! હવે તમે તો ઠીક ભણો છો, હું તમને જોઇને રાજી થયો, ને તમારૂં નામ મૂર્ખો ફેરવીને આજથી હું તમને ડાહ્યાભાઈ કહીશ. નિશાળમાં પણ મના કરીશ જે તમને હવેથી મૂર્ખો કહે નહિ.

પાઠ ૩. સદાચરણ.

પહેલ	સહેલ	વાણ	સદાચરણ	કોપતું

દોહરા.

જે જન જાણે જગતમાં,
*જનમ ધરીને પહેલ,

---

*જન્મ.

સદાચરણમાં ચાલવું,
તે પામે સુખ સહેલ.
જાણી વાતો જે કરે,
બોલે મીઠી વાણ,
બીજાને કોપે નહિ,
તે છે ડાહ્યો જાણ.

આજમ દુરગારામ મંછારામ.

પાઠ ૪. ભેંસ.

વગડાઉ ડાંસ ટુંકા ધાર

ભેંસ મોટું જબરૂં જનાવર છે. ગાયના કરતાં એનું શરીર જાડું હોય છે. એના પગ ટુંકા ને જોરાવર હોય છે. કેટલીકનાં શીંગડાં પછવાડે વળેલાં હોય છે, ને તે શીંગડાંની એક કોરે જરા ધારજેવું હોયછે. એની ચામડી કાળી ને કઠણ હોય છે. એના ઉપર વાળ આછા હોય છે. ભેંસ માથું નીચું રાખીને ઘણી ધીમી હીંડે છે. એને ડાંસ કરડી ખાય નહિ માટે ડીલઉપર કાદવ રહેવા દેછે. પાણીનાં તળાવ કે ખાડા હોય તેમાં ઘણી વારલગી પડી રહે છે; પણ નાક ને માથું પાણીની ઉપરનું ઉપર રાખે છે. ગાય કરતાં ભેંસો ઘણું દુધ દેછે.

એ જનાવરના નરને પાડો કહેછે. કેટલાક દેશામાં પાડા-પાસે હળ ખેંચાવે છે. હળવડે ભોંય ઓદાઇને પોચી પડે છે એટલે તેમાં દાણા વાવે છે. પાડાને ગાડાંમાં ને કોસમાં પણ જોડે છે. ભેંસોને અને પાડાને વરસાદમાં ફરવું બહુ

ગમે છે. વગડાઉ ભેંસો બહુ જોરાવર હોય છે; કહે છે કે ચાર જબરી ભેંસો હોય તો એક વાઘને પણ પૂરી પડે.

પાઠ ૫. ગાળાગાળી.

સ્વભાવ રાજકુંવર શિક્ષા અણસમજુ સાર
દંડ સજા વડાઈ યાદ રાખવું

જેના સ્વભાવ નઠારા તે ગાળાગાળી દે છે, અને જેના સ્વભાવ સારા તે સારા બોલ બોલે છે.

એક રાજકુંવરને કોઈ ગરીબના છોકરાએ ગાળો દીધી, તેથી રાજકુંવરે રડતાં રડતાં જઈને બાપઆગળ ફર્યાદ કરી. રાજાએ તે સાંભળીને પોતાની કચેરીમાં સર્વને પૂછ્યું કે ફલાણા છોકરાએ મારા કુંવરને ગાળો દીધી માટે એને શું કરવું? ત્યારે કોઈએ કહ્યું, એને ગામ બહાર કાઢી મુકવો ઘટે; કોઈ કહે, એને બંદીખાને નાંખવો; કોઈ કહે, દંડ લેવો. એમ સૌ જુદી જુદી રીતે બોલ્યા. પછી રાજાએ પોતાના કુંવરને કહ્યું કે હું રાજા છું; તને જેણે ગાળો દીધી તેને ઘટે તેવી શિક્ષા કરવી મારા હાથમાં છે; પણ તું તે છોકરાને માફ કરે તો બહુ સારૂં, કેમકે સજા કરવી તે કરતાં માફ કરવામાં વડાઈ છે. તે ઉપરથી બાપનું વચન રાખીને કુંવરે પેલા છોકરાને માફ કર્યું ને કહ્યું જે આ વેળા હું તને જવા દઉંછું, કેમજે તું નાનો ને અણસમજુ છે, પણ યાદ રાખજે જે કોઈને ગાળ દીધામાં સાર નથી.

પાઠ ૬. ગાળાગાળીવિષે કવિતા.

ભાખતા જશ બાળકી તોલ

દોહરા.

ભુંડા ભુંડું ભાખતા
મોટી ગાળો ખાય.
મોટા એવા મુરખના
જગમાંથી જશ જાય.
ભુંડું બોલે જે ધણી,
ગાળો દે ને ખાય,
મુરખ એને જાણવો,
તે બહુ દુખિયો થાય.
જે બાળક કે બાળકી
બોલે જેવો બોલ,
નક્કી થશે નર નારમાં
તેનો તેવો તોલ.

દ૦ ર૦ ડા૦

પાઠ ૭. દેશદેશનો ચાલ.

રીતભાત દેશ પેહેરવેશ મારવાડી
સુરવાળ ચોરણો ઘુમટો દક્ષિણી

બધા દેશની રીતભાત મળતા આવતા નથી. જુદા જુદા દેશના માણસ જુદા જુદા પહેરવેશ પહેરે છે.

આપણો પહેરવેશ જુદા. મારવાડીના જુદા; દક્ષિણીના જુદા; સાહેબલોકના જુદા. આપણે બધા પાઘડીઓ

પહેરીએ છીએ, ને સાહેબલોક ટોપીઓ ઘાલે છે. આપણામાં ધોતીઆં પહેરવાનો ચાલ છે, અને બીજા કેટલાકમાં સુરવાળ કે ચોરણા પહેરવાનો ચાલ છે. દક્ષિણીનાં બૈરાં ડાબીતરફથી લુગડું પહેરે છે ને માથું ઉઘાડું રાખે છે. આપણાં બૈરાં જમણી તરફથી લુગડું પહેરે છે, ને માથે ઓઢે છે, ને કેટલાંક તો ઘુમટો તાણે છે. મારવાડીનાં બૈરાંના ઘાઘરા મોટા હોય છે. આપણા લોક દાઢી રાખતા નથી, મુસલમાનો રાખે છે. આપણા લોક હાથે જમે છે, ને સાહેબલોક છરી કાંટે ખાય છે. બોલીમાંએ ફેર છે. આપણે રોટલી કહીએ છીએ તેને દક્ષિણી લોક ભાકર કહે છે, અને મુસલમાન રોટી કહે છે. મોંનો ને શરીરનો ઘાટ જુદો જુદો હોય છે. હબશીની ચામડી કાળી હોય છે; આપણી ને બીજા કેટલાકની ઘઉંના રંગજેવી હોય છે; ને સાહેબલોકની ગોરી હોય છે.

પાઠ ૮. સંઘરો કરવાવિષે.

કણ	સંઘાત	સકાળ	અચરજ
સંચય	દુકાળ	પ્રધાન	ગંજીઓ
રૈયત	કોઠાર	પાંપડો	ચંદી
હેરાન		આણ	

દુકાળના દહાડામાં એક રાજાનાં ઘોડાં ચંદીવિના ભૂખે મરવા લાગ્યાં, અને રૈયત પણ હેરાન થવા લાગી. એ વાતનો કંઈ વિચાર પ્રધાનસાથે રાજા કરતો હતો, તેવામાં રાજાની નજરે કીડીઓ ઘણી જોવામાં આવી; ત્યારે પ્રધાનને પૂછ્યું કે આવા વરસમાં કેટલીએક જાતનાં જનાવર

ભૂખે મરી જાય છે, કે દુબળાં થઈ જાય છે, અને આ કીડીઓ સકાળના વરસમાં જેવા જોરથી દોડે છે તેવાજ જોરથી આ વખતમાં પણ દોડતી દેખાય છે, તેનું શું કારણ હશે? પછી પ્રધાને કોહારપાસે રાજાને લઈ જઇને પોપડો ઉખેડીને કીડીઓનુ દર દેખાડયું. તેમાં દાણા ભરેલા હતા. તે જોઇને રાજા અચરજ પામ્યો, અને બોલ્યો, કે, આ કીડીઓના જેટલું આપણામાં ડહાપણ નથી, નહિતો સકાળના વરસમાં ઘાસની ગંજીઓ અને દાણાની ખાણો કરી રાખી હોત, તો આપણી રૈયત અને આપણે આજ આટલા હેરાન થાત નહિ.

દોહરો.

કીડી કણ સંગ્રહ કરે, જુઓ જનાવર જાત,
વસે વળી સપે સદા, સર્વે મળી સંઘાત.

પાઠ ૯. વડ.

વડવાઈ	અસલ	કાબર	આરામ
છાંયડો	ઘટા	ટેટા	ઈમારત

વડનું ઝાડ બીજા ઝાડકરતાં મોટું થાય છે. એનું થડ જાડું થાય છે, ને એનાં મોટાં મોટાં ડાળાંમાંથી દોરીઓ-જેવા ફાંટા નીકળીને લટકે છે. એને વડવાઈ કહેછે. તે લાંબી વધીને ભોંયલગણ જાય છે, ત્યારે તેનું મૂળ બાઝે છે, તે પછી જાણે જુદાં ઝાડ હોય તેમ વધે છે, ને તે એવી જાડી થાય છે જે ઘણે વરસે વડવાઈ કયી ને અસલ થડ કયું તે ઓળખતાં મહેનત પડે છે.

વડનાં પાંદડાં મોટાં, જાડાં, ને લાંબાં થાય છે. એનાં ડાળ ફેલાય છે, તેથા એવી ઘટા થઈ રહેછે જે તડકી વેળા તેને છાંયડે માણસ, પશુ, પંખી, સર્વ આવીને બેસે છે, ને આરામ પામે છે. એ ઝાડના રાતા બોર બોરજેવા ટેટા થાય છે. તેની માંહે ઝીણા ઝીણા દાણા થાય છે. કાગડા, કાબર, અને બીજાં પંખી એ ટેટા ખાય છે. વડનું ડાળું કાપીને રોપ્યું હોય તો તેમાંથી ઝાડ થાય. એનાં લાકડાં ઈમારતના કામમાં આવતાં નથી.

પાઠ ૧૦. વીંછી.

ડંખ	વિખ	ચીપીઆ	ચાંદી
આંકડો	કપાએલું	ચૂસવું	સૂજેલું

કેટલાએક વીંછી નાના હોયછે, ને રંગે પીળાશપર હોય છે; કોઈ કોઈ મોટા ને કાળા હોયછે. તેઓને આઠ પગ, બે ચીપીઆ, ને એક પૂછડી હોય છે. પૂછડીને છેડે ઝેરી ડંખ હોય છે. તેઓ પથરાતળે, કે ભીંતની ફાટમાં, કે અંધારી ને ટાઢકની જગામાં ભરાઈ રહેછે. વીંછી ઉતાવળે દોડી શકે છે, ને દોડતી વેળા પૂછડીને પીઠઉપર વાંકી વાળે છે. જે જીવડાને ખાય છે તેને પહેલાં પોતાના ચીપીઆવડે પકડી પૂછડીએ આંકડો મારે કે તરત જીવડો મરી જાય છે. બીજાંજોડે લડતી વેળા એ ડંખ એને બહુ કામનો છે.

વીંછી લોકને ડંખે છે, તેથી કોઈવાર આખો દિવસ માણસને બહુ દુઃખ થાય છે. એ ઉતારવાનો સૌથી સારો ઉપાય એ છે કે જેવો તે ડંખે કે તરત તે ઠેકાણેથી ઝેર ચુશી ચુશીને થુંકી નાંખવું. જો મોમાં ચાંદી, કે કપાએલું,

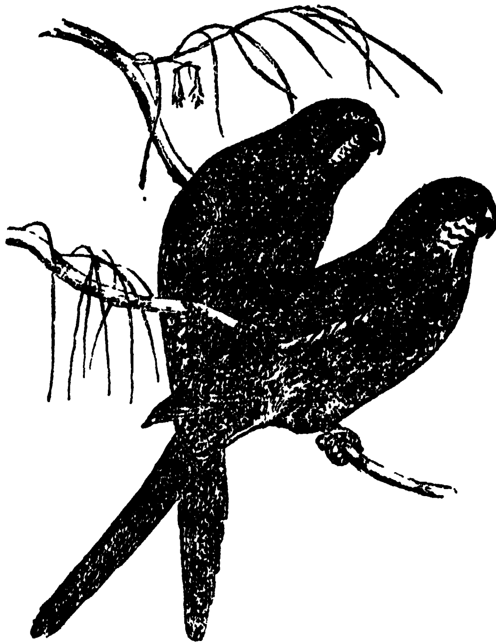
કે ગ્રન્જેલું, કે ચામડી ઉખડેલી હોય, તો ચૂસનારને ઈજા થાય છે; કેમ જે વિખ લાહીમાં મળે છે ત્યારે અવગુણ કરે છે. મોટા સાપનું ઝેર પણ એમ સંભાળીને ચૂસે તો ફીકર નહિ.

પાઠ ૧૧. છોડીઓને ભણાવવાવિષે.

વિલાયત ખબરદાર સુખી

નાની નાની છોડીઓ નિશાળમાં ભણે તેમાં સારૂં છે. તમારે એક નાનીસરખી બેન છે? હા, એક છે. એ મને બહુ વહાલી છે. મારી જોડે કેવી રમે છે ને હસે છે! જરાએ રોતી કે કજીઆ કરતી નથી. મહેતાજી, મારી જોડે એને નિશાળે તેડી લાવું? હા, એને તો રોજ તેડી લાવીએ. તમારી માને કહેજો કે એને એક ચોપડી અપાવે. નિશાળે ન આવે તો સમજાવીને તેડી લાવજો. જે છોકરાં પાસે ચોપડીઓ ન હોય ને ભણે નહિ તેમને ઢોરજેવાં જાણવાં. જે છોકરૂ ભણે નહિ તે મૂર્ખ રહે, ને મોટપણે ઘણું દુઃખ પામે. વિલાયતના લોક ઘણા ખબરદાર છે તેનું કારણ એજ કે ત્યાં છોકરા ને છોડીઓ બેઉને ભણાવવાનો ચાલ છે. ત્યાંની બાઈડીઓ છોકરાંને બહુ ભણાવે છે. જે દેશમાં બાઈડી ને ભાઈડા બેઉ ભણતાં નથી ત્યાંના લોક કદી સુખી થતા નથી. જો છોડી નિશાળે ન આવે તો ઘેર ભણાવવી. જે છોડી ન ભણે તેને ગાંડી કહેવી.

પાઠ ૧૨. પોપટ.

અવાજ　　પાંજરૂં　　પાળવું　　અર્થ

કેટલાંએક પંખીને માણસના જેવું થોડું બોલતાં શીખવીએ તો આવડે. પોપટ તો તમે દીઠા હશે. એને પણ બોલતાં આવડે. એને બે પાંખો, એક રાતી ચાંચ, ને બે પગ હોય છે. પીછાંનો એક પૂછડો હોય છે. પોપટનો રંગ લીલો હોયછે. ઝાડ કે બીજે ઠેકાણે એ માળો બાંધી રહે છે. તે બચ્ચાંને દાણા કે ફળ લાવી ખવરાવે છે. બચ્ચાં મોટાં થાય છે, ને ઊડતાં આવડે છે, ત્યારે માબાપથી જુદાં પડે છે. તે ઇંડાં મૂકવાનાં થાય, ત્યારે નવો માળો બાંધે છે. એ પંખી ફળ કે અનાજ ખાય છે. એને પાળીને મહેનત લઈ ભણાવીએ તો આપણાજેવું થોડું બોલતાં શીખે. એમાટે કેટલાંએક માણસ પાંજરામાં પોપટ પાળે છે, ને પોતાની

મરજીમાં આવે તેવું બોલતાં શીખવે છે. પોપટ બોલતા શીખે છે ખરો, પણ જે બોલે છે તેનો જરાએ અર્થ સમજતો નથી. છોકરાં જે કાંઈ ભણે કે વાંચે તેનો અર્થ જો સમજે નહિ, તો લોક કહેછે જે આ તો પોપટ જેવો છે, એને કાંઈ આવડતું નથી.

પાઠ ૧૩. પોપટવિષે કવિતા.

અતોલ કાંઠલો *નમણ મનુષ્ય અથાગ
પ્રીત સુણતાં ધાક અંગ

દોહરા.

પોપટ બેઠો પાંજરે
બોલે મીઠા બોલ,
સુણતાં મનમાં સર્વને
ઉપજે હરખ અતોલ.
કોટે કાળો કાંઠલો
નમણું ગતું નાક;
અંગે લીલા રંગનો,
ધારે ધણીની ધાક.
મીઠું બોલે મનુષ્યને
ઉપજે હેત અથાગ,
પોપટ પાળે પ્રીતથી,
કોય ન પાળે કાગ.

ક૦ દ૦ ડા૦

---

*નમણું એટલે નમેલું.

પાઠ ૧૪. પોપટનાં બે બચ્ચાંની વાત.

વચન માન આવકાર દોંગાઈ
અસર નવાઈ નીવડવું

એક વાઘરી માળામાંથી પોપટનાં બે બચ્ચાં લેઈ ગયો તેમાંનું એક બચ્ચું સારા માણસને ઘેર વેચ્યું ને બીજું નઠારાને ત્યાં વેચ્યું. પેલા સારા માણસને ઘેર વઢવાડ કે ગાળાગાળી થતી નહોતી; કોઈ ભુંડું બોલે નહિ; કોઈ આવે જાય તો તેને સારી રીતે બોલાવે ને માન આપે. પેલો પોપટ એ સર્વે શીખ્યો. પણ પેલા નઠારા માણસના ઘરમાં તો રોજ મારામારી, ગાળાગાળી, લુચ્ચાઈ, ને દોંગાઈ થાય તે સઘળું તે પોપટ શીખ્યો. તે ગામનો રાજા એક દહાડો ત્યાંથી જતો હતો, તેને જોઈને એ પોપટ ભુંડી ગાળો દેવા લાગ્યો ને બોલ્યો, એને મારો, કાપો. એ સાંભળી રાજાને માઠું તો લાગ્યું, પણ બોલ્યો નહિ. આગળ ચાલતાં પેલા સારા માણસનું ઘર આવ્યું. ત્યાં રાજાને જોઈને પેલો પોપટ આવકાર દઈને મીઠાં વચન બોલ્યો. એ સાંભળી રાજાને નવાઈ લાગી, ને વિચાર કરતો કરતો ઘેર ગયો. પછી તપાસ કરતાં રાજાને માલુમ પડ્યું કે એ બેઉ પોપટ એકજ માબાપનાં બચ્ચાં છે. પણ એક નઠારી સોબતમાં રહ્યું, તેથી નઠારૂં નીકળ્યું, ને બીજું સારી સોબતમાં રહ્યું, તેથી સારૂં નીવડ્યું. આ શીખામણ કદી ભૂલવી નહિ કે "સોબત તેવી અસર."

પાઠ ૧૫. કણબી ને ધન.

તન અંતકાળ પૂંજી લાલચ.

એક કણબીને ત્રણ છોકરા હતા. તે ખેતીનું કામ તન દઈને કરે નહિ એવા હતા. પેલા કણબી મરવા પડયો, ત્યારે એના દીકરાએ મળીને પૂછ્યું, બાપા, તમારી પૂંજી કે ધન જે કંઈ હોય તે હવે અમને કહો તો સારૂ, કેમજે તમારો અંતકાળ પાસે આવ્યો. બાપે વિચાર્યું જે આ છોકરા આળસુ છે, માટે એ તન દઈને મહેનત કરે તો એમને પૈસા મળે. પછી પેલ ડોસે છોકરાને કહ્યું, ભાઈ, મારૂ સર્વ ધન આપણા ખેતરમાં છે. પેલા છોકરા એવું સમજ્યા જે ખેતરમાં ધન દાટેલું હશે. તે ઉપરથી ડોસો મરી ગયાકેડે તેમણે તે દાટેલું ધન નીકળવાની લાલચથી આખું ખેતર ઊંડું ખોદી જોયું, તોએ ધન તો કંઈ નીકળ્યું નહિ. પણ એ ભોંય સારી ખોદાઈ તેથી તેમાં દાણા વાવ્યા, ત્યારે તેની એટલી તો નીપજ થઈ કે છોકરાને તેનો ઘણો પૈસો ઊપજ્યો. આ ઉપરથી પેલા છોકરા સમજ્યા જે બાપે કહ્યું તે ખરૂં, કેમકે ખરેખરૂં ધન જોઈએ તો આ ખેતરમાંજ છે, ને મહેનત કરીએ તો તે પામીએ.

પાઠ ૧૬. તમને કોણે પેદા કર્યા.

કૃપાળુ પેદા કરવું બનાવ્યું

તમને બધા છોકરાને, ને પશુપંખીને કોણે પેદા કર્યા ?

સાંભળવાના કાન, જોવાની આંખ, ને સુંઘવાને નાક, એ સર્વ કોણે આપ્યું? ચાખવાનું અને બોલવાનું મોઢું કોણે બનાવ્યું? ઝાલવાના હાથ, ચાલવાના પગ, અને ખરૂં ખોટું સમજવાનું મન, એ સૌ ક્યાંથી થયું? એ સઘળું આપણને કોણે આપ્યું? એ સૌ વાનાં ઈશ્વરે આપ્યાં. વળી તમે જે જે જુઓ છો, તે બધું તેણેજ પેદા કર્યું છે. તેણે તમને કર્યા, અને તમારાં સગાંવહાલાંને પણ તેણેજ કર્યાં. તમે ભલાં થાઓ, અને ભલી રીતે ચાલો માટેજ તેણે તમને પેદા કર્યાં છે. તમે જો એમ નહિ કરો તો તે તમારા ઉપર કોપશે. તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે કરો છો તે બધું તે જુએ છે. તમે જૂઠું બોલો તે પણ તે જાણે. દિવસે તો તમને જાળવે છેજ, પણ રાતમાંએ તમારી રખવાળી કરે છે. એવો તે આપણા સૌ ઉપર કૃપાળુ છે. એને આપણી ફીકર છે તેટલી કોઈને નથી.

પાઠ ૧૭. ગામ ને શહેર.

છોબંધ જથો હારબંધ જનાવર જવલે
કોટ અડચણ સહજ દરવાજા

માણસને એકલું રહેવું ગમતું નથી, કેમકે એકલાં રહે તો ચોરની ને જનાવરની બીક લાગે. વળી દીવો દેવતા જોઈએ તો સહજ ન મળે; બોલે ચાલે કોની સાથે? એકલાં રહેવામાં એવી એવી અડચણ છે, માટે પાસે પાસે ઘર બાંધીને રહે છે.

ઘણાંક ઘર એક જથે હોય તો તે ફળીઉં કે શેરી કહેવાય. ગામડામાં તો થોડાં ઘર અને ફળીઆં હોય, પણ ગામ કે કસ્બામાં તો ઘણાં ઘર ને ફળીઆં હોય છે.

જે ગામમાં મોટાં મોટાં છોબંધ ને હારબંધ ઘર હોય, અને સારાં સારાં ચૌટાં હોય, તેનું નામ શહેર.

ગામડાનાં ઘર ઝુપડાંજેવાં હોય છે, પણ શાહેરનાં ઘર સારાં મોટાં બાંધેલાં હોય છે. ગામડાનાં ઘરને બારીઓ કે માળ જવલે હોય, પણ શાહેરનાં ઘરને તો ઘણા માળ હોય છે. વળી તેમાં બારીઓ ને જાળીઓ મૂકેલી હોય છે. શાહેરમાં ઘણાં હાટ હોય છે, ત્યાં જે જોઇએ તે મળે છે. કેટલાંક ગામડાંને ફરતી વાડ હોય છે, ને માંહે પેસવાનો ઝાંપો હોય છે, તેમ કેટલાંક શાહેરને કોટ હોય છે, ને તેમાં પેસનીકળ કરવાના દરવાજા હોય છે.

પાઠ ૧૮. ઇંદ્રીઓ.

આકાર ધબાકો માલુમ પડવું ઇંદ્રીઓ

જુઓ, આ કેરી છે. એનો રંગ ને આકાર કેવો છે? રંગ તો પીળો છે, ને આકાર તો ગોળ છે. તમે કેમ જાણ્યું કે રંગ પીળો છે ને આકાર ગોળ છે? આંખે જોયું તેથી. એનો વાસ કેવો આવે છે? મીઠો. તમે કેમ જાણ્યું કે મીઠો વાસ છે? નાકથી સુંઘી જોયું તેથી. વારૂ, આપણે એની ઉપર હાથ ફેરવી જોઇએ તો કેવી લાગે છે? જરા કઠણ ને લીશી લાગે છે. એનો સ્વાદ કેમ માલમ પડે? જીભવડે ચાખી જોઇએ ત્યારે. ચાખી જુઓની. વાહ! બહુ મઝાની છે. મન થાય છે કે જાણે બધી ખાઇ જાઉં. અરે, કેમ કેરી નાંખી દીધી? નાંખી નથી દીધી, એ તો પડી ગઈ. કંઈ ફીકર નહિ, પણ ધબાકો થયો તે તમે સાંભળ્યો તો હશે. શાથી સંભળાયો વારૂ? કાને.

સમજો ત્યારે: પાંચ ઇંદ્રીઓ છે, આંખ, નાક, ચામડી, જીભ, ને કાન. આંખે જોઇએ, નાકે સુંઘીએ, હાથેવતી ટાઢું, ઊનું, લીસું એવું એવું જાણીએ, જીભે ચાખીએ, ને કાને સાંભળીએ.

પાઠ ૧૯. આંગણું ચોખ્ખું રાખવું.

કોહાણ રળીઆમણું ગંદવાડ જીવજંતુ એઠવાડ

જે ગંદા લોક હોય, તે પોતાના આંગણામાં ને વાડામાં બહુ કચરો ને ગંદવાડ રાખે છે. તેમનાં ઘરઆગળ જઈએ તો પગ ખરાબ થાય, ને બહુ ગંધ આવે છે. એ તો બહુ નઠારૂં. ભાજીપાલો, એઠવાડ, ને એવું એવું કંઈ બારણા આગળ પડ્યું હોય, નઠારૂં પાણી ભરાઈ રહે, ને ગંધ ઘણી ઊડે, તેથી લોક માંદા પડે, એમાં આપણને મોટી લાજ છે. આંગણાઆગળ પાણી એકઠું થઈ ભગાઈ રહે, ત્યારે લોકને તાવ બહુ આવે. એના કોહાણથી ઘણી માખી ને જીવજંતુ નીપજે છે, ને તે આપણને દુઃખ દે છે. મચ્છરો આપણને કરડી કરડીને જાણે શીખામણ દે છે જે ગંધવેડા કાઢી નાંખો ને ચોખ્ખું રાખો. આંગણાં, ઘર, ને વાડા રોજ વાળી ઝાડીને સાફ રાખવા. બધો કચરો એક ખાડામાં નાંખવો કે વેગળે લઈ જવો. ઘણા લોક બાપડા ચોખ્ખાઈના ગુણ જાણતા નથી; જે જાણે છે તેમને બીજાને સમજાવવું ઘટે છે. ગુલાબ, મોગરા, ચંબેલી, કરેણા, ગોટા, એવાં ફૂલના છોડ બહુ સારા દેખાય છે, માટે વાડા કે આંગણાંમાં છૂટ હોય, ત્યાં રોપ્યાં હોય તો બહુ રળીઆમણું દેખાય.

પાઠ ૨૦. ચોખ્ખાઈવિષે કવિતા.

ચીર મધપુડો રચે માપ
ખાપ વાન સજ્જન

દોહરા.

ચોખ્ખી ચીજો રાખવી,
ચોખ્ખાં પેહેરો ચીર;

ચોખ્ખાં ઘર ને ચોક પણ,
ચોખ્ખે સુખી શરીર. ૧
મધપૂડા રૂડા રચે
માખી રાખી માન;
ડાઘાડુઘી ન દેખીએ,
ખરેખરી *શુધ ખાંપ. ૨
ચોખ્ખે †ચિત રાજી રહે,
વધે શરીરનું વાન;
ચોખ્ખે સજ્જન ચારમાં
મળે મનુષ્યને માન. ૩

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૨૧. ઘોડો.

સુંવાળા	**નક્કર**	**મંજલ**	**ખોંખારે છે**
નાળ	**બરાડે છે**	**નિર્દય**	**કલંગો**

ઘોડો સીમમાં ગાયો ભેગો ચરે છે. તે શું ખાય છે? ઘોડો ગાયના જેવો છે, ન હિ? ઘોડો ગાયના જેવો તો ખરો, પણ બહુ નહિ. ગાયની પેઠે તેને ચાર પગ, લાંબી પૂછડી, ને આખે ડીલે વાળ છે. પણ તેના વાળ ઝીણા ને સુંવાળા છે. તેના પૂછડાના વાળ લાંબા લાંબા છે, પણ ગાયને તો પૂછડાને છેડેજ હોય છે. ગાયને શીંગડાં હોય છે, પણ ઘોડાને નથી હોતાં. ઘોડાનું ને ગાયનું બોલવું જુદું છે. ઘોડો ખોંખારે છે ને ગાય બરાડે છે. ઘોડાની ખરીમાં ચીરો નથી, તે નક્કર અને કઠણ હોય છે. ઘોડાને કાંકરા અને પથરામાં ચાલવું પડે છે, ત્યાં વાગે નહિ, માટે

---

* શુદ્ધ. | † ચિત્ત.

પગે નાળ જડે છે. માણસો પોતાની પીઠપર લઇને તે ઘણાક ગાઉની મુંજલ કરે છે, મોટી મોટી ફલંગો મારે છે,'ને બોજો એ વહે છે. કોઈ કોઈ દેશમાં એને હળમાં ને ગાડાંમાં જોડે છે. તેને સારૂં ખવરાવીએ ને ચાકરી કરીએ તો તે બહુ કામ કરે. પોતાની ઉપર માયા રાખનારાંને બહુ ચાહે છે. નઠારાં માણસ ને નિર્દય છોકરાં હોય, તેજ ઘોડાને દુઃખ દે છે.

પાઠ ૨૨. આમલીનું ઝાડ.

કાતરા	સંગીન	ચીકણું	ચોખંડા
વટેમાર્ગુ	કચુકા	ચિચોડા	ફોરૂં

આમલીનું ઝાડ મોટું થાય છે. એનાં પાંદડાં ઝીણાં હોય છે. આમલીના લાંબા લાંબા શીંગો જેવા કાતરા થાય છે, તેમની માંહે રાતાં ચોખંડાં બી હોય છે, તેમને કચુકા કે ચિચોડા કહે છે. આમલીનો સ્વાદ ઘણો ખાટો હોય છે, તેથી જે ખાવાની જણસમાં ખટાશ જોઇએ તેમાં એ નાંખે છે. એ ઝાડ વીસ વીસ પચીસ પચીસ હાથ ઊંચાં હોય છે. એ ઝાડને મોટું થતાં ઘણાં વરસ લાગે છે, માટે એનું લાકડું સંગીન તથા ચીકણું થાય છે. એ ઝાડની ઘટા સારી હોય છે. ચોમાસામાં વરસાદ વરસે છે, ત્યારે વટેમાર્ગુ એની તળે આવીને ઊભા રહે છે, તેથી વરસાદનું એકે ફોરૂં તેમના ઉપર પડતું નથી.

આમલી બારેમાસ મળતી નથી, અને તેનો ખપ તો રોજ ખરો, માટે તેને ભાગીને માંહેથી કચુકા કાઢી નાંખે છે, ને પછી તેને મીઠું દઈ તેના ગોળા કરી રાખી મુકે છે.

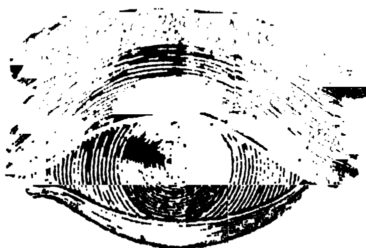
પાઠ ૨૩. આમલીવિષે કવિતા.

અકલ	નેક	તસુ	નવ	મોજ
ઘણેરી	મહાલે	માતા	તાત	શાણા
	વિશ્વ	વિખ્યાત		

છપ્પો.

મા દીકરીનું નામ, અકલથી જાણવું એક;
ઘર ઘર તેનું કામ, નિત્ય નિત્ય પર નેક;
મા તો ઠામની ઠામ, તસુ એકે નવ ચાલે;
દીકરી ગામે ગામ, મોજ ઘણેરી મહાલે;
વળી તે દીકરીનો દીકરો, માતા કેરો તાત છે;
સામળ કહે શાણા સમજજો, વિશ્વવિષે વિખ્યાત છે.

પાઠ ૨૪. આંખ.

*ચાટલું	ભમર	†છાજલી
રતાંધળો	આળવું	સારે છે
પોપચું	રજ	પાંપણ

આંખ છે તો નાનીસરખી, પણ એવડે મોટી મોટી જણસો

* ચાટલું એટલે આરશી. † [illegible]

દેખાય છે. નાના ચાટલામાં જેમ આખો આકાર પડી રહે છે, તેમજ એમાં પડે છે. એવડે ખરેખરો આકાર ને રંગ જણાય છે.

આંખ મોંપર નાનાસરખા ગોખલામાં રાખી છે. એ ગોખલો હાડકાનો છે, તેથી આંખનું જતન થાય છે. આંખની ઉપર કમાનના જેવી ભમર હોય છે, તે છાજલીનું કામ સારે છે. પોપચું આંખનાં બારણાંનું કામ કરે છે. પોપચાને લીધે ઝીણી રજ કે ઘણું અજવાળું આંખમાં જવા પામતું નથી. કંઈ જીવડું ઊડતું ઊડતું આંખમ જતું હોય, તો તેને પાંપણ ખાળે છે.

જે એક આંખે આંધળો હોય, તેને કાણો કહે છે. બે આંખે જેને સૂઝતું નથી, તેને આંધળો કહે છે. દહાડે દેખાતું હોય, પણ રાતે જેને દેખાતું નથી, તેને રતાંધળો કહે છે. એના ઉપર દયા રાખવી, ને આપણી આંખો સાજી છે, માટે પરમેશ્વરનો પાડ માનવો.

પાઠ ૨૫. મહેનતવિના કંઈ મળે નહિ.

કપાસ	બળતણ	લટકતાં
કહેવત	ભાખરી	કુંભાર
ઘાટ	કાંતવું	વણવું

મહેનત કરીએ તોજ ખાવાપીવાનું ને ઓઢવાપહેરવાનું મળે.

ધાન્ય ભોંયમાંથી થાય છે. પણ ખેડીને વાવે નહિ, તો કંઈએ પાકે નહિ, અને પાકે નહિ ત્યારે ખાઈએ શું? માટે મહેનત કરીએ તોજ ખાવા મળે.

રાંધવાને કાજે બળતણ [illegible] તે તૈયાર છે, પણ ઝાડને કાપી લે ત્યારે કામમાં આવે.

વાસણો કંઈ ઘડેલાં તૈયાર ભોંયમાં દાટેલાં નથી, માટી ખોદી લાવીને કુંભાર [illegible]ે, ને પછી પકવે ત્યારે વાસણ થાય.

ઓઢવાપહેરવાને લુગડાં જોઇએ, તો તે પણ ઝાડે તૈયાર લટકતાં નથી. એ તો જ્યારે ખેતરમાંથી કપાસ લાવે, પછી તેને કાંતે, ને વણે, ત્યારે કામમાં આવે.

એ બધું સુખને માટે તો ખરૂં, પણ મેહેનત કરીએ નહિ તો એમાંનું કશુંએ મળે નહિ. કહેવત છે કે "ચાકરીવિના ભાખરી નહિ."

પાઠ ૨૬. મેહેનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૧.

ધરતી પાક

દોહરો.

પીવા ખાવા પેહેરવા
અને ઓઢવા અંગ,
મળે મેહેનતમાથકી,
રાતા પીળા રંગ.
ધરતીમાંથી ધાન્ય તો
થોકે થોકે થાય,
ખાંત જો ખેડે નહિ,
ખાવાનું શું થાય!
આપણને સૌ ઇશ્વરે
આપ્યા છે ઉપાય,
પણ બળતણ વાસણવિના
શી રીતે રંધાય?

પાઠ ૨૭. મહેનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૨.

હાલ વખત શણગાર પરઘેર સરસ કાં

દોહરો.

તે તો તું તૈયાર કર
કાં કરી આપે કોય ?
તારે તારા અર્થનુ
હાલ વખત તે હોય.
નથી લટકતાં લુગડાં
તે ઓડે તૈયાર;
વાવી કાંતે જો વણે,
થાય સરસ શણગાર.
માટે મેહેનત જો કરે,
ઘેર રહી પરઘેર,
ચાકરી કરતાં ભાખરી
પામે રૂડી પેર.

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૨૮. દાન.

આપદા પરોપકાર આશિષ સૂમ
આંતરડી પુણ્ય વાવરવું કૃપણ

રાખ્યો હોય, તો તેમાંથી ગંધ

ઊડે છે, પણ ભોંયપર પાતળું પાતળું લીંપ્યું હોય, તો કામ આવે. એજ રીતે જે માણસ ધન સંઘરી રાખે છે, ને મુદ્દલે વાવરતો નથી, તેને લોક સૂમ એટલે કૃપણ કહે છે. પરમેશ્વર પણ તેનાપર નારાજી રહે છે. પણ તેજ ધન ગજાપ્રમાણે જો પરોપકારમાં નાંખ્યું હોય, તો પૈસો લેખે પડે છે. ગરીબગરબાંની આંતરડી આશિષ દે છે, ને તેથી પરમેશ્વર રાજી થાય છે. વળી તેને દુનિયામાં જશ મળે છે.

જે ખેતરમાં કંઈ વાવેલું હોય છે, તેમાંજ બીજું કાંઈ વાવીએ તો ફોકટ જાય છે, તેમ જે કોઈ સુખી છે, ને જેને કશી આપદા નથી, તેને કશું આપીએં તો નકામું જાય છે. પણ જે ગરીબ, કંગાલ, ભૂખે મરતાં માણસ હોય અને જેના હાથપગ અટક્યાથી મહેનત મજૂરી થતી ન હોય, તેવાને આપવું એ ઘણું સારૂં કામ છે.

પાઠ ૨૯. સાચું--ભાગ ૧.

દેશાઈ	દાખલા	ગમ્યો
ઊઠ્યાં	ચપ્પુ	રૂપિઆ

બાપુભાઈ કરીને કોઈ દેશાઈ હતો, તેને બે છોકરાં હતાં, એક દીકરો ને એક દીકરી. એકનું નામ લલ્લુ ને બીજીનું નામ લખી. લલ્લુ પાંચ વરસનો ને લખી છ વરસની હતી. એ છોકરાંની માનું નામ મણીબા હતું. બાપુભાઈ ને મણીબા બે ભલાં માણસ હતાં, તેથી એમનાં બંને છોકરાં પણ સારાં ઊઠ્યાં. કોઈ દહાડો લડે નહિ, ગાળો ન દે, જૂઠું ન બોલે, ને એક એકના ઉપર ઘણું હેત રાખે. એના હું તમને એક બે દાખલા આપું. એક દહાડો દેશાઈએ લેખણ ઘડવાનો સારો ચપ્પુ આણ્યો; તે ઘરમાં સૌએ બહુ વ[illegible] તે બહુ

ગયો. બીજે દહાડે સવારમાં લલ્લુ વહેલો ઊઠ્યો, ને પેલો ચપ્પુ લઇને રમવા મંડયો. જે દેખે તે કાપે. એવામાં દેશાઈની ત્રીસ રૂપિયાની મોટી પાઘડી દીઠી, તેને પણ મોટો કાપ મૂક્યો. સવારે રમવાનો વખત પૂરો થયો, ત્યારે લલ્લુ ને લખી નિશાળે ગયાં. પેલી પાઘડી ફાટયાની વાત કોઇએ જાણી નહિ.

પાઠ ૩૦. સાચ.—ભાગ ૨.

સાચાબોલું ગભરાવું ધીરજ

બપોરે જમીને દેશાઈ બહાર જવા નીકળ્યા, ત્યારે જેવા પાઘડી લઇને માથે ઘાલવા ગયા કે પેલો કાપ નજરે પડયો. તેવાંજ ઘરનાં સૌ માણસને બોલાવીને પૂછ્યું, આ પાઘડી કોણે ફાડી? સૌએ કહ્યું, અમે કોઈ કાંઇ જાણતાં નથી. એવામાં લલ્લુ નિશાળેથી આવ્યો. એણે ઘરનાં સૌ ભેગાં થએલાં જોઈ પૂછ્યું, બાપા, આ શું છે? બાપે કહ્યું, જોની, આ મારી મોટી પાઘડી કોઇએ કાપી નાંખી છે. એ સાંભળીને પેલો છોકરો પહેલાં તો જરા ગભરાયો ખરો, પણ પછી ધીરજ આણીને બોલ્યો, બાપા, હું જૂઠું નહિ બોલું, એ તો મેં ફાડી, હવે કેમ થશે? દેશાઈ જરાએ ખીજ્યા નહિ, પણ સામો છોકરાને છાતીએ ચાંપીને કહ્યું, કંઈ ફીકર નહિ. કદી એવી સો પાઘડીઓ ફાટે તોએ શું થઈ ગયું? પણ તું જૂઠું ના બોલ્યો તેથી હું બહુ રાજી થયો. તું જો જૂઠું બોલ્યો હોત, તો મને તારૂં મોં ન ગમત. સાચાબોલું છોકરૂં સૌને વહાલું લાગે. લલ્લુ, આજપછી વાંક કરવો નહિ, ને કદી અજાણતાં થાય, તો તે આજની પેઠે સાચું બોલીને ઝટ માની દેવો.

પાઠ ૩૧. સાચાવિષે કવિતા.

સંકટ	પરલોક	રાજ	શુભ
*ક્રોડ	હોડી	સિંધુ	

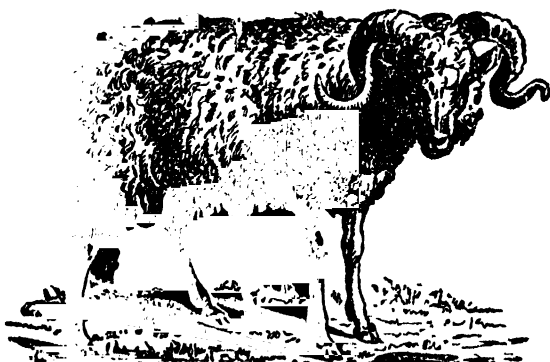
દોહરા.

સહીએ સંકટ સર્વ પણ
કહીએ સાચી વાત;
લહીએ સુખ પરલોકમાં,
રહીએ સુખથી દિનરાત. ૧
સાચું તે શુભ છે સદા,
જૂઠે દુખ દેખાય;
ક્રોડ ઉપાય કરી જુઓ,
સાચેથી સુખ થાય. ૨
સાચે કામ સરે સદા,
જૂઠે નફો ન થાય;
કાગળની હોડી કરો,
તેથી ન સિંધુ તરાય. ૩

ક૦ દ૦ ડા૦

*કરોડ

પાઠ ૩૨. ઘેટાં.

કાતરવું ધાબળીઓ કામળો ભરવાડ

જુઓ આ કામળો, એ શેનો થાય છે? તમને ખબર તો હશે. નહિતો હું તમને કહું. ઘેટાં તો તમે દીઠાં હશે. એ કાંઇક બકરાંનાં જેવાં હોય છે, ને એનાં શીંગડાં વળેલાં હોય છે. ઘેટીને શીંગડાં ન હોય, ને કેટલાંએક ઘેટાંને પણ નથી હોતાં. એને આખે ડીલે નિમાળા ઘણા હોય છે, તેને ઊન કહે છે. આપણા દેશમાં તો એ ઊન વાળજેવું છે, ને એના કામળા, કામળીઓ, ને ધાબળીઓ થાય છે, પણ જ્યાં ટાઢ બહુ પડે છે, ત્યાંનાં ઘેટાંનું ઊન ઘણુંજ ઝીણું ને સારૂં થાય છે. એનાં લૂગડાં ઘણાંજ સારાં બને છે. ઊનને લીધે તેમને ટાઢ નથી વાતી. વાહ! શી પરમેશ્વરની દયા! ખરે, નહિતો એ બિચારાં ટાઢે મરી જાત! ઊનાળામાં બહુ તાપ પડેછે, તેવારે ભરવાડ ઊન કાતરી લે છે. એથી બે કામ થાય છે; ભરવાડને એ ઊનના પેસા ઊપજે છે, ને ઘેટાંને સુખ થાય છે. એ સિવાય એનું ચામડું ને દુધ કામમાં આવે છે. એ બાપડાં એવાં ગરીબ છે કે કોઇને દુઃખ દેતાં નથી.

પાઠ ૩૩. લીમડો.

ઝરવું લીંબોળીઓ રોગ પેટી

લીમડાનું ઝાડ રળિયામણું દેખાય છે. એનાં પાંદડાં પોપટીઆ રંગનાં થાય છે, ને આમલીનાં પાંદડાંથી મોટાં હોય છે. લીમડાના ઝાડને ઊગતાં ઘણાં વરસ લાગે છે. એ ઝાડમાંથી ગુંદર ઝરીને નીકળે છે. લીમડાને રાયણના જેવી લીંબોળીઓ આવે છે, તે પાકે ત્યારે ગળી લાગે છે. પણ એનાં પાંદડાં તો કડવાં વિખજેવાં હોય છે. કેટલાક રોગમાં લીમડાનાં પાંદડાં ઓસડને ઠેકાણે કામ આવે છે. લીમડાનાં ઝાડ વીસ વીસ હાથ ઊંચાં હોય છે. એનું લાકડું ઈમારત બાંધવામાં કેટલેક ઠેકાણે કામમાં આવે છે. એનાં પાટીઆંની પેટીઓ થાય છે, ને બીજા કામમાં પણ આવે છે.

કેટલાંક લીમડાનાં ઝાડ મીઠાં પણ થાય છે, તેનાં પાંદડાં કઢીમાં નાંખે છે તો તે બહુ સ્વાદ થાય છે.

પાઠ ૩૪. ધાન્ય.

ડુંડું પૈસાદાર કુશસલું બાજરીઉં
ઉંબી કુડબ પૂળા

વરસાદથી ધાન્ય પાકે છે. તેમાં કેટલાંક તો વરસાદમાં એકજ વાર વવાય છે. બાજરી ચોમાસું બેસતાં વવાય છે, ને દીવાળી પહેલાં તૈયાર થાય છે. જાર પણ તેવામાંજ થાય છે, પણ જરા મોડી પાકે છે. પણ ઘઉં તો શિયાળો બેસે ત્યારેજ વવાય ને ઊનાળો બેસતે કપાઈ રહે.

આ ત્રણે અનાજ ખાવામાં આવે છે. કોઈ બાજરી ને કોઈ જાર ખાય છે. પણ મોટા પૈ[illegible] લોકો તો ઘઉં ખાય છે.

જાર બાજરીના સાંઠા લાંબા હોય છે, તેને કડબ કહે છે. તેના પૂળા બાંધે છે. તે પૂળા ઢોર ખાય છે.

જેમાં જાર બાજરી થાય છે, તેને ડુંડું કે કણુસલું કહે છે. જેમાં બાજરી થાય તે બાજરીઉં, ને જેમાં ઘઉં થાય તે ઉંબી કહેવાય છે.

કણુસલાને મસળે ત્યારે તેમાંથી દાણા નીકળે. તે દાણાને ઘંટીમાં દળીને લોટ કરે, ત્યારે તેનો રોટલો થાય, તે રોટલો આપણે ખાઇએ.

પાઠ. ૩૫ ધાન્યવિષે કવિતા.

તલસરા શીંગ કઠોળ પોપટા
શેરડી જવ ડાંગર

દોહરા.

બાજરીઆમાં બાજરી
જાર કણુસલે જોય,
ઉંબીમાં તો ઊપજે,
ઘઉં ડાંગર જવ હોય. ૧
તલના તે તો તલસરા,
શીંગે સર્વ કઠોળ,
થાય ચણાના પોપટા.
શેરડી શાકર ગોળ. ૨
ચોમાસાના ચારમાં
થાય બાજરી જાર,
શિયાળામાં ઘઉં ચણા
તે સર્વે તૈયાર. ૩

પાઠ ૩૬. ધરતી.—ભાગ ૧.

કિલ્લા નાળાં મરડીઆ પહાડ

ધરતીઉપર શું શું હોય છે? બહુ એ હોય છે; એક તો નદી હોય, તેમાં નહાઈને ડીલ સાફ કરે છે; લૂગડાં ધોઈને તેમાંનો મેલ કાઢી નાંખે છે; પાણી પીને તરસ મટાડે છે. પાણીવગર માણસને જરા પણ ચાલે નહિ, માટે પરમેશ્વરે ઘણે ઠેકાણે પાણી ભરી રાખ્યું છે. કૂવા, તળાવ, નદીઓ, એ સૌમાં પાણી પીવાનું હોય છે. નદીઓને કાંઠે ખેતર હોય, તેને તેમાંથી પાણી પાય છે. એવગર નદીઓ બહુ ખપમાં આવે છે. ધરતીઉપર પહાડ હોય છે; તેની ભોંય ખેડાતી નથી, તેથી ત્યાં ઝાડ ઊગી નીકળ્યાં હોય, તેનાં લાકડાં ઘર બાંધવાના કામમાં, તથા બાળવાના કામમાં આવે છે. વળી ધરતીઉપર ઘાસ થાય તે ઢોરના ખાવામાં આવે છે. વળી પહાડઉપર રાજા મોટા કિલ્લા બાંધે છે, તેથી બીજા કોઈથી એકાએક તે લેવાતા નથી. ધરતીઉપર નાળાં હોય તેમાંથી મરડીઆ કાંકરા નીકળે છે, તેનો ચુનો થાય છે. તે ઘર બાંધવાના કામમાં આવે છે.

પાઠ ૩૭. ધરતી.—ભાગ ૨.

રાન અનેક પદાર્થ હીરા
માણેક *જામફળ જાંબુ

ધરતીઉપર વન છે, તેમાં મોટાં મોટાં ઝાડ ઊગે છે. તેનાં લાકડાં ઘર બાંધવાના કામમાં આવે છે. સરખી ભોય હોય, તેઉપર ખેતર થાય, તેમાં દાણા પાકે. કપાસ પાકે છે, તેના લૂગડાં વણાય છે. ધાતુની ખાણો હોય, તેમાંથી <u>વાસણ કરવાની</u> ધાતુ નીકળે છે. તેની <u>તપેલી, લોટા,</u>

*જામફળ એટ

લોટીઓ, ખીલા, પાળીઓ, એ બધું થાય છે. ભોંયમાં હીરા માણેકની પણ ખાણો હોય છે. ભોંયમાંથી માટી નીકળે છે, તેની ઇંટો, નળીઆં, ને કચરાનાં વાસણ થાય છે. એવગર માટીનું બીજું પણ ઘણું થાયછે. આપણે જામફળ, કેળાં, લીંબુ, જાંબુ ખાઇએ છીએ તે પણ વાડીઓમાં થાય છે. ત્યારે હવે કહો, નદી, નાળાં, ડુંગર, ખેતર, વાડી, રાન, ખાણ, એ બધાં કોને કાજે કર્યાં છે? માણસનેજ કાજે. ત્યારે આપણે પરમેશ્વરનો પાડ માનવો જોઇએ જે આપણા સુખને માટે જગતમાં અનેક જાતના પદાર્થ કરી રાખ્યા છે.

પાઠ ૩૮. માબાપની સેવા.

સેવા. જંપવું દાઝ

માબાપની ... તેમના ઉપર હેત રાખવું. જુઓ

તે તમારા ઉપર કેટલું હેત રાખે છે! તમારો જન્મ થયો, ત્યારથી આજલગણ તમને ઉછેરતાં તેમને બહુ દુઃખ પડ્યું છે. તમે નાનાં બાળક હતાં, ત્યારે તમને બોલતાં કે હીંડતાં નહોતું આવડતું; તમારાથી કશું નીપજે નહિ, આખો દહાડો ખા ખા કરતાં, ને રોઈ રોઈને એટલાં તેમને પજવતાં જે તે જંપીને બેસવા પામતાં નહિ.

સંસારમાં આપણાપર માબાપ જેવું બીજું કયું સગું હેત વહાલ રાખે? તમારે સુખે સુખીઉં, ને તમારે દુઃખે દુખીઉં, માબાપવિના બીજું કોણ છે?

તમે માંદાં પડો છો ત્યારે, કે કાંઈ વેદના થતી હોય ત્યારે તે જોઈને તમારી દાઝ કોને આવે છે?

માબાપ કહે તે માથે ચડાવવું, ને તેમના કહ્યામાં રહેવું. તેમણે કાંઈ કામ કહ્યું હોય તો તેમના મોંઆગળ કરવું, ને તે ન હોય ત્યારે પણ તેવુંજ કરવું

પાઠ ૩૯.

માબાપના ગુણવિષે કવિતા.

અવસર અમાપ બરદાશ દાસ
ટગમગ ઘડી ઉમર

દોહરા.

ટગમગ પગ ટકતો નહિ,
ખાઈ ન શકતો ખાજ;
ઉઠી ન શકતો આપથી
લેશ હતી નહિ લાજ

એ અવસર આણી દયા
બાળકને માબાપ
સુખ આપે દુઃખ વેઠીને,
એ ઉપકાર અમાપ. ૨
કોય કરે એવે સમે,
બે ઘડીએ બરદાશ;
આખી ઉંમર થઈ રહે,
તે નરનો નર દાસ. ૩

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૪૦. બાવળ.

શૂળ	ફૂમતું	પરડા	નાઈડી	આરા
પુઠીઆં	તૂરાશ	કુંડ	ઉતરડવું	આળાં

બાવળનાં ઝાડ ઘણાંખરાં કાળી ભોંયમાં નાપજે છે. એની શૂળો લાંબી હોય છે. તે કોઈના પગમાં વાગે છે તો ઘણી ઊંડી પેશી જાય છે. એનાં ફુલ પીળાં ફૂમતાંજેવાં થાય છે, ને પછી શીંગો થાય છે, તેને પરડા કહે છે. તેનું ગામડાંમાં ગરીબ લોક અથાણું કરે છે, ને ઢોરને પણ ખવરાવે છે. બાવળનાં પાંદડાં આમલીનાં પાંદડાંથી ઝીણાં હોય છે. એ ઘણાં ઊંચાં થતાં નથી, ને એનો છાંયડો પણ પૂરો મળે નહિ. બાવળનું લાકડું મજબૂત હોય છે, તેથી ગાડાં બનાવવાના કામમાં ઘણું આવે છે. પૈડાંની નાઈડી, આરા, પુઠીઆં, એ સૌ બાવળના લાકડાનાં થાય છે. દાતણ બાવળની સોટીઓનાં થાય છે. એ ઝાડની છાલમાં તૂરાશ રહેલી છે, તેથી કુંડમાં એનું પાણી ભરીને તેમાં ઢોરનાં ઉતરડી કાઢેલાં આળાં ચામડાં સાફ થવાને નાંખે છે. બાવળના થડમાંથી ગં[illegible]માં ચીકાશ બહુ હોય છે.

પાઠ ૪૧. શેખસલ્લી.

તુરંગ બહોળા ધુણાવવું માલિક
શેખસલ્લી ઘાડવો વેપાર

એક જણે ચોટામાંથી ઘીનો ઘાડવો વેચાતો લીધો, ને ચાર આના આપવા કરીને એક શેખસલ્લી કરીને મજૂર હતો તેને માથે તે ચડાવ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં શેખસલ્લીના મનમાં તુરંગ ઊઠવા માંડ્યા જે, મજૂરીના ચાર આના આવશે, તેની એક કુકડી લઈશ, અને તેનાં બચ્ચાં થશે, તે વેચીને એક બકરી લઈશ; તેનાં બચ્ચાં કચ્ચાં વધશે, તે બધાં વેચીને એક ગાય લઈશ, તે સાંજસવાર મળીને આઠ શેર દૂધ તો દેશે. તેને રોજ વેચી વેચીને સારીપેઠે પૈસા એકઠા કરીશ.

પછી તેનાં વાછરડાં બહોળાં થશે, તે વેચીને ઘણા રૂપિઆ ઊપજશે, એટલે વેપાર કરવા માંડીશ, તેથી ઘણા રૂપિઆ કમાઈશ. પછી હું પરણીશ. મારે એક છોકરો થશે. કોઈ વેળા તે આવીને મને કહેશે, બાપા, જમવાને ઊઠો. ત્યારે હું ડોકું ધુણાવીને કહીશ જે હમણા નહિ આવુ. આવા વિચારમાં તેણે ખરેખરૂ માથું ધુણાવ્યું, તેથી ઘાડવો નીચે પડીને ફૂટી ગયો. ત્યારે પેલા ઘીના માલિકે એને બહુ મારવા માંડ્યો ને કહ્યું, અરે મૂર્ખ! મારો ઘાડવો કેમ ભાગ્યો? ત્યારે શેખસલ્લી બોલ્યો, અરે ભાઈ, તારો તો ઘાડવો ભાગ્યો, પણ મારૂ તો આખું ઘર ભાગ્યુ.

પાઠ ૪૨. ઘર.—ભાગ ૧.

ચણતર માળી લેવું ઓશરી સારું *હાટડાં ભોંયરૂં છોવરાવવું મોભ વળીઓ વાંસ કાથો

મારા શેઠનું ઘર બંધાય છે, તે હું કાલે જોવા ગયો હતો. ભોંયમાં પાયો નાંખીને તેઉપર ચણતર ચાલ્યું છે. મેં આગળ જોયું હતું ત્યારપછી કરા ને પછીત તૈયાર થઈ. ટાંકું, કૂવો, પાણીઆરૂં, એ પણ થાય છે. હવે ઓરડામાં જાળીઓ મૂકવી રહી ગઈ છે તે મૂકશે, અને હાટડાંને બારણાં કરશે. મારા કાકાને ઘેર તો ઓરડામાં ભોંયરૂં છે; કોઈ વખત બીા જેવું હોય, ત્યારે તેમાં વાસણકુસણ, ઘરેણાંગાંઠાં સર્વે ભરે. શેઠના ઘરની પરશાળ ને ઓશરી એ બેઉ મોટાં છે. હવે વરસાદના દહાડા આવ્યા તેથી ઝટપટ છાપરૂં †માળી લેશે. મોભ, વળીઓ, વાંસ, કાથો, એ સર્વે આણી મૂક્યાં છે. નળીઆંનું સારું કુંભારજોડે આગળથી કરી રાખ્યું છે. ટાંકાની પાસે ચોક રાખ્યો છે, તે છોવરાવ્યો છે. એ ઘર બહુ રળિયામણું છે.

---

* હાટડાં એટલે તાકાં.

† માળી લેવું એટલે નળીઆં ચઢાવવાં.

પાઠ ૪૩. ઘર.—ભાગ ૨.

બિરાજવું મજાગરાં છજું ચોરસાં
પાટડા સાગ * છોલાણું લુહાર

માળા શેઠના ઘરના આંગણામાં છૂટ સારી છે, ને આગળ મેડાઉપર મજાનું છજું મૂકી દીધું છે. તે એવું બિરાજે છે કે કંઈ મણા નહિ. તેની પાંચ બારીઓ તો રસ્તાપર છે, ને કેટલીક છીંડીમાં પડે છે. એ ઘરને ઓટલા પણ સારા ઉંચા ને પહોળા છે. મેડો જડાવ્યો છે, તેમાં પાટડા ને પાટીઆં સાગનાં નાંખ્યાં છે. દાદરો ને નીસરણી એ પહોળાં છે. વચલા માળની ભીંતે ખુંટીઓ ને તાકાં થોડાં મૂકાવ્યાં છે. ઘણાં તાકાં હોય, ને તેમાં દીવાનાં કોડીઆં મૂકે, તો ભીંતે તેલના રેલા રેલા થઈ રહે છે. એ ઘરમાં બધું છોલાણું થઈ રહ્યું છે. ભોંયતળીએ, મેડે, ને છેક ત્રીજે માળે ચોરસાં દેવડાવવાનાં છે. બારી બારણાંનાં કમાડ સુતારે તૈયાર કરી રાખ્યાં છે, તે હવે ચડાવશે. નકુચા, સાંકળો, ને મજાગરાં, લુહાર કાલેજ આપી ગયો. આજ પાછો જઈને જોઈ આવીશ જે કેટલું કામ તૈયાર થયું.

* છોલાણું એટલે છો દેવડાવવી.

પાઠ ૪૪. ઘરવિષે કવિતા.

છાજવું *ચૂનાળાં નીર સૂડા
મેના કઠેરા હીંચકો ખાટ
ગાળીચા ભૂપતિ ચિત્ર

ભુજંગી છંદ.

છજાં જાળીઓ માળીઓ ખૂબ છાજે,
રૂડાં બારીઓ બારણાં તો બિરાજે,
ખડચાં પાણીઆરાં રસોડાં રૂપાળાં,
ચણ્યાં ઇંટથી ને દીસે છે ચૂનાળાં. ૧
તૂટે કે ન ફૂટે ભર્યાં નીર ટાંકાં,
પીએ ખેંચી પાણી વળી લોક વાંકા,
મીઠા બોલ બોલે સૂડા શુદ્ધ મેના,
જડયાં પીતળે પાંજરાં રંગી જેનાં. ૨
બન્યા બેઠકો ને કઠેરા અગાશી,
સૂવા સેજ ને હીંચકે ખાટ ખાશી;
†ગલીચા બીછાવી ગમે તેવી રીતિ,
ભલા ભૂપતિનાં કીધાં ચિત્ર ભીંતે. ૩

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૪૫. નાક ને મોઢું.

સજડ નસકોરાં ડાચું
હણહણવું દાઢ વાચા

નાકવડે સારી નરસી વાસની ખબર પડે છે. નાકનો

---

* ચૂનાળાં એટલે ચૂનાનાં.
† ગાલીચા.

ઉપલો ભાગ હાડકાનો હોય છે, ને હેઠલો ભાગ પોચો હોય છે. નાકનાં બે કાણાં દેખાય છે, તેને નસકોરાં કહે છે.

મોંવડે ખાવાનું ને બોલવાનું કામ ચાલે છે. હોઠ દાંતને જાળવે છે, ને બોલવાના કામમાં ટેકો દે છે. દાંત બત્રીસ હોય છે, ને તે ડાચાંમાં સજડ હોય છે. આગલા દાંતને ધાર હોય છે, તેથી ખાવાનું હોય તેના ઝીણા ઝીણા કડકા કરાય છે; ને ઘંટીમાં જેમ દળાય છે, તેમ દાઢવડે તે કડકા ચવાઇને તેનો ભૂકો થાય છે. જીભવડે ખારો, તીખો, ગળ્યો એવા સ્વાદ જણાય છે.

માણસ જેમ બોલે છે તેમ જનાવરથી બોલાતું નથી, માટે માણસને વાચા છે એમ કહે છે. જનાવરને એવી વાચા નથી. જનાવર બોલવા જેવું કરીને ગળામાંથી જે સાદ કાઢે છે, તેનાં નામ જુદાં જુદાં છે. ઘોડો બોલતો હોય, ત્યારે કહેશે હણહણે છે, ગાય ભાંભરે છે, ગધેડું ભૂંકે છે, ને કૂતરૂં ભસે છે.

પાઠ ૪૬. ખીજવું.

છેલાઈ પગરખી અડફટ પછડાઇને અટવાઈને

એક રામલો કરીને છોકરો નિશાળેથી છૂટીને ઘેર જતો હતો. તેને રસ્તામાં બીજે છોકરે કહ્યું કે તારી ચોટલી બહાર રહી છે, તે ખોટું દેખાય છે. એ તેં છેલાઈમાં રાખી છે કે અમથી? રામલાનો સ્વભાવ બહુ રીસાળ હતો તેથી બોલ્યો, મારી ચોટલી બહાર રહી છે, તેમાં તારૂં શું ગયું ખોટું દેખાશે તો મને દેખાશે. એટલામાં તેને બીજા છો લાલસાહેબ, લાલસાહેબ, કહીને ખીજવવા મંડ્યા

તેમને તેણે છુટી પાટી મારી. પણ પેલા ખશી ગયા, તેથી વાગી નહિ, ને એક ઓટલાના પગથીઆસાથે પછડાઇને ભાગી ગઈ. પેલા છોકરા વળી એને ખીજવવા મંડયા, ત્યારે એણે પગરખી છુટી ફેંકી, તે છાપરાપર જઈ પડી, એટલે તો બહુજ ખીજવાઇને તેમની વાંસે દોડયો. એવામાં સામેથી એક ગાય દોડતી આવી, તેની અડફટમાં અટવાઇને ખાબોચીઆમાં પડયો, તેથી લુગડાં બગડયાં, ને પગ ભાગ્યો. ઘણીક વારે એનાં માબાપને ખબર થઈ, તે આવીને તેડી ગયાં. ઓસડ કરતાં ઘણે દહાડે સારૂં થયું. જે ખીજવાય તેના એવા હાલ!

પાઠ ૪૭. કુતરૂં.

અદેખાં અવતરવું * ગેલ
ખારીલાં કૂરકુરીઆં બોટીલાં

કૂતરાને ચાર પગ ને ૧૮ આંગળાં હોય છે. તેની પૂછડી વાંકી હોય છે. જે માણસ આડો હોય અને કોઇની સારી શીખામણપ્રમાણે થોડી વાર ચાલી પછી આડા ચાલે તો તેને કહે છે કે કૂતરાની પૂછડી વાંકીની વાંકીજ. કોઈ અજાણ્યા માણસને દેખે કે કૂતરો ઘુરકવા માંડે છે, ને પાસે આવે એટલે ભસવા માંડે, ને લાગ આવે તો બચકું પણ ભરે. કુતરાં બહુ અદેખાં તથા ખારીલાં હોય છે. એક ફળીઆનું કૂતરૂં બીજા ફળીઆમાં ગયું હોય તો તે ફળીઆનાં સઘળાં કુતરાં ...ડાં થઇને તેને કાઢી મૂકે ત્યારે જંપે. કૂતરાં જ્યારે

* ગેલ એટલે કૂતરાં લાડ કરે છે તે.

બીએ ત્યારે પૂછડી પાછલા બે પગવચ્ચે ઘાલી દે, અને રાજી હોય ત્યારે પૂછડી હલાવે. કુતરાનાં બચ્ચાંને કુરકુરીઆં કે બોટીલાં કહે છે. તે આંધળાં અવતરે છે; દશ બાર દહાડાકેડે તેમની આંખો ઉઘડે છે. કુરકુરીઆં નાનાં હોય ત્યારે વહાલાં લાગે છે. તેઓ છોકરાંની સાથે બહુ ગેલ કરે છે.

પાઠ ૪૮. છોડવા.—ભાગ ૧.

ખીલવું અંગ.

છોડવાનાં જુદાં જુદાં કેટલાં અંગ છે, તે તમે જાણો છો? પેલો એક છોડ ઉખેડી લાવો, જોઇએ વારુ, તમને શું શું માલૂમ છે?

આ તો ભોંયમાં દટાઈ રહ્યું હતું તે મૂળીઉં, પણ પેલા ઝીણા વાળ, જે વતી ઝાડ પાણી ચુસે છે, તે ક્યાં છે? તે તો કંઈ દેખાતા નથી? તે નરી આંખે દેખાય નહિ; તે જોવાના તો કાચ હોય છે, તેમાંથી જોઇએ, ત્યારે નજર આવે. પણ મૂળીઆંવિના બીજા કોઈ અંગનાં નામ તમને આવડે છે? હા. આ રાતું દેખાય છે તે થડ, ને એમાંથી ડાળાં ફૂટેલાં છે. તેપર પાતરાં ઊગેલાં છે. વારુ, આ પાંદડાંની વચ્ચે લાંબુ ગોળ શું દેખાય છે? એ કળી છે. એ ખીલશે ત્યારે એનું ફૂલ થશે. જુઓ, આ ફૂલ. એનો રંગ પીળો છે. પણ એનાં બી તો કંઈ જણાતાં નથી. હમણા તે બી શેનાં હોય? જ્યારે ફૂલ ખરી જાય ત્યારે બી બંધાય. હજી એને બી આવતાં તો વાર; પણ મારીપાસે થોડાં રાખેલાં છે, તે હું તમને બતાવું. જુઓ, એ મરીના દાણા જેવડાં છે, એમને વાવીએ તો છોડ થાય.

પાઠ ૪૯. છોડવા.—ભાગ ૨.

લાગલાગટ ખસખસ ફણગો

બધાં ઝાડને બીઆં હોય છે. વારૂ, ત્યારે પેલા વડનું બી કેવડું હશે? એ ઝાડ તો મોટું હોય છે, ત્યારે એનું બીએ મોટુંજ હશે તો? ના, એને તો ટેટા થાય છે. પણ એ કંઈ વડનું બી ન હોય, એ તો એનું ફળ. જેમ જાંબુ ને બોર એ ફળ છે, ને તેમાંથી જે ઠળીઆ નીકળે છે તે બી, તેમ ટેટાને ભાગતાં એમાં જે ખસખસ જેવડા ઝીણા ઝીણા દાણા નીકળે છે, તે વડનાં બી.

બીને ભોંયમાં રોપીએ ને પાણી સીંચીએ, તો એક બે દહાડે તે પોચું થાય, ને તેમાંથી મૂળીઉં નીકળે તે જમીનમાં રહે, અને ફણગો ફૂટે તે ઉપર આવે, તેને બે પાંદડાં હોય છે.

તે ફણગો થોડા દિવસમાં વધીને મોટો થાય છે, ને તેને બીજાં પાંદડાં આવે છે. પછી કળી બેસે છે, તેમાંથી ફૂલ ખીલે છે, ને ફૂલમાંથી ફળ બંધાઇને તેમાં બી પેદા થાય છે.

વાલ કે વટાણા વાવીને થોડા દિવસસુધી લાગલાગટ જોયાં કરજો, એટલે ઉપલી વાત તમને વધારે સમજાશે.

પાઠ ૫૦. કબૂતર અને કીડી.

વહેળો ઉપકાર બદલો ઝાંપ
તેડે ચટકો આબરૂ

એક તરશી કીડી વહેળાઉપર પાણી પીવાને ગઈ હતી. તે ઘણા પાણીમાં પડીને તણાતી ચાલી તે એક કબૂતરે દીઠી, અને તેને દયા આવી, તેથી ચાંચવતી ઝાડનું એક પાંદડું તોડીને પાણીમાં નાંખ્યું તેને વળગીને પેલી કીડી તેડે આવી. પછી એક દિવસ એવી વાત થઈ કે તેજ કબૂતર એક ઠેકાણે બેઠું હતું, તે ન જાણે એમ એક વાઘરી તેઉપર ઝાંપ નાંખતો હતો. તે કીડીએ જાણ્યું એટલે તે વખતજ જઈને કબૂતરને પગે ચટકો ભર્યો, તેથી તે ઝટ લઈને ઊડી ગયું એ વાતઉપરથી સમજવું જે બીજાઉપર ઉપકાર કરતા જે " અને કોઈએ આપણા ઉપર ગુણ કર્યો હોય, તો ?

રાખીને લાગ આવે ત્યારે બદલો વાળવાને ચૂકવું નહિ. એવું કીધાથી પરમેશ્વર રાજી રહે છે, લોકમાં આબરૂ વધે છે, ને આપણું સારૂ થાય છે.

પાઠ ૫૧. ડાંગર.*

ક્યારડા પરાળ છાલાં ચોખા તરૂ

વાહ! પેલા ડાંગરના ક્યારડા કેવા સારા દેખાય છે! તે કેવા લીલાછમ સરખા જણાય છે! જ્યારે ડાંગર પાકશે, ત્યારે એવા લીલા નહિ રહે, પણ પીળા થઈ જશે. પછી કાપીને ઘેર લઈ જશે, તેમાંથી દાણા ખંખેરી કાઢશે. દાણા કાઢી લીધાપછી જે રહે છે તે પરાળ કહેવાય છે; એ ઢોરના ખાધામાં આવે છે. એ દાણા એવા ને એવા કંઈ ખવાશે નહિ, પણ ભરડીને છાલાં કાઢી નાંખે, અને પછી તેને ખાંડે, ને ઝાડકે ત્યારે ચોખા નીકળે, તે રાંધીને ખવાય. હવે ડાંગર કોણ નીપજાવે છે? શું એ ખેડુત નીપજાવે છે? ના, તે તો જમીન ખેડીને તરૂ વાવે છે; પણ તેમાં દૂધ ભરાય છે, દાણા બંધાય છે, ને પાકે છે, એ બધું કાંઈ ખેતરવાળો કરે છે! ના, એ તો ખેડુતથી થતું નથી. એ કોણ કરતું હશે? એ બધું કરનાર ઈશ્વર છે. ત્યારે જે ઈશ્વર આપણે માટે એટલું બધું કરે છે, તેનો ભારે પાડ માનવો જોઈએ.

પાઠ ૫૨. બિલાડું.

માંજરી ઘીઆળું તલપ તીણું લૂખું

બિલાડાને ચાર પગ, પૂછડી, ને ઘણા તીણા નખ હોય છે. એના પગ મેલા હોય, ત્યારે તે જીભવડે ચાટી ચાટી ખ્યા કરે છે. કેટલાંક છોકરાં ગંદાં રહે તેના કરતાં તો

---

* ડાંગરને સૂરત અઠ્ઠાવીશીમાં ભાત કહે છે.

બિલાડી કેવી સમજુ! બિલાડીને પંજા હોય છે, તે એનાં બચ્ચાંઉપર ફેરવે ત્યારે નખ માંહે ઘાલી દે છે. બિલાડીને ને ઊંદરને ઘણું વેર હોય છે. જો ઊંદર જરા ચું ચું કરતા સંભળાય, તો તે ઠેકાણે હળવે હળવે જઇને તલપ મારીને પકડે છે, તે વેળા નખ બહાર રાખે છે. બિલાડીની આંખ એવી કરી છે કે તેને અંધારે પણ સૂઝે. જે બિલાડીને ઘીઆળું ખાવાની ટેવ હોય, તેની આગળ લૂખું ખાવા મુક્યું હોય તો તે ખાવાની નહિ, પણ જરાએ ઘીનો હાથ દીધો હોય તો તરત ખાવા માંડે.

ઊંદર ઘરમાં થયા હોય, ને બિલાડી પાળી હોય તો ઘરમાં બિગાડ થતો રહે. બિલાડી એનાં બચ્ચાંને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે મોંમાં ઘાલીને લઇ જાય છે. ત્યારે જરાએ દાંત લાગવા દેતી નથી.

પાઠ ૫૩. બીકણ છોકરો.

બીકણ

એક છોકરો ઘણોજ બીકણ હતો. માણસથીએ બીએ ને જનાવરથીએ બીએ. ઘરમાં કોઇ અજાણ્યું માણસ આવે કે માની સોડમાં ભરાઇ જાય. બોલાવે તો બોલે પણ નહિ. કોઇની સામુંએ જુએ નહિ. ઊંદર કે ચકલી દેખે તો બીએ. ગાય કે બકરી દેખે કે માને બાઝી પડે. કૂતરીઆં જુએ તો નાશી જાય. એક દહાડો તે નિશાળે જતો હતો, ત્યારે રસ્તામાં એક નાનું કૂતરીઉં ગેલ કરતું કરતું તેની જોડે રમવા આવ્યું, એટલે પેલો છોકરો બીને નાઠો. કૂતરીએ જાણ્યું કે એ મને જોડે તેડી જાય છે માટે તે પણ પાછળ દોડ્યું. ત્યારે એ છોકરો વધારે ગભરાયો. તેથી કાદવમાં પડી ગયો. આખે ડીલ ને બધે લૂગ

કાદવ થઈ ગયો. મોંમાં, નાકમાં, આંખોમાં, બધે કાદવ ભરાયો. પડ્યો પડ્યો રડે, પણ કાદવમાંથી નીકળાય નહિ. રસ્તે જનારા લોકે મળી તેને ઊઠાડ્યો ને ઘેર મૂકી આવ્યા. તે દહાડાપછી એ છોકરાએ પીવાની ટેવ છોડી દીધી. ૦૦

પાઠ ૫૪. મીઠું.

દરિયો રાશ અગર

અગરીઓ ક્યારા ઉસરડવું

દરિયા કાંઠે ડાંગરના ક્યારા જેવા મોટા પહોળા ખાડા કરીને તેમાં દરિયાનું પાણી લે છે. પછી તે પાણી સૂરજને તાપે કરીને સૂકાઈ જાય, એટલે તેમાં તળીએ મીઠાનું પડ બંધાઈ રહે છે. તે બહાર કાઢીને તેના મોટા ઢગલા કરે છે, તે મીઠાની રાશ કહેવાય છે.

જે ઠેકાણે મીઠું પાકે છે તેને અગર કહે છે, અને મીઠું પકવનારને અગરીઆ કહે છે.

મીઠાના રાશ ચોમાસામાં ધોવાઈ ન જાય, તેટલા માટે, તેના પર મટોડી ઢાંકે છે, અને કેટલેક ઠેકાણે તો તેના પર ઘાસ નાંખીને બાળે છે, તેથી ઉપર પડ બધાઈ જાય છે.

કેટલેક ઠેકાણે તો કૂવા એવા ખારા હોય છે કે ઉપર કહ્યું તે રીતે ક્યારામાં તેનું પાણી ભરીને સૂરજને તાપે સૂકાવા દે છે, તો તેને તળીએ મીઠું બંધાય છે. પછી તેમાંથી મીઠું ઉસરડી કાઢીને બહાર ઢગલા કરે છે.

પાઠ ૫૫.

થોડે થોડે ભણીએ તો આવડે.

પ્રમાણે ભણીગણી કોથળો

ઓહો! આ કેવો મોટો કૂવો! એટલો મોટો કેમ ખોદાયો હશે? સાંભળો, હું કહું. થોડો આજ ખોદે, વળી થોડો કાલે, થોડો પરમદહાડે, એમ રોજ ખોદતાં કૂવો થયો.

શેરીને નાકે પેલું ઘર કેવડું મોટું છે! જુઓ, ત્રણ તો એને મેડીઓ છે; પંદરેક તો બારીઓ છે; એના કરા કેવા ઊંચા છે! એ બાંધવામાં ઈંટો તો બહુજ ખપી હશે! કડીઆએ એટલી બધી કેમ ચણી હશે? સાંભળો, પહેલી એક ઈંટ મૂકી, પછી બીજી મૂકી, પછી ત્રીજી, એમ એકે એકે આખી ભીંત ચણાઈ.

જુઓ, આ ઘઉંનું ગાડું આવે છે. ઓહો! એમાં કેટલો ભાર ભર્યો છે! એટલો બધો ભાર ગાડામાં કેમ ભર્યો હશે? એકી વારે ભરવા માંડ્યો હોત તો તે કદી ન ભરાત. એક વાર એક કોથળો મૂક્યો, પછી બીજો, એમ એક પછી એક મેલેલા.

જો એમ સહેલથી પેલો કૂવો ખોદાયો, ઘર બંધાયું, ગાડું ભરાયું તો તમે પણ એજ રીતે વિદ્યા ભણો, એટલે એક વાર એક પાઠ ભણો, પછી બીજી વાર બીજો ભણો, એમ એકે એકે શીખશો તો ભણીગણી ડાહ્યા થશો.

પાઠ ૫૬. થોડે થોડે ભણવાવિષે.

પંથ પાણ લહીઓ
ખર એધાણ છેદાય છે.

ભણતાં પંડિત નીપજે,
લખતાં લહીઆ થાય;
ચાર ચાર ગાઉ ચાલતાં
લાંબો પંથ કપાય. ૧
પોપટ પણ અભ્યાસથી
શીખે બોલતાં બોલ:
કાયર થઈ આળસ કરે,
તે નર ખરને તોલ. ૨
કૂવાઉપરના કઠણ જે
પાકા કાળા પાણ,
દોરડીએ છેદાય છે,
એ લેવુ એંધાણ. ૩

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૫૭. ધાતુ.—ભાગ ૧.

જંગાલ જસત સીસું કાટ

ધાતુઓ ઘણી જાતની થાય છે; જેમ કે સોનું, રૂપું, લોઢું, સીસું, જસત, અને કલઈ. એમાંની ઘણીખરી આપણા દીઠામાં આવે છે. ધાતુઓ ભોંયમાંથી

ઓદી કાઢે છે. નરી ધાતુ તો જવલેજ નીકળે છે, પણ માટી અથવા પથરાસાથે મળેલી હોય છે. એવી માટી કે પથરા ભોંયમાંથી નીકળે તેને ખાંડીને ધૂએ ને દેવતામાં ગાળે, તો મટોડી વળગેલી હોય તે નીકળી જાય, અને ચોખ્ખી ધાતુ રહે.

બીજી, ઘણીખરી ચીજોકરતાં ધાતુઓ તોલમાં ભારે હોય છે. સોનું ઉપર કહેલી બધી ધાતુકરતાં ભારે છે. ધાતુપર મેલ કે કાટ ન હોય, ત્યારે તે ચળકતી હોય. સોના-રૂપાપર કાટ ચડતો નથી. પણ રૂપાને માંજીને સાફ ન રાખે તો વહેલું ઝાંખું પડી જાય છે. સોનુંએ ઝાંખું તો પડે, પણ રૂપાજેટલું નહિ. કલઈ ને સીસું છેક વહેલાં કટાતાં નથી, પણ લોઢાને અને તાંબાને તો ઝટ દઈને કાટ વળે છે. તાં-બાના કાટને જંગાલ કહે છે. એ જંગાલ ખાવામાં આવે તો મરી જવાય. કેટલીક ધાતુ કઠણ અને કેટલીક નરમ હોય છે. લોઢાકરતાં તાંબું નરમ, અને તાંબાકરતાં સોનું નરમ, પણ છેક સીસાના જેવું નહિ.

પાઠ ૫૮. ધાતુ.—ભાગ ૨.

ગદીઆણો ઓગળવું. વરક પતરાં તાર

ધાતુને ટીપી ટીપીને પાતળી કરે તો પતરાં થાય, અને તેથી વધારે ટીપે, તો કેટલીક ધાતુના તો ઘણા પાતળા વરક થાય છે. સોનાના વરક તો એવા પાતળા થાય છે. જે રાઈ જેટલી સોનાની રજ હોય, તો તેનો કાગળના તાવ જેટલો મોટો વરક ટીપીને કરે છે.

ધાતુના તાણી તાણીને ઝીણા તાર કરે છે. રૂપું અને કલઈમાં એટલી ચીકાશ નથી કે એના

કામ આવે. સોનું, તાંબું, અને લોઢું, એ ત્રણના તાર તો ઘણા ઝીણા થાય છે. લોઢાના તાર તો વાળથી પણ પાતળા થઈ શકે છે. એક ગદીઆણા સોનાનો તાર પાંચ ગાઉ જેટલો લાંબો કરીએ તો થાય.

તાપથી ધાતુઓ ઓગળી જાય છે. સોનું કે લોઢું ઓગાળવાને મસ તાપ જોઈએ, પણ સીસાને અને કલઇને તો જરા આંચ લગાડીએ, કે તરત તેનો રસ થઇ જાય.

હવે યાદ રાખજો કે કેટલીક ધાતુ નરમ અને કેટલીક કઠણ છે; કેટલીકને ઝટ કાટ લાગે છે, અને કેટલાક વહેલી કટાતી નથી; કેટલીક ચીકણી છે, અને કેટલીક નથી: પણ બધીએ ચળકતી અને ભારે છે. દેવતાપર મુકીએ, તો બધી ઓગળી જાય છે. ઘણીનાં પતરાં અને તાર પણ થઈ શકે છે.

— —

પાઠ ૫૯. ડોસો ને તેના દીકરા.

અચંબો   છેડવું

એક ડોસાને પાંચ દીકરા હતા, પણ તેમનામાં પૂરો સંપ નોહોતો. જ્યારે તે મરવા પડયો, ત્યારે તેણે પેલા છોકરાને કને બોલાવીને બેસાડયા, ને એક પાતળી લાકડીઓની ભારી મંગાવીને એકેક જણને કહ્યું, આ ભારી તમે ભાગો, પણ કોઈથી તે ભંગાઈ નહિ. પછી પેલે ડોસે કહ્યું કે હવે એ ભારી છોડી નાંખો, ને એકેક જણ એકેક લાકડી લઇને ભાગો. એવું કર્યું, એટલે તો ઝટ ભાગી ગઈ. પેલા છોકરા ઘણો અચંબો પામ્યા, ને બાપને એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તે બોલ્યો કે, એ લાકડીઓ એકઠી હતી, તેથી તેમાં બળ ઘણું, ... આખી ભારી તમારાથી ભંગાઈ નહિ. પણ એકેક

લાકડી જ્યારે જુદી પડી, ત્યારે તેને બીજી લાકડીઓના બળનો ટેકો જતો રહ્યો, માટે તે ઝટ ભાગી ગઈ. એમજ તમે જો સંપસંપીને રહેશો, તો તમને કોઈએ છેડી નહિ શકે, ને તમારા દહાડા સુખમાં જશે, પણ લડોને જુદા પડશો, તો એકેક લાકડીની પેઠે તમે નબળા થશો.

પાઠ ૬૦. વાંદરૂં.

ટીખળી અટકચાળાં અડપલાં નિરાંત ગલોફાં

વાંદરાં ટીખળી ને અટકચાળા જનાવર હોય છે. તે કૂદે છે, નાચે છે, છાપરે છાપરે ભૂસકા મારે છે, ને વખતે અડપલાં કરે છે. વાંદરાંના પગ આપણા જેવા નથી હોતા, હાથ જેવા હોય છે.

વાંદરાં ઘણી જાતનાં હોય છે. કેટલાંક કાળાં મોંનાં હોય છે. કેટલાંક રાતાં મોંનાં હોય છે, તેમને માંકડાં કહે છે. કાળાં મોંનાં વાંદરાંકરતાં રાતાં મોંનાં વાંદરાં ખારીલાં બહુ હોય. વાંદરાં વગડામાં બહુ રહે, પણ ગામમાં પણ આવે ને લાગ આવે તો ઘરમાં કે અગાશીમાં કંઈ જાગા ઉઘાડી પડી હોય, તે ખાઈ જાય. દાણા સૂકવ્યા હોય તો મૂઠીએ મૂઠીએ મોંમાં ઓરીને બે ગલોફાં ભરી લે, પછી છાપરે કે ઝાડઉપર જઈને નિરાંતે બેઠું બેઠું ખાય. વાંદરાં ચીડાય ત્યારે માણસની સામે થાય છે. કેટલીક જાતનાં વાંદરાંને પૂછડીઓ હોતી નથી, પણ જેને હોય છે તેને લાંબાં પૂછડાં હોય છે તે ઝાડની ડાળને વીંટાળીને પછી તે ઉપર પોતાનાં આખાં શરીર લટકાવીને હીંચકા ખાય છે.

પાઠ ૬૧. બે બાઈડીઓ ને છોકરો.

ચંડાળ	ઈનસાફ	દશા
શાહેદ	અરે	ગળેપડુ

એક છોકરાને માટે બે બાઈડીઓને વઢવાડ થઈ. એક કહે કે એ મારો છે, અને બીજી કહે કે મારો. એ વાતનો કોઈ શાહેદ નોહોતો. પછી તે બે જણીઓ રાજાપાસે ફર્યાદ કરવા ગઈ. રાજાએ બેની વાત સાંભળી લઈને એક ચંડાળને બોલાવ્યો, ને કહ્યું કે આ છોકરાના બે કડકા બરાબર કરીને એકેક જણીને એકેકો આપ. આ હુકમ સાંભળીને એક તો છાનીમાની બોલ્યાવિના ઊભી રહી, પણ બીજીએ તો બૂમે બૂમ પાડીને કહ્યું કે રાજા સાહેબ, મારા છોકરાના કડકા કરાવશો મા; જો આવોજ ઈનસાફ હોય, તો મારે એ છોકરો નથી જોઈતો, હું એનાઉપરથી

મારો હાથ ઊઠાવું છું. આ વાતઉપરથી રાજાએ વિચાર્યું કે એ છોકરો એનો છે, કેમકે બીજીના મનમાં કશી અરે, હોય એવું જણાતું નથી. પછી પેલો છોકરો તેની ખરી માને હવાલે કર્યો, અને પેલી બીજી ગળેપડુ બાઈડીને શિક્ષા કરીને ગામમાંથી કાઢી મૂકી. જે કોઈ બીજાને ગળે પડે તેની આ દશા થાય.

પાઠ ૬૨. વેળા.—ભાગ ૧.

અઠવાડીઉં.

મહેતાજી.—હરીલાલ, વાર કેટલા છે, અને તેમનાં નામ તમને આવડે છે?

હરીલાલ.—રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, અને શનિ, એવા સાત છે.

મહેતાજી.—ઠીક, સરત રાખો, એ સાત મળીને અઠ-વાડીઉં (ખરૂં કહીએ તો સાતવારીઉં) કહેવાય, પણ એ બધા ગણાય કેમ તે તમે જાણો છો?

કેશવલાલ.—હા. આજ સોમવાર, કાલે મંગળવાર, પરમ દહાડે બુધવાર, પેલે દહાડે ગુરૂવાર, પાંચમે દહાડે શુક્રવાર, છઠ્ઠે શનિ, અને સાતમે દહાડે રવિવાર.

મહેતાજી.—પણ દહાડો તમે કોને કહો છો?

કેશવલાલ.—સવારથી સાંજસુધી એક દહાડો, વળી બીજે દહાડે સવારથી સાંજસુધી બીજો દહાડો, એપ્રમાણે દહાડો ગણાય.

મહેતાજી.—તમારા કહેવાપ્રમાણે તો સવારથી તે સાંજ-સુધી દહાડો, ત્યારે રાત શેમાં ગણાય?

હરીલાલ.—કેશવલાલે તો ખોટું કહ્યું. રાત પણ વાર-માંજ ગણવી જોઇએ, જુદી તો કેમ ગણાય?

મહેતાજી.—ઠીક. ત્યારે ધ્યાનમાં રાખો કે આજની સવારથી તે આવતી કાલની સવારસૂધી, એટલે આજનો દિવસ ને રાત મળીને એક દહાડો કે એક વાર ગણાય. તેમજ આવતી કાલની સવારથી તે પરમદહાડાની સવાર-સૂધી બીજો વાર. એ રીતે દહાડો રાત મળીને એક વાર અથવા એક દહાડો ગણવો. અંગ્રેજ લોકો એક રાતના બાર વાગતાથી બીજી રાતના બાર વાગતાસૂધીના વખતને એક દહાડો કહે છે.

પાઠ ૬૩. વેળા.—ભાગ ૨.

પહોર મહિનો

મહેતાજી.—દહાડો એટલે શું, અને વાર કેમ ગણાય, તે તો તમે સમજ્યા, પણ પહેલો પહોર અને પાછલો પહોર એટલે શું તે તમે જાણતા નહિ હો.

હરીલાલ.—તે તો હું જાણું છુ. સવાર હોય ત્યારે મારો બાપ પહેલો પહોર કહે છે, અને સાંજ પડવા માંડે ત્યારે પાછલો પહોર કહે છે.

મહેતાજી.—એ તો જરા ખરૂં છે, પણ હું તમને એની વધારે સમજણ પાડું. સૂરજ ઊગે ત્યારથી બપોરે છેક તે માથે આવે ત્યાંલગીમાં બે પહોર ગણે છે, અને બપોરપછી છેક સૂરજ આથમે ત્યાંલગીમાં બીજા બે પ-હોર, એટલે આખા દહાડાના ચાર પહોર. તેજપ્રમાણે રાતના ચાર પહોર. બંને મળીને આઠ પહોર. પહેલા બે પહોરને પહેલી રાત ને પાછલા બેને

પાછલી રાત કહે છે. સૂરજ આથમ્યાપછી બે પહોરે મધરાત થાય.

મહેતાજી.—હરીલાલ, ત્યારે પખ્ખવાડીઉં શેને કહેતા હશે?

હરીલાલ.—જેમ સાત દહાડાનું અઠવાડીઉં તેમ પંદર દહાડાનું પખ્ખવાડીઉં. તું જાણે છે, કેશવલાલ, મહિનાનાં પખ્ખવાડીઆં કેટલાં?

કેશવલાલ.—બે. બાર મહિનાનું વરસ થાય, કેમ મહેતાજી સાહેબ?

પાઠ ૬૪. વા.

શીશી	વા	બફારો
વીજણો	વાયરો	પવન

આપણે ભોંયરામાં કે બારણાં વાશીને ઓરડામાં બેઠા હોઈએ તે વખ્ખત બફારો થતો હોય, ત્યારે આપણે વીજણો હલાવીએ છીએ; તેમ કરતાં આપણા શરીરઉપર કંઈ આવતું જતું જણાય છે. તેને આપણે દેખ્ખતા નથી, તોએ તે આપણા શરીરને લાગે છે. એને વા, વાયરો, કે પવન કહે છે. જે હાલ્યાથી વાયરો થયો, તે થીર હોય ને હાલે ચાલે નહિ ત્યારે તેને વા કહીએ તો ચાલે. એ વા જ્યાં જોઇએ ત્યાં છે. જ્યાં ખાલી જગા હોય ત્યાં એ ભરેલો હોય છે. આપણાં શરીરમાં. ભોંયરાંમાં, પેટીમાં, લોટામાં, સૌમાં તે રહે છે; ને તેમાં જ્યારે બીજું કંઈ ભરે છે ત્યારે તે બહાર નીકળી જાય છે. ખાલી લોટો પાણીની તાંબાકુંડીમાં બોળ્યો હોય, તો માંહે પાણી જેમ જેમ ભરાતું જાય છે, તેમ તેમ લોટા વા નીકળતો જાય છે. પણ લોટો ઊંધો માંહે

હોય, તો તેમાંનો વા નીકળવા પામતો નથી, તેથી તેમાં પાણી ભરાતું નથી. લોટાને બદલે કાચની શીશી ઊંધી પાણીમાં દબાવી હોય તો માંહે પાણીથી ચડાતું નથી તે દેખાશે.

પાઠ ૬૫. કાન.

લહેરો	ધ્રૂજવું	જુક્તિ	ઈશારત
ગતિ	પ્રવાહી	નાદ	સાદ

આગળ વાના પાઠમાં આવ્યું જે તે હલાવ્યો હાલે છે, ને બધે ઠેકાણે છે. વા પ્રવાહી છે, માટે જેમ પાણીમાં પથરો નાંખીએ, ત્યારે તેમાં લહેરોનાં કુંડાળાં ઉપરાઉપરી થવા માંડે છે, ને તે લહેરો છેટેના પાણીને હલાવે છે, તેથી ત્યાં હાથ રાખ્યો હોય, તો તેઉપર અથડાય છે, તેમજ નગારા-ઉપર ડાંડીઓ ઠોકીએ, તો તે નગારાનું ચામડું થરથર ધ્રૂજે છે, તેને લીધે વા હાલે છે, અને કાનમાંનો વા માંહેની ચામડીઉપર અથડાય છે, તેથી આપણને માલૂમ પડે છે કે ફલાણાનો નાદ કે સાદ થયો. કાનના માંહેલા ને બહારના ઘાટમાં પરમેશ્વરે ઘણી જુક્તિ કરેલી છે.

જેથી કશુ સંભળાતું નથી, તેને બહેરો કહેછે. કેટલાંક માણસને ઘડપણ આવે છે, ત્યારે તેમના કાન બહેરા થાય છે. કેટલાંક માણસ જેમ જન્મથી આંધળાં હોય છે તેમ કેટલાંક બહેરાં હોય છે, ને એવાં જન્મબહેરાં હોય તે મુંગાં પણ હોય છે. એવાં માણસને વાંચતાં શીખવે છે, તો આવડે છે, પણ તે મનમાં વાંચે છે, કેમકે મોઢે તો [illegible]તું નથી. આંગળીઓવડે ઈશારતમાં વાત કરતાં શીખવ્યું [illegible] તે પણ તેમને આવડે છઇ.

પાઠ ૬૬. કાગળ.

ટાટ ખેળ સાહેબખાની ફટકડી
કાગદી ઘો ડોવી દેવું ચાળણી
ઘુંટવું તો તાવ

જૂનાં ટાટ બહુ કામનાં છે. લખવાના કાગળ એના થાય છે જૂનાં ટાટને ચુનાના પાણીમાં થોડા દહાડા પલાળી રાખી ખૂબ ખાંડી ખાંડીને ઝીણા કરે છે. પણ તે મેલાં બહુ હોય છે, માટે માખ્ન મેળવીને ધોવાં પડે છે. ધોયા કેડે તેનો સફેદ માવો થાય છે, તે પાણીમાં ડોવી દે છે. પછી ઝીણી સળીની ચાળણી તેમાં જરા વાર બોળી રાખીને કાઢે છે, તેથી તેઉપર પેલો માવો ઠરીને કાગળ બંધાય છે. એ કાગળઉપર જો આપણે લખીએ તો લખાય નહિ, કેમકે તે ઘણા કરકરા, ને ફૂટી નીકળે એવા હોય છે. તેને લીસા ને લખાય એવા કરવાને સારૂ ઘઉંની ખેળ અને ફટકડી પાઈને સારીપેઠે ઘુંટે છે.

એવા તૈયાર કરેલા કાગળ કાગદી વેચે છે. એક આખો કાગળ તે તો કે તાવ કહેવાય. ચોવીસ તાવનો એક ઘો. ગુંજરાતી કાગળો ઘણી જાતના થાય છે; ઘણા મારા ને ઊંચા તે સાહેબખાની કહેવાય છે.

જૂના કાગળના પણ કાગળ બને છે, અને તે બનાવવાનું તો સહેલું છે. તેને પલાળીને ઘુંએ કે માવો તૈયાર થાય. તેમાંથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કાગળ પાડે છે.

પાઠ ૬૭. મૂર્ખાઈ.

દેશાવર ઝળઝળીઆં અભણ મૂંઝાણું ફાળ ઠોઠમોઠ નામું

કોઈ એક બાઈડીના ધણીએ તેના ઉપર દેશાવરથી કાગળ મોકલ્યો. તે કાગળ લઈને પેલી બાઈ એક જણ સારાં લૂગડાં પહેરીને જતો હતો, તેની પાસે વંચાવવા આવી, ને તેના હાથમાં પેલો કાગળ આપ્યો. એણે તે ઉઘેડીને મથાળેથી તે ઠેઠ છેડાલગણ જોઈને પછી ઘણું રોવા માંડ્યું. તેઉપરથી પેલી બાઈડીને ફાળ પડી કે રખેને કંઈ માઠી ખબર આવી હોય. એની આંખમાં પણ ઝળઝળીઆં ભરાઈ આવ્યાં, ને પેલાને કહ્યું, ભાઈ, એમાં શું લખ્યું છે, તે ઉકેલીને મને સમજાવો તો ખરા. કેમ રુઓ છો? ત્યારે પેલો બોલ્યો, બાપા, હું તારો કાગળ વાંચીને નથી રોતો, હું તો મારી મૂર્ખાઈને રોઉં છું, જે આટલો કાગળ વંચાય એટલુંએ હું ભણ્યો નહિ, ને ઠોઠમોઠ રહી ગયો. કહેવત છે કે "ભણે ગણે તે નામું લખે, ને ન ભણે તે દીવા ધરે" એ ખરું છે. એ મને નક્કી થયું. આઉપરથી છોકરાંને સમજી રાખવું ઘટે છે કે જે મૂર્ખ અભણ હોય, તેને પછવાડેથી કેવું લાજી મરવું પડે છે, ને પસ્તાવો થાય છે.

ા
ાતું ન
ગ તે

પાઠ ૬૮. મૂર્ખાઈવિષે કવિતા.

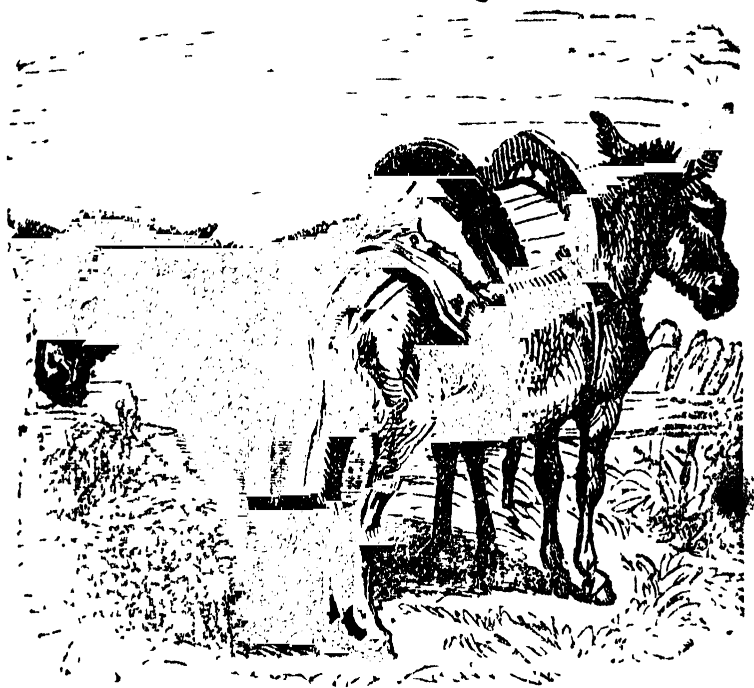
અભિમાન	સરદાર	રાય	ઉર
નિશાની	અસાર	વહેમ	બકવું

દોહરા.

મૂરખ માથે શીંગડાં,
નહિ નિશાની હોય,
સાર અસાર વિચાર નહિં,
જન તે મૂરખ જોય.
અક્ષર એક ન આવડે,
ઉર અભિમાન અપાર,
જગમા તેને જાણવો,
સૌ મૂરખ સરદાર.
વહેમ ભરી વાતો વડી,
બહુ બહુ બકતો જાય,
શીખામણ નહિ સાંભળે,
તે મૂરખનો રાય

ક૦ ૬૦ ડા૦

પાઠ ૨૯. ગધેડું.

વેતરૂં આળોટવું અમાર દાબડો

ગધેડાં બહુ વેતરૂં કરે છે, અને જે દુઃખ પડે છે તે ધીરજથી ખમી રહે છે. ગધેડું ઘોડાજેટલું ઉતાવળું હીંડતું નથી; તે ધીમે હીંડે, પણ હારે નહિ. જો તેની મરજી-પ્રમાણે કામ કરાવ્યું હોય, તો તે ઘોડાકરતાં વધારે વાર-લગણ કામ કરે. ગધેડાને લોક મૂર્ખ જાણે છે, અને મૂર્ખ માણસને કેટલાએક લોક ગધેડો કહે છે; પણ એ બોલવાની રીત ઠીક નથી. ગધેડાં છુટ્યાં, એટલે આળોટ-ને મંડી જાય, અને એક આળોટે, એટલે તેની દેખાદેખી પે આળોટવા માંડે. આળોટ્યાપહેલાં જે જગાએ ગની હોય, તે ઠેકાણેથી કાંકરા વગેરે પગેવતી

કાઢી નાંખે છે. ગધેડાં બહુ ભાર લઈ જવા લાવવાને કામ આવે છે. આ દેશમાં ગધેડાંઉપર બેસવાની લાજ છે; પણ સિંધ દેશમાં તો મોટા મોટા અમીરસરખા પણ ગધેડે બેસે છે.

ગધેડાંને ચાર પગ હોય છે. તે પાતળા, ને તેનો દાબડો ઊંડો હોય છે, તેથી સીધી ઊચી ટેકરીઉપર ચડી જાય છે. ગધેડાંના કાન લાંબા હોય છે. ગધેડીનું દૂધ માંદા માણસને પીવરાવે તો ઘણો ગુણ કરે છે.

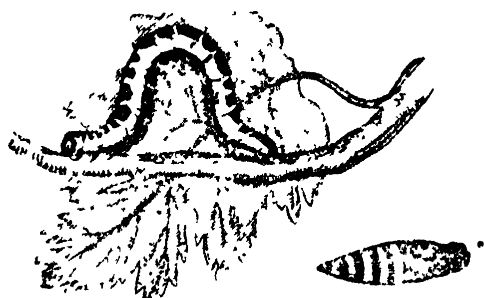
- - - - -

પાઠ ૭૦. ગધેડાની વાત.

દેહલું ન્યાલ

એક જણપાસે પૈસા ઘણા હતા, પણ તેની પાસે એક ગધેડો હતો. તેને તે પૂરું ખવરાવે નહિ. એક દિવસ એને ભત્રીજે એનીપાસે કંઈ પૈસા માગ્યા, ત્યારે તે બોલ્યો કે મારી પાસે તો કંઈ નથી, આટલો એક ગધેડો છે, તે જોઈએ તો લઈ જા. તેથી ભત્રીજો ગધેડાપાસે ગયો, ત્યારે તે જાણે તેને કહેતો હોય, કે મને દુઃખમાંથી છોડાવ, એવો તે દેખાયો. ત્યારે તે ગધેડાની તેને દયા આવી, ને તેને લઈ ગયો. થોડા દહાડાપછી પેલો કાકો મરી ગયો, એટલે ભત્રીજો ગધેડે બેશીને કાકાને ઘેર ગયો, અને દેહલામાં ગધેડાને બાંધ્યો. તેની આગળ ઘાસ નાંખ્યું, પણ તે તે ખાય નહિ, અને પગેવતી ભોંય ખોતરે તે જોઈ પેલા ભત્રીજાએ વિચાર્યું કે આ શું કરવા ભોંય ખોતરતો હશે! એમાં કંઈ ભેદ હશે. તેથ તે ભોંય ખોદી જોઈ, તો માંહેથી એક ધનનો ચરુ ડ્યો. એ રીતે ગધેડે પેલા ભત્રીજાને ન્યાલ નાંખ્યો.

પાઠ ૭૧. રેશમ.

શેતુર પતંગીઉં તાંતણો કોશેટો
ખદખદતું લગગળ મુગટ હીર
અબોટીઆં ગજઆણી મશરૂ

એક જાતના કીડા રેશમ કરે છે. તે કીડા શેતુરનાં પાંદડાં ખાઈને જીવે છે. ઘણાંક પાંદડાં ખાઈ રહ્યાપછી ગળામાંથી રેશમના ઝીણા તાંતણા કાઢીને બોરેક જેવડા કોશેટા કરે છે, ને તેમાં કેટલાક દહાડા લગણ ભરાઈ રહે છે. આ ઉપલા ચિત્રમાં કીડો ને કોશેટો બેઉ પાડેલાં છે. રેશમ કાઢવામાં કોશેટાને ઉના ખદખદતા પાણીમાં નાંખે, એટલે માંહેલો કીડો મરી જાય, ત્યારે તાંતણા ઉકેલી લે. કોશેટાને એમ ઉના પાણીમાં ન નાંખે, તો કેટલેક દહાડે તેમાંનો કીડો પતંગીઉં થઈ છેદ કરીને બહાર નીકળી જાય. સીવવા ને ભરવાના કામમાં હીર ઘણું આવે છે. તેનાં સારાં લુગડાં પણ વણાય છે. રેશમ પહેલું કોશેટામાં છે ત્યારે તેનો રંગ કાંઈક પીળાશપર હોય છે. પીળા, લીલા, એવા ભાત ભાતના રંગ તેના-

પર ચડાવે છે. હીરાગળ લુગડાં ઘણી જાતનાં થાય છે તેમનાં નામ, મુગટા, અબોટીઆં, મશરૂ, કીનખાબ, ગજીઆણી, ને એવાં બીજાં ઘણાં થાય છે.

પાઠ ૭૨. આખલો અને મચ્છર.

માતેલો	*સાંઢ	તોબા	અહંકાર
નબળો	આંટો	તુચ્છ	ધરાઇને

એક માતેલો સાંઢ. ધરાઇને બેઠો હતો, એવામાં એક મચ્છર ગણગણતો ગણગણતો તેના નાકઆગળ આવ્યો. તે જોઇ આખલો બોલ્યો, રે નીચ! નીકળ અહીંથી, મારા જેવા જબરાને તારા જેવા નબળાપર હાથ ચલાવવો ઘટતો નથી, નહિતો એક પલકમાં તને કચરી નાંખું.

મચ્છરે કહ્યું, તું મને નબળો ગણે છે તો હવે જોજે. પછી તે એક આંટો ફરી આવીને ઝટ લઇને આખલાનાં નસકોરાંમાં પેશી ગયો, ને માંહે એટલા તો ચટકા ભર્યા કે તેને તોબા તોબા કરાવી. તે પગ પછાડે, પૂછડી પછાડે, ને નાકમાંની વેદનાથી તે જાણે ગાંડાજેવો થઇ ગયો. અંતે લાંબો થઇને ભોંયે પડ્યો ત્યારે મચ્છરે નસકોરામાંથી બહાર નીકળીને કહ્યું, લે જોયું, હવે આજપછી અહંકાર કરીશ મા.

આ વાતઉપરથી સમજવું જે ગમે એવો હલકો હોય તેને પણ તુચ્છ ન ગણવો, અને પોતે મોટા છે એવો અહં કદી ન કરવો.

---

* સાંઢ એટલે આખલો.

પાઠ ૭૩. મચ્છર અને કરોળીઓ.

કરોળીઓ બહેકવું જીતવું
હરાવવું જાળું શેર

પેલો મચ્છર આખલાને જીતીને બહુ ફુલાઇ ગયો, ને બોલ્યો, જુઓ, આ મોટા સાંઢીઆને મેં કેવો હરાવ્યો! મારી બરોબરી હવે કોણ કરનાર છે!

એક કરોળીઓ આવા ગર્વના બોલ પોતાના જાળામાંથી સાંભળીને તેની મૂર્ખાઈ પર હસવા લાગ્યો. એવું મોટું કોઈ નથી કે તેના માથાનો કોઈ નજ હોય. શેરને માથે સવાશેર હોયજ.

મચ્છર મનમાં ફુલાતો ફુલાતો ઊડતો હતો એવામાં તે કરોળીઆના જાળામાં પકડાયો. જેમ જેમ નીકળવાને વધારે ફાંફાં મારે, તેમ તેમ જાળામાં તે વધારે અટવાતો જાય. પગ, પાંખો, ને ડંખ સૌ બંધાઈ ગયાં, એટલે કરોળીએ આવી આખલાના જીતનારને ઝાલીને મારી નાંખ્યો, ને પોતાને ઠેકાણે લઇ ગયો.

માણસ બહેકી જાય છે ત્યારે એમ સમજે છે કે મારી બરોબર કોઈ નથી, પણ એ કેવળ મૂર્ખાઈ જાણવી.

પાઠ ૭૪. ખીસકોલી.

કોમળ રમુજી ચંચળ

એ જનાવર બહુ રમુજી જાણાય છે. કોઈ વાર પાછલા પગપર બેશીને બે હાથવતી કંઈ દાણા કે ફળ ખાતું હોયછે, ત્યારે ઘણું રળિયામણું દેખાય છે. એને ચાર પગ, લાંબી જાડી પૂછડી, અને ઉંદરના જેવું લાંબું મોં હોયછે. એના કાન ઊભા અને આંખો ઝીણી ને ચળકતી હોય છે. એના પગના પંજા વાંદરાના જેવા હોય છે, તેથી કંઈ ઝાલીને ઝાડપર કે ભીંતપર ચડી જાય છે. એના શરીર-પર ધોળા ધોળા પટા હોય છે; એનાં રૂવાટાંનો રંગ કાળા-શપર હોય છે. એની પૂછડીનાં રૂવાટાંની કલમ બનેછે, ચીતારાને બહુ કામની છે.

ખીસકોલી બહુ ચંચળ છે. આમથી આ આમથી આમ દોડે. આ ઝાડપરથી આ

ઝાડપરથી ઝપ! ઝાડપર ચડી જાય છે. એ જનાવર દેખીતું ઘણું કોમળ હોય. દાણા, ફળ, કે ઝાડનાં બીઆં એ બહુ ખાય છે.

પાઠ ૭૫. છેતરવું નહિ.

પાપ　　છેતરવું　　સંતાડવું

દડીઆં　　ચૂકવવું　　કરડી

એક દહાડો એક છોકરો પોતાની માજોડે નાતમાં જમવા ગયો. એ છોકરાનું આગલે દિવસે ડીલ બગડ્યું હતું, માટે તેની માએ કહ્યું કે તું આજ કડકો લાડુ લેજે, વધારે ખાઈશ તો વળી માંદો પડીશ. છોકરે કહ્યું, વારુ. લાડુ આવ્યા ત્યારે માની સરત બીજે ઠેકાણે ગએલી જોઇને પેલાએ આખો લાડુ લીધો, ને તેમાંથી કડકો ભાગી બાકીનો દડીઆતળે સંતાડ્યો. માએ જોયું તો કડકો લાડુ દીઠો. એ છોકરે એના માને છેતરવાનું કર્યું, તેપ્રમાણે તે છેતરાઈ, કેમકે તેને પેલા સંતાડેલા લાડુની કંઈ ખબર પડી નહિ. પણ પરમેસ્વરે એને પાપ કરતા જોયો. તેની નજર કોઈથી ચૂકવાતી નથી. એ પાપી છોકરાપર તેની કરડી નજર થઈ. એ છોકરે બહુ માઠું કામ કર્યું. કડકા લાડુસારૂ પોતાની વહાલી માને છેતરી. શું એને લાજ નહિ આવી હોય? જેણે નાનપણમાં આવું કામ કર્યું, તે મોટપણમાં તો કોણ જાણે કેવું પાપ કરશે! એવું છોકરૂં કોને ગમે?

પાઠ ૭૬. ઘડી ને પળ.

તરતું　　ઠંકોટંક　　ડૂબીજવું　મંદિર

જોશી　　પળ　　કોષ્ટક

મહેતાજી સાહેબ, દહાડાની ઘડી કેટલી?

મહેતાજી.—દહાડા એટલે શું તે તમે સારીપેઠે સમજ્યા, તો હવે તેપરથી એ જાણવાનું સહેલું છે. દહાડાના સાઠ ભાગ કરીએ, તો એકેક ભાગ ઘડી કહેવાય. ઘડીનું માપ જાણવાને એક વાડકાજેવું વાસણ હોય છે. તેને તળીએ એક ઝીણો વહે પાડેલો હોય છે, તેથી તેને પાણીના વાસણમાં તરતું મૂકે છે, એટલે તેમાં પેલા વહેમાંથી પાણી ભરાતું જાય છે. જ્યારે એ વાસણ છેક ટંકોટંક પાણીથી ભરાઈને ડૂબી જાય, ત્યારે એક ઘડી થાય છે. એ વાડકો કાઢી લઈને વળી તરતો મૂકે છે. તે ડૂબી જાય ત્યારે બીજી ઘડી થાય. એપ્રમાણે ઘડીએ ઘડીએ કરવું પડે છે.

કેશવલાલ.—પણ મહેતાજી સાહેબ, તમે જેવાં કહોછો તેવાં વાસણ કંઈ જોવામાં તો આવતાં નથી. તે કોને ત્યાં હોય?

મહેતાજી.—એ વાડકાને ઘડી કહે છે. બધા લોક કંઈ એ વાપરતા નથી. મંદિરે કે જોશીને ત્યાં હોય. કામ પડે ત્યારે એવી ઘડી માંડે છે. પણ કેશવલાલ ઘડીના પળ એટલે શું અને તે કેટલા?

કેશવલાલ.—ઘડીના પળ સાઠ, એવું અમે કોષ્ટકમાંથી શીખી ગયા છીએ.

મહેતાજી.—ઠીક, ઘડીનો બરાબર સાઠમો ભાગ તે પળ.

પાઠ ૭૭. ભારે ધાતુ (સોનું ને રૂપું).

મોહર કસબ પાલવ વેઢ કંદોરા

સોનું અને રૂપું ભારી ધાતુ ગણાય છે, કેમકે બીજી ધાતુઓ ભોંયમાંથી જેટલી નીકળે છે તેટલી એ નીકળતી નથી. તેટલામાટે સોના રૂપાનો એક નાનોસરખો કકડો હોય તોપણ તેની ઘણી કીમત બેસે. સોનાની

રૂપાના રૂપિઆ પાડે છે, તેનું કારણ પણ એજ છે. આઠ દશ રૂપિઆ તો આપણી મુઠીમાંએ રહે, પણ તેટલાનું લોઢું તો એટલું બધું આવે કે આપણાથી ઊપડે પણ નહિ. સોના-રૂપાપર કાટ ચડતો નથી, અને એ દેખીતાં સુંદર ને ચળકતાં, માટે એનાં સારાં સારાં ઘરેણાં થાય છે. કંઠી, કડાં, વેઢ, વીટીઓ સોનાનાં થાય છે. કલ્લાં, સાંકળાં, કંદોરા, એવી એવી જણસો રૂપાની થાય છે. કોઈ તાલેવર હોય, તે તો લોટા, લોટીઓ, વાડકીઓ, અને એવાં એવાં બીજાં વાસણ પણ રૂપાનાં કરાવે છે. અરધા, પાવલી, બેઆની-ઓ રૂપાની થાય છે. સોના રૂપાના તાર ઘણા ઝીણા થાય છે. તે તારને હીરાસાથે વણીને કસબ કરે છે. પછી તે કસ-બની કોર, પાલવ, કે તોઈ વણીને લૂગડે ચોડે છે.

પાઠ ૭૮. માણસ અને જનાવર.

ભાગ ૧.

નાખુશ

જોઈએ વારૂ આપણે અને જનાવર કઈ વાતમાં મળતાં નથી અને કઈ વાતમાં મળતાં છીએ. આપણે ટટાર ચા-લીએ છીએ, જનાવરથી તેમ ચલાતું નથી, એ તો પોતાનું મોઢું ભોંયગમ રાખી હીંડે છે. આપણે પગે હીંડીએ છીએ, તેમ જનાવર પણ પગે હીંડે છે. આપણે આંખે જોઈએ છીએ, કાને સાંભળીએ છીએ, નાકે સુંઘીએ છીએ, જીભે ચાખીએ છીએ, અને શરીરે કંઈ લાગે છે, તો તે જાણીએ છીએ. જનાવર પણ તેમજ કરે છે.

સારૂં થાય ત્યારે આપણને ખુશી થાય છે, ને માઠું ારે નાખુશી લાગે છે તેપ્રમાણે ઢોરને પણ થાય કંઈ સારૂં જોઈને ખુશ થાય, ને માઠું જોઈને ગાય પોતીકા વાછરડાને જોઈ ખુશ થઈ તેને

ચાટે છે, પણ વાછરડું ખોવાય, કે મરી જાય, તો બહુ દુઃખી થાય છે.

પાઠ ૭૯. માણસ અને જનાવર.

ભાગ ૨.

વાચા ભાન

આપણને વાચા છે તેથી આપણા મનમાં હોય તે બીજાને કહીને, સમજાવીએ, પણ ઢોરથી તેમ થતું નથી. મોઢેથી કંઈ સાદ કરે ખરાં, પણ બોલાતું નથી. કુતરાંને દુઃખ થાય છે ત્યારે તે રડે છે, ને બીએ છે ત્યારે પૂંછડી પાછલા પગ વચ્ચે ઘાલી દે છે, પણ એનાથી બોલાતું નથી.

આપણને ઇશ્વરે અકલ આપી છે, તેથી વિચાર કરી શકીએ, ને બધું સમજી શકીએ, પણ જનાવરથી તેમ થતું નથી, કેમકે તેને અકલ નથી. આપણે તો જાણીએ કે ઘરને બારી બારણાં શું કરવા હોય; ચુલા મેટોડીના શા-માટે કરે છે, ને લાકડાંના શાવાસ્તે કરતા નથી. એ બધી વાતો આપણે તો સમજીએ, ને તેનાં કારણ જાણીએ, પણ ઢોર એવું કંઈ સમજે નહિ.

વળી આપણે સમજીએ છીએ જે સારૂં કામ કરવામાં પુણ્ય છે, ને ખોટું કરવામાં પાપ છે. પણ તેમને પાપ કે પુણ્યનું કશું ભાન નથી.

પાઠ ૮૦. ભાઇબેનનું હેત.

કાંચળી પીઅર મોસાળ

લલ્લુ ને લખી કરીને ભાઈબેન હતાં; તેમને ‹
વાની ટેવ નહોતી; વળી એક એકને ઘાગં

લડે નહિ. એક દિવસ તેમની મા પીઅર જવાની હતી. તેણે બેઉ છોકરાંને કહ્યું કે આજ તમને મોસાળ તેડી જઈશ. એ સાંભળી તેમને ઘણો હરખ થયો. પછી રમતાં રમતાં લખીના પગની ઠેસે પાણીનો લોટો ઢોળાઈ ગયો, ને તેથી તેમની માની કાંચળી પલળી ને બગડી. પછી તેમની માએ દીઠું ને જાણ્યું જે એ કામ છોકરાંનું હશે. માટે તેમને બોલાવીને કહ્યું, તમે મારી નવી કાંચળી બગાડી, માટે આજ તમને મોસાળ નહિ તેડી જાઉં. એ સાંભળીને બેઉનાં મોં ઉતરી ગયાં. માની રીસ જરા ઉતરી, ત્યારે લખીએ જઈને કહ્યું, માં પાણી તો મારાથી ઢોળાયુ હતું, એમાં ભાઈનો તો કશો વાંક નથી, તો એને શામાટે નથી તેડી જતી? માએ લલ્લુને તેડાને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પણ જેવું બન્યું હતું તેવું કહ્યું. તેથી માએ કહ્યું, વારૂ, ત્યારે તું મારી જોડે આવજે. પછી લખી બાપડી ઘેર રહી. વાહ! એ બે ભાઈબેન કેવાં ડાહ્યાં!

પાઠ ૮૧. ભાઈબેનવિષે કવિતા.

નિંદે બળવંતા ક્લેશ હળતાં

ચોપાઈ.

મળી આપણ જણ બંને બેન,
સંપી રમીએ તો સુખ ચેન;
લડે રડે તો સઘળો શોક,
લાજ ઘટે ને નિંદે લોક.
બળવંતા પરમેશ્વર બાપ,
અમને સંપ સદા તું આપ;
જેથી સુખમાં દહાડા જાય,
ક્દીએ લેશ ક્લેશ ન થાય.

હળતાં મળતાં બાળક હોય,
કદીએ લડે રડે નહિ કોય.
રમે જમે ને ગીતો ગાય,
માતા મનમાં રાજી થાય.

ક૦ ૯૦ ડા૦

પાઠ ૮૨. પાણી.

ટપકાં જમવું કરા હીમ
ધુમર બરફ રૂપ

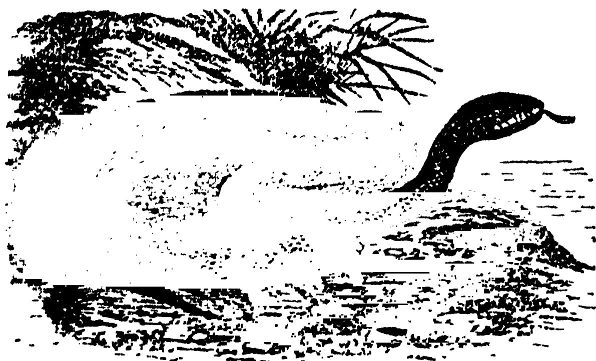
તમે દીઠું તો હશે જે ચુલે પાણીની તપેલી મૂકી હોય, તેમાંથી વરાળ નીકળે છે. જો તેના ઉપર તાસક ઢાંકીએ ને તેમાં ટાઢું પાણી રેડીએ, તો તે તાસકનીચે પાણીનાં ટપકાં ચોટેલાં દેખાય છે. એ પાણી કંઈ ઉપરનું ટાઢું પાણી ઝમીને નીચે ગએલું નથી, એ તો તપેલીમાંની વરાળ તાસકઉપરના ટાઢા પાણીને લીધે ઠરીને તે તાસકની પાછળ ચોંટી રહે છે.

કોઈ વખત ગગનમાંથી કરા પડે છે. તે હાથમાં રાખે તો હાથની ગરમીથી ઓગળી જઇને તેનું પાણી થાય છે. કોઈ વખત ઠાર પડે છે, ત્યારે છાપરાઉપર ઠીબમાં પાણી રાખ્યું હોય, તો તે ઘીના પેઠે ઠરી જાય છે. એને બરફ કહે છે, ને પછી દહાડો ઊગે છે, ત્યારે ઓગળીને પાછું તેનું પાણી થાય છે.

શિયાળામાં સાંજે વેગળેથી ધુમાડાજેવું દેખાય છે. તેમાં જઈએ તો લુગડાં ભીનાં થાય છે. એને ધુમર કહે છે. રાતમાં એવી રીતે ઘાસ કે ઝાડનાં પાંદડાંઉપર મોતીના દાણાજેવું પાણી પડેલું દેખાય છે, તેને ઝાકળ કહે છે.

ત્યારે આ વાતઉપરથી નક્કી થાય છે જે વરાળ, કરા, બરફ, ધૂમર, ને ઝાકળ, એ સર્વ જુદાં જુદાં રૂપ છે, પણ તે જાતે પાણી છે.

પાઠ ૮૩. સાપ.

મધ્યમ પુષ્કળ થેલી

સાપ લાંબો અને જેમ વળવુ હોય તેમ વળે એવો હોય છે, કેમકે એના બરડાનાં હાડકાંમાં સાંધા પુષ્કળ છે. મધ્યમ લંબાઈના સાપમાં એવા ત્રણસેં સાંધા હોય છે. કહે છે કે સાપના પગ પેટમાં હોય છે, પણ તેમ નથી. એની પાંસળીઓના છેડા જમીનઉપર ટેકી ટેકીને એ ચાલે છે, તેથી લોક જાણે છે કે પેટમાં પગ છે તેવની ચાલે છે. એના જડબાના પણ જુદા જુદા કડકા છે, તેથી જોઈએ તે રીતે તાણીને નાનું મોટું મોઢું કરે છે.

સાપને એવા દાંત હોય છે કે ઝાલી શકે, તેથી ઉંદર કે કંઈ જનાવર પકડીને આખું ને આખું ગળી જાય છે, પણ તેનાથી ચાવીને ખવાતું નથી. કોઈ સાપને ઝેરી દાંત હોય છે. તે જ્યારે કરડે છે, ત્યારે પેલા ઝેરી દાંત ઘોંચે છે, તેથી તેની તળેની ઝેરની થેલી દબાય છે ને તેમાંનું ઝેર તે પોલા દાંત વાટે ઘામાં પેશીને લોહી જોડે ભેગું થઈ જાય છે.

સાપ કરડે કે તરત જખમની ઉપર થોડે છેટે તાણીને પાટો બાંધવો કે તેથી ઝેર બીજા લોહીમાં પ્રસરે નહિ; પછી તેના બીજા ઘટતા ઉપાય કરવા, અથવા જાણીતા માણસપાસે તેને લઈ જવું.

પાઠ ૮૪. સિંહ ને ઊંદર.—ભાગ ૧.

જીવદાન મહારાજ કાલાવાલા સામર્થ્ય

એક સિંહ ઊનાળામાં ઝાડને છાંયે પડ્યો પડ્યો ઊંઘતો હશે. તેના શરીરઉપર થઇને કેટલાક ઊંદરે દોડાદોડ કરી મુકી. સિંહ જાગી ઊઠ્યો, ને એના પંજામાં એક ઊંદર આવ્યો, તેને એ મારવાનું કરતો હતો. એટલામાં પેલે ઊંદરે કાલાવાલા કર્યા જે મહારાજ, આટલો ગુનો માફ કરો. સિંહને દયા આવી ને તેને છોડી દીધો. જતી વેળા ઊંદર એટલું બોલ્યો જે સાહેબ, તમે દુઃખમાં હશો, ત્યારે મારાથી તમારી જે ચાકરી બનશે, તે કરીને તમારૂં દુઃખ ટાળીશ, કેમ જે આજ તમે મને જીવદાન આપ્યું. પેલો સિંહ હશીને મનમાં કહેવા લાગ્યો જે આ નાનો સરખો ઊંદરડો જોને કેટલી શેખી કરે છે! એને મારા સામર્થ્યનું ભાન નથી. હું આખા વનનો રાજા છું, તેને આ ગરીબડાજેવો ઊંદર કહે છે જે હું તમારૂં દુઃખ ટાળીશ. કેવો ઘેલો છે! એ મારૂં દુઃખ શું ટાળશે!

પાઠ ૮૫. સિંહ ને ઊંદર.—ભાગ ૨.

હાજર તરણું બજાવશે દાસ

એક વેળા એવું બન્યું જે પેલાજ ઝાડતળે એક જણે જાળ નાંખી હતી. તેમાં એનો એજ સિંહ આવી પડ્યો

ને ઘણાંએ ફાંફાં માર્યાં, પણ માંહેથી છૂટાયું નહિ, ને બહુ અકળાયો એટલે બૂમો પાડવા માંડી. તે સાંભળીને પેલો ઉંદર દરમાંથી ઝટ લઇને બહાર આવ્યો, ને જોયું તો પેલા સિંહને મોટા દુઃખમાં દીઠો. ઉંદરે વિચાર્યું જે આ વખત જીવદાનનો બદલો વાળવાનો આવ્યો છે. પછી તેણે સિંહને કહ્યું, મહારાજ, ફીકર કરશો મા, તમારો દાસ હાજર થયો છે. તેનાથી બનશે તે ચાકરી બજાવશે. પછી તેણે પેલી જાળ દાંતવડે કાતરી નાંખી, ને સિંહને છૂટો કર્યો. સિંહ પણ મનમાં સમજ્યો જે તે દહાડે હું હસ્યો હતો, પણ હવે મને ખબર પડી કે વખતે તરણું સરખું હોય તે પણ કામમાં આવે છે. આ વાતપરથી વાંચનારે યાદ રાખવું જે કોઇને હલકું ગણવું નહિ. વખત આવે ત્યારે સૌ કામ આવે છે. વળી કોઇએ આપણું સારૂં કર્યું હોય, તો તેનો પાડ માનીને પ્રસંગ આવે ત્યારે તેનો બદલો વાળવો.

પાઠ ૮૯. શણ.

સાંઠીઓ બોયાં સોટી દીવાસળી
રેસા સૂતળી ટાટપટી

શણના છોડ માણસપૂર થાય છે. તેને પીળાં ફૂલ આવે છે. એ છેટેથી તુવેરનાં જેવાં દેખાય છે. શણનાં બીઆં અને પાંદડાં તો ઝાઝા કામમાં આવતાં નથી, પણ તેની સાંઠીઓ બહુ ખપની છે. જ્યારે શણનેસારૂ બી વાવે છે, ત્યારે તે ઘણાં પાસે પાસે વાવે છે, તેથી કરીને છોડને લાંબા ફાંટા ફૂટતા નથી. એ છોડનાં ફુલ ખરી ગયાપછી શીંગો આવે છે. તે પાકીને ઘુઘરાની પેઠે ખડખડ વાગેછે, ત્યારે ખેતરમાંથી શણના સુકાએલા છોડ ઉપાડી લે છે. વળતી

તેના ભારા બાંધીને તળાવ, નદી, કે બીજી કંઈ પાણીની જગ્યા હોય, ત્યાં ભાર મૂકીને કાદવમાં દબાવી રાખે છે. તેનો રસ કોહી જાય છે, ત્યારે બહાર કાઢીને તે એક એક સોટીને છેડેથી જરા મરડીને ભાગે છે, એટલે તેમાંથી રેસા નીકળે છે, ને જે બોયાં રહે છે, તેની દીવાસળી કરે છે.

એ રેસાને ધોઈ સાફ કરે છે, ને તેની સુતળી વણે છે. ટાટ પણ એનાજ વણાય છે. સુતળીના ટાટ વણે છે, તેને ટાટપટી કહે છે.

પાઠ ૮૭. શિયાળ.

શિયાળવાં ભૂંગળાં વાઢ બોલ અંડેર*

મેદાનમાં રાત્રે જનાવરો બૂમો પાડે છે, તે તમે જોયાં હશે. એમનું નામ શું? એમને શિયાળવાં કહે છે. તમે શિયાળવાં દીઠાં છે? ના, શિયાળ ઘણું બીકણ જનાવર છે, તે દિવસે બહાર નીકળતું નથી, કોઈ ચોરીથી નીકળે તો નીકળે.

શિયાળ કૂતરાના જેવડું, ને મેલા પીળા રંગનું હોય છે. એને લાંબું ને છેડેથી ભૂંગળાંજેવું મોં હોય છે. એને કાનને છેડે અણી હોય છે, ને એની પૂછડીએ બહુ વાળ હોય છે.

રાતે ટોળું થઈ શિયાળવાં ખાવાનું શોધવા નીકળે છે. મુએલાં જનાવર પડ્યાં હોય તે ખાય છે. વખતે લાગ ફાવે તો ગામમાંથી કૂકડાં કે બીજાં નાનાં જનાવરો ચોરી જઈ મારી ખાય છે. જ્યારે પેટ ભરીને માંસ ન મળે ત્યારે ફળ મેવો ખાય છે. તેથી કોઈ વાર વાડીઓમાં ને

---

* અંડેર એટલે ખંડિએર.

શેરડીના વાઢમાં પેશીને બહુ નુકસાન કરે છે. એકાંત જગામાં બોલ ખોદી તેમાં શિયાળવાં રહે છે. તેમને ખંડેરમાં રહેવું બહુ ગમે છે.

પાઠ ૮૮. લોભીઓ.—ભાગ ૧.

લોભીઓ જમણવાર પડપૂછ લાભ

એક લોભીઓ હશે તેને ત્યાં એક જણ ગયો ને કહ્યું કે, ભાઈ સાહેબ, તમારે ત્યાં તપેલાં છે તે જરા આજનો દહાડો આપો, તો તમારો મારે માથે મોટો પાડ થશે. આજ મારે ત્યાં જમણવાર છે, તે થઈ રહેશે કે તમારાં તપેલાં તમને પાછાં પહોંચતાં કરીશ. લોભીએ તપેલાં આપ્યાં. થોડા દહાડા ગયા પછી એ તપેલાંમાં બીજાં નાનાં તપેલાં મૂકીને પેલો પાછાં આપવા આવ્યો, ને પેલા લોભીઆને કહ્યું કે આ સંભાળી લો. પેલાએ ગણવા માંડયાં, તો વધ્યાં. ત્યારે પૂછ્યું કે આટલાંજ લઈ ગયા હતા? તે કહે કે ના, થોડાં લઈ ગયો હતો. ત્યારે પેલે પૂછ્યું કે આ વધારે ક્યાંથી આવ્યાં? પેલો કહે કે તમારાં તપેલાં મારે ઘેર વિઆયાં, માટે આ નાનાં તપેલાં મોટાંનાં બચ્ચાં છે. પેલે લોભીએ વિચાર્યું જે આ તો કોઈ મૂર્ખ છે. બીજાનાં તપેલાં મારે ત્યાં ભૂલથી લાવ્યો હશે, ને આમ બોલે છે, માટે હવે વધારે પડપૂછ કરવી નહિ. આપણને તો એમાં લાભ છે એમ વિચારીને બધાં રાખ્યાં.

પઠ ૮૯. લોભીઓ.—ભાગ ૨.

ધુતારા નાદાન આદમી

ફરી એક વખત પેલો આદમી ફરીને એ લોભીઆને ઘેર ગયો, ને કહ્યું કે ભાઈ, આજ મારે ઘેર વળી નાત છે, તેથી ઘણાં તપેલાંનો ખપ પડ્યો છે. પેલે લોભીએ કહ્યું, ભલે, જોઇએ તેટલાં લઈ જાઓ. પેલો ઘરમાંનાં બધાં લઇ ગયો, એકે બાકી રાખ્યું નહિ. લઈ જઇને ઘરમાં મૂક્યાં તે પાછાં આપ્યાંજ નહિ. ઘણા દહાડા થયા, ત્યારે લોભીએ પેલાને પૂછ્યું, ભાઈ, કેમ હજુ તપેલાં પાછાં લાવ્યા નહિ? ત્યારે પેલો બોલ્યો જે તે તો મરી ગયાં. પેલો લોભીઓ બોલ્યો, અરે નાદાન, વળી તપેલાં તે મરતાં હશે? ત્યારે પેલો બોલ્યો, ભાઈ સાહેબ, ત્યારે એટલું વિચારોની જે તપેલાં વળી વિઆતાં હશે! પેલો લોભીઓ એટલું સાંભળીને ચુપ થઈ ગયો. કશુંએ બોલ્યો નહિ. કહેવત છે કે "જ્યાં લોભીઆ વસતા હોય, ત્યાં ધુતારા ભૂખે ન મરે."

પાઠ ૯૦. ભીંડી.

વાણ

ભીંડીના છોડ પણ શણના જેવડા ઊંચા હોય છે, પણ એ બંનેનાં ફૂલમાં ફેર છે. શણની શીંગો થાય છે, ને ભીંડીને ઝીણા ઝીણા ભીંડાજેવું થાય છે. શણનું ફૂલ રંગે પીળું હોય, ને ભીંડીના ફુલનો રંગ ધોળો હોય.

જેમ શણના છોડને કોહવરાવીને તેમાંથી શણના રેસા કાઢે છે, તેજપ્રમાણે ભીંડીના છોડમાંથી પણ કાઢે છે.

એ રેસાને વણીને તેની દોરીઓ કરે છે. એ દોરીઓનાં મોટાં જાડાં દોરડાં પણ બનાવે છે. ઘણાખરા ગરીબ લોક ખાટલો ભરવામાં સૂતરની પાટીને ઠેકાણે વાણ ભરે છે. તે વાણ પણ ભીંડીનું થાય છે.

ભીંડીમાં ને શણમાં રંગનો એ ફેર છે. ભીંડીનો રંગ ધોળો, ને શણનો રંગ કાળાશપર હોય છે. શણના કરતાં ભીંડી ઘણી ટકાઉ ગણાય છે.

પાઠ ૬૧. ઊંટ

ખુંધ	રતાળ	સંદેશો	મુસાફરી
રણ	ચરબી	પોષણ	સાંઢણી

ઊંટ બહુ ઊંચું, ને તેની પીઠપર મોટી ખુંધ નીકળેલી હોય છે. એનું ગળું લાંબું અને મોં નાનું છે. હોઠ તો

હાસ્યાંજ કરે છે. એ દેખીતું તો ઘણું તરેહવાર છે, પણ બહુ કામનું છે. રેતાળ જમીનપર બહુ ઝડપથી ચાલે છે, તેથી, તથા પાણીવગર કેટલાક દહાડાલગી એને ચાલે છે, તેથી, રેતીનાં મોટાં મોટાં રણમાં મુસાફરી કરવાનું તેને ઘણું સહેલુ પડે છે.

ઊંટને કાંટાનાં ઝાડ ખાવાં બહુ ગમે છે, તેથી વાટે ચાલતાં બાવળીઓ, કે એવાં કંઈ ઝાડ આવે, તે ખાવા મંડી જાય છે. જ્યારે મોટા રણમાં મુસાફરી કરતાં ઘણાક દહાડાલગી ખાવા પીવાનું નથી મળતું, ત્યારે એની ખુંધ સંકડાઇને નાની થઈ જાય છે, કેમકે તેમાંની ચરબીથી એનું પોષણ થાય છે.

ઘણાં ઝડપથી ચાલનારાં ઊંટને સાંઢણીઓ કહે છે. કામના કાગળ કે સંદેશા લઈ જવાને એ બહુ ખપ લાગે છે.

પાઠ ૯૨. વનસ્પતિની શી શી જણસો આપણા ખાવામાં આવે છે.

ભાગ ૧.

વેલા	*સૂરણ	રતાળુ	શકરીઆં
બટાટા	કંદ	તળવું	અળવી
તાંદળજો	મેથી	પોઈ	બાફીને

કેટલાંક ઝાડના મૂળીઆં, થડ, પાંદડાં, ફુલ, ફળ, બીયાં સૌ ખાધામાં આવે છે. કેટલાંક ઝાડ મોટાં, કેટલાંક નાના છોડવા, અને કેટલાંક તો વેલાજ હોય. સૂરણ, રતાળુ, શકરીઆં, બટાટા, એ સૌ કંદ ભોંયમાં થાય છે. તેને બાફીને કે તળીને ખાધાં હોય તો બહુ સ્વાદ લાગે છે.

ડાંગર, બાજરી, ઘઉં એના તો દાણાજ ખવાય, તેનાં થડ એટલે સાંઠા ખાધામાં આવતા નથી. પણ શેરડીના તો

સાંઠાજ ખવાય. એનાં પાંદડાં કે બીજું કંઈ ખાધામાં આવતું નથી. શેરડીનો રસ કેવો ગળ્યો લાગે છે!

તાંદળજો, મેથી, પોઈ, અને એવી એવી ઘણી જાતની ભાજીનાં પાંદડાં ને કુમળાં ડાંખળાં, એ સૌનું શાક થાય છે. એનાં મૂળીઆં તો કઠણ હોય છે; માટે ખાવાના કામમાં આવતાં નથી, કેમકે તે ઘણી વાર દેવતાપર રાખે તોપણ ચડે નહિ. પણ અળવીનાં તો પાંદડાં, દાંડા, ને કંદ ત્રણે ખાધામાં આવે છે.

પાઠ ૯૩. વનસ્પતિની શી શી જણસો આપણા ખાધામાં આવે છે.

ભાગ ૨.

*સેકટો અગથીઓ કડાં લીલવા

સેકટાનાં, અગથીઆનાં, અને કડાનાં ફુલ તળીને અથવા કઢીમાં નાંખીને ખાય છે, અને તેમાંનાં કેટલાંકની તો શીંગો પણ ખાય છે.

કેટલાંક ઝાડની શીંગો લીલી ને લીલી શાક કરીને ખવાય છે; અને તે સૂકાઈને તેના દાણા નીકળે છે તે પણ ખાધામાં આવે છે. સેકટાની, ચોળાની, ગુવારની, એવી એવી કેટલીક જાતની શીંગો તો એમની એમ રાંધીને ખવાય છે. પણ વટાણા, લાંગ, ને તુવેરની શીંગોને ફોલીને તેના લીલવાનું શાક કરે છે, કેમકે તેનાં છોડાં

*સેકટા એટલે સરગુઆ

જાડાં ને કઠણ હોય છે. વાલની પાપડી કુમળી હોય, ત્યારે તો તેને છોડાસુદ્ધાં રાંધે છે, પણ કઠણ હોય ત્યારે તો એકલા લીલવાનુંજ શાક કરે છે.

ફળ બહુ જાતનાં થાય છે. કેરી, જાંબુ, નારંગી, કેળાં, એવાં એવાં ફળ એમનાં એમ ખવાય છે. રીંગણાં, ભીંડા, કોળું, દુધી, કારેલાં, કંટોલાં, એ પણ ફળ સમજવાં. પણ એ રાંધ્યાવગર ખવાતાં નથી.

પાઠ ૯૪. વહાણ.

પાર સઢ મછવો સીધું સામાન
માછી ખારવા હંકારવું *હલેસાં તોપ

એક ગામથી બીજે ગામ જતાં રસ્તામાં વખતે મોટી નદી આવે તો આપણે આ પારથી પેલે પાર કેમ જઇએ વારૂ? એવે ઠેકાણે તો ઉતરવાને સારૂ હોડીઓ રાખેલી હોય છે, તે હોડીમાં બેશીને ઉતરાય. હોડી પાણીમાં તરે છે, કેમકે એ લાકડાની કરેલી હોય છે અને લાકડું હલકું માટે તે તરે છે. માછી કે ખારવા હોય તે હોડી હંકારે છે. હોડીને મોટી ચાદરોજેવાં લુગડાં બાંધે છે તેમને સઢ કહે છે. તેમાં પવન ભરાય, ત્યારે તે ખુબ ઝડપથી ચાલે છે. પણ નહિ હોય ત્યારે હલેસાં મારીને કે વાંસવતી ટેકીને હોડી ચલાવે છે. નાની નદીઓમાં ફરવાને નાની નાની હોડીઓ હોયછે, પણ મોટા દરિયામાં જવા આવવાને તો મોટી મોટી હોડીઓ હોય છે. બસેં ત્રણસેં હોડીઓ એકઠી કરીએ તે કરતાં પણ તે તો મોટી હોય. એવી હોડીઓને વહાણ

---

*હલેસાં એટલે ચાટવા.

કહે છે. હોડીને કે મછવાને તો એકાદ મઢ હોય, પણ વહાણને તો એવા ઘણા હોય છે. મછવામાં કે હોડીમાં ભાગ્યે પચાસ આદમી માય, પણ વહાણમાં તો બસેં, ત્રણસેં, ને વખતે મોટા વહાણમાં તો હજારો માણસ સમાઈ જાય, ને વળી તે બધાંનું સીધું, સામાન, પેટી, પેટારાસુદ્ધાં રહે. એવા વહાણપર વળી તોપો પણ રાખે છે.

પાઠ ૯૫. રીંછ-ભાગ ૧.

બિહામણી મધમાખ મધપૂડો

રીંછને આખે ડીલે જાડા ને લાંબા વાળ હોય છે. રીંછ જમીનપર ચાલે, પાણીમાં તરે, ને ઝાડઉપર પણ ચડે. તેના પગ મજબૂત હોય છે, તેવતી ઝાડ પકડી ઉપર ચડે છે. રીંછનું શરીર બહુ ભારે છે, તોએ તે બિલાડીના જેવી ઝડપથી દોડે છે. તે જુદા જુદા રંગનું હોય છે. કેટલાંએક કાળાં, કેટલાંએક ભૂરાં ને કેટલાંએક ધોળાં પણ હોય. રીંછમાં એક જાત ઘણી બિહામણી હોય છે. રીંછ ફળ, કંદ,

માછલી, તથા માંસ ખાય છે. પણ તેને મધ બહુ ભાવે છે. વનમાં પોલાં ઝાડમાં રાની મધમાખ મધપૂડા બાંધે છે તે જો રીંછના જાણવામાં આવે, તો એના ભોગ મળ્યા. આખો દહાડો કરડી કરડીને ઝાડમાં પોતાના પંજા માય તેવડું કાણું પાડે, ને જોતાં જોતામાં સઘળું મધ ખાઈ જાય. મધમાખીનું એની જોડે કશુંએ ચાલતું નથી, કેમકે એના વાળ ને એની ચામડાને લીધે ચટકા લાગતા નથી.

પાઠ ૯૬. રીંછ.—ભાગ ૨.

ભચરડીને

રીંછ માણસપર આવે છે, ત્યારે પાછલા પગપર ઊભું થઈ આગલે પગે પકડીને બાપડાને ભચરડીને મારી નાંખે છે, પણ તેના પર તે જવલ્લેજ પડે છે. ઘણાંજ ભૂખ્યાં થયાં હોય, કે એનાં બચ્ચાંને છેડશે એવું એમને લાગે, તોજ તે માણસની સામાં થાય. એમને એનાં બચ્ચાં બહુ વહાલાં હોય છે. જ્યાં ટાઢ બહુ પડે, ને શીઆળો લાંબો હોય, ત્યાં ધોળાં રીંછ હોય છે. બધી ભોંય બરફથી ઢંકાઈ જાય છે, અને ઘણા દહાડાસુધી સૂરજ જણાતા નથી, ત્યારે ધોળાં રીંછ બરફમાં ખાડો ખોદીને આખો શીઆળો બચ્ચાંસુદ્ધાં રહે છે, ને ઊનાળામાં બરફ ઓગળવા માંડે ત્યારે બહાર નીકળે છે. એનાં બચ્ચાં કતરાજેવડાં હોય છે. તે માની કેડે ભમતાં ફરે છે. પાણીમાં ઊતરે ત્યાં પણ જોડે તરે, ને થાક લાગે ત્યારે માની પીઠપર ચડી બેસે.

પાઠ ૯૭. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૧.

મેળવણી કંસારા કલઇઘડા ભેગ

સોના રૂપાકરતાં વધારે કામની ધાતુઓ તો તાંબું, જસત, સીસું, અને કલઈ વગેરે છે. તાંબાનો રંગ લાલ અને જસતનો ધોળો હોય છે, પણ એ બંનેને ગાળીને મેળવે છે, ત્યારે તે મેળવણી પીળી થાય છે, તેને પીતળ કહે છે. હવે જુઓ, તાંબાંપીતળનાં વાસણ કેટલાં બધાં થાય છે! લોટા, લોટીઓ, ગાગર, ઘડા, તપેલાં, તપેલીઓ, વાડકા, વાડકીઓ, કથરોટો, થાળીઓ, કુંડીઓ, ચરૂ, તાસકો, એવાં એવાં ઘણાંજ વાસણ કંસારા ઘડીને કરે છે, પણ એવાં વાસણને કાટ ચડે છે, માટે કલઈ કરાવ્યાવિના તેમાં કંઈ ખાવું નહિ, કે કંઈ જણસ ઝાઝી વાર ઘાલી મૂકવી નહિ. કલઈ કરાવેલાં તાજાં વાસણ રૂપાજેવાં ચળકતાં દેખાય છે. કલઈ રંગે રૂપાજેવી ધોળી હોય છે, પણ એના જેવી કઠણ નથી. કલઇનો કટકો હાથે વાળીએ તો વળે, પણ તેવોજ રૂપાનો હોય તો વાળવો કઠણ પડે. દોહણી, વાડકા, વાડકીઓ નરી કલઇનાં કરવાં જોઇએ; કેમકે ખટાય એવી વસ્તુઓ તેમાં રાખવામાં આવે છે. કલઇઘડા એવાં વાસણમાં સીસાનો ભેગ કરે છે તે બહુ ખોટું છે, કેમકે સીસાના ભેગવાળા વાસણમાં રાખેલું ખાધાથી રોગ થાય છે.

પાઠ ૯૮. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૨.

ગોળીઓ છરા બંદૂક કાંતીલોહું

જેમ તાંબા પીતળને કલઈ કરે છે, તેમ વિલાયતમાં લોઢાનાં પતરાંને કલઈ ચડાવે છે. કલઇનો રસ કરીને તેમાં પાતળાં પતરાં બોળી કાઢે છે, એટલે તેપર કલઈ

ઓડે છે. એવાં પતરાંને કાંતીલોઢું અથવા ચીનાઈ પતરાં કહે છે. એની દાબડીઓ, પેટીઓ, દાબડાઓ, ફાનસ, અને એવી બીજી ઘણી વસ્તુઓ બનાવીને વોહોરા વેચે છે. તાંબાનો રસ કરીને તેમાં કલઈ નાંખે છે, એટલે કાંસું થાય છે., કાંસાનાં વાસણ કટાતાં નથી, માટે જમવાની થાળીઓ ને વાડકીઓ ઘણાંખરાં એનાંજ કરાવે છે. સીસાનો રંગ જસતના જેવો હોય છે ખરો, પણ એના જેવું એ કઠણ નથી. સીસું બહુ નરમ છે.; એક કડકો કે પતરૂં સીસાનું હોય, ને તેને વાળીએ તો ઝટ દઇને વળી જાય. બંદુકની ગોળીઓ ને છરા એના બને છે. રંગના કામમાં સિંદૂર આવે છે તે પણ સીસાનું થાય છે.

પાઠ ૯૯. રત.—ભાગ ૧.

મોસમ રત આંબાગાળો ટેટી ટોકા
કુંપણ મોર તરબૂચ કલ્લોલ રાએણ

વરસની મોટી મોટી મોસમ એટલે રત ત્રણ ગણાય છે. ઊનાળો, ચોમાસું, ને શિયાળો. ઊનાળામાં દહાડા લાંબા ને રાતો ટૂંકી હોય છે. તાપ બહુ પડે છે તેથી ડીલે બફારો વળે છે., તથા નદી, તળાવ, એ સોમાંથી પાણી સૂકાઇને ઓછું થઈ જાય છે. કેટલાંક ઝાડને ફણગા ફુટી નીકળે છે, પછી તેમાંથી કુંપળો થાય છે, ને તેનાં મોટાં પાંદડાં થાય છે. કેટલાંએક ઝાડપર મોર કે ફૂલ થાય છે. પછી તે ખરી જઇને પછવાડેથી ફળ નીપજે છે. ઊનાળામાં આંબાગાળો શરૂ થાય છે. એ રતમાં કેરીઓ, રાએણ, ટેટીઓ, તરબૂચ, એવાં એવાં ઘણાં ફળ ને મેવા નીપજે છે. ઝાડપર કોયલ ટોકા કરી રહે છે. બીજાં પંખી પણ ગાય છે, ને કલ્લોલ કરે છે. કેટલાંએક તો પોતાના માળા બાંધે છે.

પાઠ ૧૦૦. રત.—ભાગ ૨.

ઘમઘોર ચમકારા ગર્જના પૂર દુકાળ.
વીજળી કડાકા કાટકો હેલી

ચોમાસાની રત બેસે છે તેમાં વાદળ ઘમઘોર થાય છે. કોઈ કોઈ વેળા વીજળાંઓના ચમકારા, ને ગર્જનાના કડાકા, ને વળી કોઈ વેળા કાટકા થાય છે. ખેડુત હળ લઇને પોતપોતાનાં ખેતર ખેડવા મંડી જાય છે. તેમાં બાજરી, જાર, ડાંગર, કપાસ, એવી એવી જણસો વાવે છે. ઘણા વરસાદથી ભોંય પાણીથી તર થાય છે, એટલે ઠામ ઠામ લીલું લીલું થઈ રહે છે, તેથી આખી ધરતી એવી તો રળિયામણી લાગે છે કે કંઈ મણા નહિ. કદી કદી નદી-નાળામાં પૂર આવે છે. કોઈ કોઈ વખત તો બબે ત્રણ ત્રણ દહાડાની એવી હેલી રહે છે કે બહાર નીકળાય નહિ; કેટલાંક ઘર તો પડી કે ભોંયમાં બેશી જાય છે. પંખી બાપડાં ભૂખ્યાં ને ભૂખ્યાં માળામાં બેશી રહે છે; ઢોરથી ચરવા જવાતું નથી; એવું એવું માણસને તથા જનાવરને દુઃખ પડે છે, તોપણ તે વરસાદ આવેથી રાજી થાય છે. જો વરસાદ ન આવે તો દાણા કે ઘાસ કશું પાકે નહિ, ને જો પાકે નહિ તો દુકાળ પડે.

પાઠ ૧૦૧. રત.—ભાગ ૩.

કપાશીઆ કાલાં હિમ સઘડી તાપણી
ઠૂંઠવાવું ડગલી તેજાનો કૂંડાળું

શીઆળાની રતમાં ટાઢ પડે છે, ત્યારે ખેતરમાં ઘઉં

થાય છે. ચણા અને બીજાં કઠોળ પણ એ રતમાં નીપજે છે. ચોમાસામાં કપાશીઆ વાવ્યા હોય, તેના ઝાડપરથી કપાસ કે કાલાં ઉતારી લે છે. શિયાળામાં જ્યારે કોઈ વખત ટાઢ બહુ પડે, ત્યારે હિમ પડે છે, તેથી ઘઉં, કપાસ, વગેરેને ઘણું નુકશાન લાગે છે. ટાઢ ન વાય માટે કેટલાક ડગલાઓ, કેટલાક બેવડાં અંગરખાં, ને કોઈ જાડાં લુગડાં પહેરે છે. ઘરમાં સગડીઓમાં દેવતા કરીને તાપે છે, ગામડાંમાં ને ખેતરમાં સવારને પહોર કે રાતે તાપણીઓ કરીને તેની આગળ પછાડી કુંડાળુ વળીને માણસ તાપવા બેસે છે. શીઆળામાં દહાડો ટુંકો ને રાત મોટી હોય છે. બાપડા ગરીબ માણસ, જેમની પાસે પહેરવા ઓઢવાનું ન હોય, તે મહા મહા દુઃખ પામે છે. કંઈક વખત તો હિમ પડે, ત્યારે બિચારાં જનાવર ટાઢે ઠુંઠવાઈને મરણ પામે છે. શીઆળામાં ભૂખ સારી પેઠે લાગે છે. એ રતમાં તજાનો નાંખીને સારૂં સારૂં ખાવાનું કરી રાખે છે, તે રોજ સવારે ખાય છે.

પાઠ ૧૦૨. હાથી.

ચૂડા   દુશ્મન   સૂંઢ   રમકડાં

હાથી એ બહુ મોટું જનાવર છે. એક માણસના માથાપર બીજો ઊભો રહે તો એની પીઠે પહોંચાય. તેમજ છ સાત માણસ લાંબે હાથે એક બીજાના આંગળાં પકડીને કુંડાળું વળીને ઊભા રહે, તો તે એના શરીરની આસપાસ પહોંચી વળે. એને ચાર પગ હોય છે, તે થાંભલાજેવા જાડા ને માણસપુર ઊંચા હોય છે. એના શરીરપ્રમાણે જોતાં એની પૂછડી ઘણી નાની અને પાતળી છે. બીજાં

જનાવર જેમ મોઢાવતી ખાવા પીવાનું ઉપાડે છે તેમ એ ઉપાડતો નથી; પણ જેમ આપણે આપણા હાથવડે લઇને ખાઈએ પીએ છીએ, તેમ એ સૂંઢવતી કરે છે. સૂંઢ ઘણી કામની છે. તેવડે ઝાલવુ હોય તે ઝાલે, અને અટપટી ગાંઠ હોય તે પણ છોડે.

હાથીને બેવડા દાંત હોય છે; કહે છે કે "હાથીના દાંત ચાવવાના જુદા ને દેખાડવાના જુદા." બહાર જે દેખાય છે તેવની કંઈ ચાવતો કે ખાતો નથી: એ તો એના દુશ્મનને મારવાના કામમા આવે છે; વળી એની ઘણી વસ્તુઓ આપણા કામનેમારૂ બને છે. ચુડા, રમકડાં, અને બીજી ઘણી ચીજો એની થાય છે.

પાઠ ૧૦૩ ઘર.—ઈંટ.

છત ગોતર લોંદો ચોકઠું

ભઠ્ઠી કસણવું [1]પણો અલગ

ઘણાંક ઘરને ઇટની ભીંત હોય છે. જ્યાં પથરાની છત હોય, ત્યાં તો ઈંટને ઠેકાણે પથરાજ વાપરે છે. ઘણાંખરાં ગામડાંમાં તો ઈંટની ભીંતો હોતી નથી, પણ માટી અને ગોતર બેને એકઠું કમણીને તેની બાંધેલી હોય છે. કુંભાર ઇંટ પાડે છે પહેલાં તો તે મારી જોઈએ તેવી માટી તળાવમાંથી કે બીજે કોઈ ઠેકાણેથી ખોદી લાવે છે. પછી તેને જરા સૂકાયા દઈને તેમાં પણો કે રાખ ચાળીને નાંખે છે. વળતી તેમાં પાણી રેડીને પલાળે છે અને ખૂબ ગુંદી ગુંદીને ચીકણી ગારજેવી કરે છે.

---

[1] પણો એટલે ઝીણી રેતી.

ગારો તૈયાર થયો કે તેમાંથી થોડો લોંદો લઇને ઇંટના આકારજેવા લાકડાના ચોકઠામાં પાથરીને થાપી દે છે, એટલે કાદવની ઇંટ પડી રહે છે. વળતી તે ચોકઠું અલગથી ઉપાડી લે છે, ને પાણીમાં જરા ધોઈ નાંખે છે, તેથી બીજી ઇંટ પાડવાનો લોંદો તેમાં મૂકે છે તે કોરે વળગી જતો નથી. લાકડાના ચોકઠાને ઠેકાણે પીતળના સાંચા વાપરતા હોય તો વારે ઘડીએ પાણીએ ધોવાની જરૂર રહે નહિ; એવી રીતે હજારો ઇંટો હારબંધ પાડયા જાય છે. પછી તેને તડકે સૂકવીને ભઠ્ઠીમાં પકવે છે.

પાઠ ૧૦૪. કોલ અને ભીંત.

કોલ

નરી ઇંટે કંઈ ઘર બંધાય નહિ; તેની સાથે કોલ અથવા કેલ જોઇએ. હવે મેટોડાનો કરો કે ભીંત બાંધવી હોય, ત્યારે મેટોડીનો કોલ કરે છે, પણ છોબંધ કરવું હોય, તો છો જોઇએ. મરડીઆ કાંકરા ધોળા ધોળા થાય છે, તેને ઇંટની પેઠે ભઠ્ઠીમાં પકવે, ત્યારે તેની છો થાય. એવી છો લાવીને તેને ચાળીને પાણી નાંખીને ગારો કરે છે તેને કોલ કહે છે. જ્યારે કડીઆ પહેલવહેલી ભીંત બાંધવા માંડે છે, ત્યારે તે બાંયમાં લાંબો ખાડો મજાૂરપાસે ખોદાવે છે, અને તેને તળીએ કોલનો જાડો થર પાથરીને તેપર ઇંટના હાર ગોઠવે છે. તે હારપર બીજો કોલ પાથરીને ઇંટો ગોઠવે છે. એ રીતે વાગફરતી કોલ ને ઇંટોના થર કરીને ભીંત કરે છે ભીંત કરવી હોય ત્યારે ખાડામાંથી શું કરવા બાંધતા હશે વારૂ? તેનું કારણ એટલુંજ કે પેલી ભીંત બરાબર થીર ઊભી રહે ખાડામાં જે ભીંત બાંધે છે, તે પાયો કહેવાય છે. જેમ ઝાડનાં મૂળીઆં બાંયમાં હોય છે

તેમને આધારે તે ઊભું રહે છે. તેમ ભોંયમાં પાયો નાંખે છે તેવડે ઘર ઊભું રહે છે.

પાઠ ૧૦૫. છાપરૂં અને માળ.

ખલાશી કામડાં મોતીઆ પકવાસા *ભારોટીઆ વહેરવું કચાઈ સરડવું વળી †લગ

કડીઆએ ભીંતો તૈયાર કરી. હવે ઘરમાં વરસાદનું પાણી ન આવે અને તાપ ન લાગે માટે ઉપર છાપરૂં કરવું જોઈએ. તે સૂતાર કરે છે. વચ્ચે એક મોભ ઘાલીને તથા જોઈએ તેટલો ઢાળ રાખીને ઊભી વળીઓ જડે છે. તેઉપર ખલાશીઓ કામડાં સરડે છે. કોઈ તો કામડાંને ઠેકાણે લાંબી લાકડાની ચીપો જેને પકવાસા કહે છે તે જડાવે છે. એના ઉપર કેટલાં નળીઆં ચડાવે છે. નળીઆં કુંભાર ઘડે છે, પણ તે છાપરાપર ચડાવવાનું કામ ખારવા કરે છે. મોટું લાંબું છાપરૂં હોય તો મોભ ને મોતીઆંની વચ્ચે લગ ઘાલવી પડે છે.

ઘણાં ઘરને તો માળ હોય છે. માળ પીઢ પાટીઆંનો કે વાસ વળીનો કરે છે. લાકડાના લાંબા કડકા બે ભારોટીઆની વચ્ચે જડે છે, તે પીઢીઆં કહેવાય: અને તેના ઉપર પાટીઆં જડાય છે. વાંસ વળીનો કરવો હોય, ત્યારે તો એકલી વળીઓ જડીને તેનાપર કામડાં ભરી લે છે. માળપર ચઢવાને દાદર ને નીસરણી હોય છે. માળને બારીઓ હોય છે. ઘર બાંધવામાં પાટીઆ જોઈએ, તે મોટાં લાકડાંમાંથી કરાતી વહેરી કાઢે છે.

---

* ભારોટીઆ એટલે પાટડા. † લગ એટલે ગે.

પાઠ ૧૦૬. લોહું.

ઓજાર કહોડ ગજવેલ એરણ ધમણ

સોના, રૂપા, ને તાંબાકરતાં લોહું બહુ કામનું છે. એ દીઠામાં તો બહુ સારૂં નથી, પણ એની એટલી બધી કામની ચીજો થાય છે કે એના વગર ચાલે નહિ. આપણે ખાવાનું અન્ન, પહેરવાનાં લૂગડાં, અને રહેવાનું કશું-એ લોહું ન હોય તો થાય નહિ. ખેડુત હળવગર ખેતર શી રીતે ખેડે? પણ હળની કોશ લોઢાની થાય છે. જો ખેતર ખેડાય નહિ તો અનાજ અને કપાસ પાકે નહિ; ને તે ન પાકે તો આપણે ખાવાનું અને પહેરવાનું ક્યાંથી મળે? ઘર બાંધનાર જે સુતાર અને કડીઆ, તેમનાં બધાં ઓજાર લોઢાનાં હોય છે; તેમજ ઘરનાં બારી બારણાં કરવાને અને જડવાને ખીલા, સાંકળ, બરડવાં, કડાં, અને એવો એવો ઘણો સામાન જોઈએ, તે પણ લોઢાનોજ થાય છે. પાળી, ચપ્પુ, કાતર એ ગજવેલનાં બને છે પણ ગજવેલ એ લોઢાનુંજ થાય છે. લુહાર લોઢાનો સામાન કરે છે, તેની કહોડમાં એકતરફ ભઠ્ઠી છે, ને ધમણું ચાલતી હોય છે. બીજીગમ એરણ દાટેલી હોય, તેઉપર મૂકીને જે ઘાટ કરવો હોય, તે તપાવીને હથોડાથી ટીપી ટીપીને ઘડે છે.

— —— —

પાઠ ૧૦૭. બે બકરાની વાત.

ભાગ ૧.

ઠેઠ નિરાશ સાંકડો વસમો
સાંસા ગબડવું નિકાલ અડોઅડ

એક બકરો ઘણા ઊંચા ડુંગરઉપર ચરતો હતો. ચરતાં ચરતાં ઠેઠ ઊંચે ચડ્યો. એક ટેકરી તો એવી ઊંચી ને ઊભી આવી કે તેપર ચડવાનો લાગ દીઠો નહિ. ચોતરફ જોવા લાગ્યો. પણ કંઈ ફાવે નહિ, ને ઉપર ચારો તો સારો હતો. એ નિરાશ થતો હતો એવામાં એક સાંકડો માર્ગ નજરે પડ્યો. એ માર્ગ વસમો હતો. ચાલ્યો ચાલ્યો જાય છે, એટલે વળવાનો એક ખાંચો આવ્યો. એ ખાંચો ઘણોજ નઠારો હતો. આમ કરીને વળ્યો. એટલે સામેથી એક બીજો બકરો ઉતરતો મળ્યો. હવે શું કરવું? જ્યાં એકને માવાના સાંસા, ત્યાં બે કેમ માય? પાછા ફરવાની જગા નહોતી; એક એકને અડોઅડ થઈ જાય તો એ કદાપી બેઉ નીચે ગબડી પડી પૂરા થાય. બેઉ ઊભા રહ્યા, ને એક એકની સામું જોયાં કરે, કાંઈ નિકાલ સૂઝે નહિ.

પાઠ ૧૦૮. બે બકરાની વાત.

ભાગ ૨.

તમાશો ચતુરાઈ વખાણવું

એક માણસ વેગળેથી જતો હતો, તેણે પેલા બે બકરાને

દૂરથી જોયા, તેવોજ પાસેના ગામના લોકોને આ તમાશો જોવા તેડી લાવ્યો.

અંતે એક બકરો ધીમે રહીને સંભાળીને બેઠો, પહેલો એક પગ વાળ્યો, પછી બીજો વાળ્યો, એમ જેમ બને તેમ સંકડાઇને બેઠો; ત્યારે પેલો બીજો હળવેથી તેના ડીલપર થઈ ચાલી ગયો. પછી બેઠેલો બકરો ધીમે ધીમે ઊઠ્યો ને બેઉ પોતપોતાને રસ્તે થયા.

બેઉ બકરાની ચતુરાઈ ને સમજણ જોઈ બધા લોકે વા, રંગ છે, રંગ છે, એમ બૂમ પાડી. તમે ત્યાં હોત તો તમે પણ તેને વખાણત.

એ બેમાંથી એકે હઠ લઇને ન બેશી પોતાના વાંસા-પરથી બીજાને જવા ન દીધો હોત, તો એમનું શું થાત, છોકરા ? બેઉ થાકી થાકી ભૂખે મરત, અથવા એક કે બેઉ ગબડી પડીને જીવ ખોત.

— —

પાઠ ૧૦૯. રૂ.

જીંડવાં ચરખો સૂતરાઉ પોત માદરપાટ રેંટીઓ ખાદી મલમલ જગંનાથી

છોકરાં, તમે સૌ જાણો છો કે અંગરખું, પાઘડી, ધોતીઆં, એ સૌ સૂતરનાં થાય છે. છીંટ, છાયલ, છીદડી, એ પણ એનુંજ થાય છે. રૂના ઝાડને પીળાં ફૂલ આવે છે. તે ફૂલનાં જીંડવાં થાય છે. તેમાં રૂ પાકે છે. કપાસનાં જીંડવાંને કાલાં કહે છે. કાલાં ફાટે છે ત્યારે તેમાંથી રૂ નીકળે છે. એમાં મરી બરોબર જેવડા દાણા હોય છે, તે

કપાસનાં બી એટલે કપાશીઆ કહે છે. કપાશીઆ ને રૂ એકઠું હોય ત્યારે કપાસ કહે છે.

કપાસને ચરખામાં પીલે છે, ત્યારે તેમાંથી રૂ ને કપાશીઆ છૂટા પડે છે. રૂને પીંજી ચોખ્ખું કરી રેંટીઆવતી કાંતીને સૂતર કરે છે, ને વણીને તેનાં લૂગડાં કરે છે, તે લૂગડાંને સૂતરાઉ કાપડ કહે છે. જાડામાં જાડું સૂતરાઉ લૂગડું ખાદી છે. એનું પોત ઘણુંજ જાડું હોય છે. ઝીણામાં ઝીણું લૂગડું મલમલ. સૂતરાઉ કાપડ તો ઘણી જાતનાં થાય છે. બાસ્તો, માદરપાટ, જગંનાથી, એ વિના બીજાંએ છે.

પાઠ ૧૧૦. સૂરજ.

બિંબ ભાલાશ કરોડ ગાઉ

સૂરજ આપણે રોજ દેખીએ છીએ. એ સવારે ઊગે છે ને સાંજે આથમે છે ત્યારે લાલાશપર દેખાય છે. તે વખત જો આપણે એના સામું જોઇએ તો જોવાય: પણ બપોરે જ્યારે માથાપર આવે છે, ત્યારે એનું તેજ એવું ભારે હોય છે, જે આંખે દેખી ખમાતું નથી. સૂરજ આથમ્યાપછી ને બીજે દહાડે ઊગતાપહેલાં વચમાં અંધારૂં રહે છે તેને રાત કહે છે. સૂરજ ઊગ્યાપછી તે આથમે ત્યાંસુધીની વેળાને દહાડો કહે છે. સૂરજના તડકાવડે દરિયાનું પાણી સૂકાઇને ઊંચું ચડે છે તેનો વરસાદ વરસે છે. ઝાડપાલો સર્વ એની ગરમીને લીધે ઊગે છે. જ્યાં સૂરજની ગરમી ઓછી ત્યાં ટાઢ ઘણી હોય છે, તેથી ઝાડપાલો સારી પેઠે નીપજતો નથી. સૂરજનું બિંબ નાનું દેખાય છે, તેનું કારણ એ જે તે કરોડો ગાઉને છેટે છે. ખરેખરૂં તો એ ઘણોજ મોટો છે.

પાઠ ૧૧૧. ચંદ્રમા.

અળાયો દર્પણ પૂનેમ

ચંદ્રમા સૂરજકરતાં પૃથ્વીની પાસે છે. એ કોઈ દહાડો ગોળ દેખાય છે, તે દહાડાને પૂનેમ કહે છે. પછી રોજ નાનો થતો જાય છે, ને છેલ્લે બે ત્રણ દહાડા તો મુદ્દલ દેખાતો નથી. પછી પાછો સાંજે સૂતરના તાંતણાથી જરા જાડો ને અળાયાજેવો વાંકો જણાય છે. તેને બીજનો ચંદ્રમા કહે છે. એવો બીજનો ચંદ્રમા મહિને મહિને, એટલે કોઈવેળા ૨૯ દહાડે અને કોઈ વેળા ૩૦ દહાડે જણાય છે. ચંદ્રમામાં પોતાનું તેજ નથી. એ તો સૂરજનું તેજ એના ઉપર પડીને ત્યાંથી પાછું આપણાભણી વળે છે. દર્પણ સૂરજભણી આડું ધરી રાખીએ છીએ તો એના ઉપરનો તડકો પાછો વળીને બીજીગમ ચકતાજેવો પડે છે, અને તે દર્પણમાંથી આવતો જણાય છે; પણ ખરેખરૂં તેમ નથી એજ રીતે સૂરજનો તડકો ચંદ્રમાઉપર પડે છે, અને તે ત્યાંથી પાછો વળીને આપણીભણી આવે છે.

પાઠ ૧૧૨. કલાક અને મિનિટ.

ઘડીઆળ કલાક અવર

મધરાત અંગ્રેજી મિનિટ

હરીલાલ.—મહેતાજી સાહેબ, હવે કલાક એટલે શું તે સમજાવશો?

કેશવલાલ.—ઓહો, એમાં શું? એ તો સહેલું છે. ઘડીઆળ જોઈને કહેવાય કે આટલા વાગ્યા.

હરીલાલ.—હા, એ તો ખરૂંજ તો ! એ તો હુંએ જાણું છું, પણ કલાક તે શું હશે?

કેશવલાલ.—દહાડાનો બારમો ભાગ તે કલાક. જુઓની, ઘડીઆળ વાગે છે. તેમાં એકથી બારલગણ વાગે છે.

મહેતાજી.—ના કેશવલાલ, તમે ભૂલો છો, દહાડાના ચોવીસ કલાક. હવે એ ગણવાની રીત કેવી છે તે હું તમને કહું; ચિત્ત રાખીને સાંભળો. એક મધરાતથી બીજી મધરાતસુધી એક દહાડો ગણે છે. તેના ચોવીસ ભાગ કરેલા છે. તેને આપણા લોક ભૂલમાં ઘડીઆળના અંગ્રેજી નામ ઉપરથી કલાક કહે છે, પણ અંગ્રેજી ખરૂં નામ તો 'અવર' છે. મધરાતથી બપોરસુધી બાર ને બપોરપછી પાછા બીજી મધરાતસુધી બાર કલાક ગણાય છે. બે મળીને ચોવીસ. હરીલાલ, દહાડાના કલાક ચોવીસ, ને દહાડાની ઘડીઓ સાઠ, ત્યારે કલાકની ઘડી કેટલી?

હરીલાલ.—સાહેબ, અઢી, કેમકે ચોવીઅઢીએ સાઠ.

મહેતાજી.—બહુ સારૂં. વળી સરત રાખો કે કલાકના બરાબર સાઠ ભાગ કરેલા હોય છે, તેને મિનિટ કહે છે.

પાઠ ૧૧૩. તારા.

આભલાં	જલદ	ફાળ
ગ્રહ	અજ્ઞાની	સેંકડો

રાતે જ્યારે આભલાં ન હોય, તે વખત ગગનમાં ઊંચું જોયું હોય, તો સેંકડો તારા આપણી નજરે હીરાની પેઠે ચળકતા દેખાય છે. તે ઘણા મોટા છે, પણ ઘણે છેટે હોવાથી નાના દેખાય છે.

તારા બે જાતના છે. કેટલાકનું તેજ થીર માલમ પડે છે અને કેટલાકનું હાલતું દેખાય છે; થીર તેજ જેનું દેખાય છે તેને ગ્રહ કહે છે. આપણે જે પૃથ્વીઉપર રહીએ છીએ તે પણ એક ગ્રહ છે. જે તારાનું તેજ હાલે છે તે ઘણાજ દૂર, ને સૂરજજેવડા મોટા છે. એકાદ તારા-લગણ કદી જવાનો રસ્તો બાંધેલો હોય, ને એક જલદ ઘોડો દોડતો ચાલ્યો જાય, તો આપણા માથાઉપર જેટલા વાળ છે તેથી પણ વધારે વરસ થાય, તોએ ત્યાં પહોંચાય નહિ.

કોઈ વખત તો ગગનમાં પૂછડીવાળા તારા દેખાય છે; તે ઉપરથી તેમને લોક પૂછડીઆ તારા કહે છે. અજ્ઞાની લોક એવા તારા દેખે છે, ત્યારે તેમને ફાળ પડે છે કે હવે આ વરસમાં કંઈ નવું જાુનું થશે, પણ એ મૂર્ખાઈ જાણવી.

પાઠ ૧૧૪. વરસાદ.—ભાગ ૧.

આપણે પાણીની વાડકી દેવતાઉપર રાખી મેલીએ, તો માંહેથી ધૂમાડા જેવી વરાળ નીકળતી દેખાય છે, અને ધીમે ધીમે પાણી ઓછું થતું જાય છે. એજ રીતે પાણીની વાડકી તડકે રાખી મેલીએ, તો ઘણી વારે તેમાંનું પાણી ઓછું થાય છે. દેવતાઉપરની વાડકીમાંનું બધું પાણી જેમ દેવતાની ગરમીથી વરાળ થઈને ઊડી જાય છે, તેમ તડકે મૂકેલી વાડકીમાંના પાણીની પણ વરાળ તડકાની ગરમીથી થાય છે, ને ઊંચે ચડે છે. પણ તે વરાળ ઘણી પાતળી, તેથી આંખે દેખાતી નથી. એજ રીતે ખાબોચીઉં, તળાવ, કે દરિયામાંનું પાણી સૂરજની ગરમીથી વરાળ થઈને ઊંચું ગગનમાં ચડે છે. આપણે જે વાદળાં દેખીએ છીએ તે

એવી જાચે ચડેલી વરાળનાં થાય છે. તે પડે છે ત્યારે તેને વરસાદ કહે છે.

પાઠ ૧૧૫. વરસાદ.—ભાગ ૨.

મેહ.

વરસાદથી સર્વેનું ભલું થાય છે. વરસાદ ન હોય, તો જાર, બાજરી, કે ઘઉં કશુંએ પાકે નહિ. ઘાસ પણ થાય નહિ. કૂવા, તળાવ, નદીઓ સુકાઈ જાય, તેથી તેને કાંઠે ખેતર હોય તેને પાણી પાવાનું મળે નહિ, એટલે અનાજ મુદ્દલ થાય નહિ; પાણી મળવાના સાંસા પડે; ભોંય સુકાઇને કઠણ થઈ જાય; ઝાડપાલો પાણીવિના સુકાઇને મરી જાય. એવું થયું એટલે માણસ, ઢોર, પશુ, પંખી સૌ ભૂખે ને તરશે મરી જવા માંડે. એવું થાય ત્યારે કહે છે જે દુકાળ પડ્યો. માટે વરસાદવિના બધુંએ ખોટું સમજવું. મેહ આવે છે તેથી ઇશ્વરની કૃપા આપણાઉપર છે એમ જાણવું, ને એટલામાટે એનો મોટો પાડ માનવો ઘટે છે.

પાઠ ૧૧૬. સર્વવ્યાપક ઈશ્વરવિષે

કવિતા.

આભાસ અંતર ચાસ વિશ્વપતિ
ખોળવું આકાશ કણી

દોહરા.

આસપાસ આકાશમાં,
અંતરમાં આભાસ;

શ્વાસ શ્વાસની પાસ પણ,
વિશ્વપતિનો વાસ. ૧
ભોંમાં પેશી ભોંયરે,
કરીએ કાંઈ વાત,
ઘડીએ મનમાં ઘાટ તે,
જાણે જગનો તાત. ૨
ખાલી જગ્યા ખોળીએ,
કણી મૂકવા કામ,
ક્યાંએ જગકર્ત્તાવિના,
ઠાલું ન મળે ઠામ. ૩

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૧૧૭. પરમેશ્વર સર્વ ઠેકાણે છે.

શ્વાસ નાડી મુડદું

કેટલાંક અણસમજુ માણસ કહે છે જે પરમેશ્વર દેખાતો નથી, માટે તે મુદ્દલ છેજ નહિ. પણ નીચેની વાતઉપરથી એ કેવું ખોટું પડે છે! આપણને બફારો થાય છે, ત્યારે વીજણાવડે વા નાંખીએ છીએ, તે આપણા શરીરને સુખ કરે છે. બારી ઉઘાડી તેમાંથી વા વાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે વા આવે છે: બંધ થાય છે ત્યારે બંધ થયો કહીએ છીએ.

મોંમાંથી ને નાકમાંથી શ્વાસ પેસ નીકળ કરે છે. ઘણો શ્વાસ પેસ નીકળ થાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે સાસ એટલે શ્વાસ થયો છે.

માણસ હાલે છે, ચાલે છે, બોલે છે, ત્યારે કહેવામાં આવે છે જે એમાં જીવ છે. જ્યારે એમાંનું કશું થતું

નથી, નાડી ચાલતી નથી, ને મુડદું થઈ રહે છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે જીવ ગયો.

હવે ઉપરની સર્વ વાતોઉપરથી વિચાર કરવો જે વા, શ્વાસ, કે જીવ એમાંનું કંઈ પણ આપણી નજરે પડતું નથી, પણ એ છે, એમ આપણી ખાતરી છે. તેમજ પરમેશ્વર છે, પણ વા, શ્વાસ, કે જીવ જેમ દેખાતો નથી, તેમ તે આપણા દીઠામાં આવતો નથી.

પાઠ ૧૧૮. છોકરાંને શીખામણ.

ભાવ ઠાઠ ભેદ છળ પળી

કૂડી ઠાલો આળ છુપાવવું

ભુજંગી છંદ.

સુએ શીખવું તે શીખો શીખ સારી,
નઠારની માનો ન શિક્ષા નઠારી;
ભણો ભાવથી તો ઘણો ભેદ જાણો,
અરે બાળકો અંતરે વાત આણો. ૧
ન ચાલો કૂડી, ને રૂડી ચાલ ચાલો,
ઠગાઈ તણો તો તજો ઠાઠ ઠાલો;
ઘરેણું ઘડેલું પડેલું ખડેલું,
જડે તો જીભે જઈ કહો જે જડેલું. ૨
છળે કે કળે છેતરી જે છુપાવે,
ઘટે લાજ ને લોકમાં આળ આવે;
પછી જ્યાંસુધી વાળ આવે પળીનો,
નહિં છોડતાં ડાઘ છૂટે ગળીનો. ૩

પાઠ ૧૧૯. નામવિષે.—ભાગ ૧.

કેટલાક શબ્દ નામ કહેવાય છે. નામ એટલે હરકોઈ વસ્તુનું નામ. પ્રાણી, જગ્યા, અને ચીજોનાં નામ તે નામ કહેવાય છે.

છોકરી એ નામ છે, અને છોકરો એ પણ નામ છે. ભાઈડો ને બાઈડી; ઘેટાં ને ગાયો, પંખી અને જીવડાં, એ બધાં નામ છે, કેમકે છોકરી, છોકરો, ભાઈડો, બાઈડી, ઘેટાં, ગાય, પંખી, જીવડાં, એ સઘળાં પ્રાણીનાં નામ છે. અને પ્રાણીનાં નામ તે નામ ગણાય છે.

જગ્યાનાં નામ તે પણ નામ છે. મૂલક, શાહેર, ગામ, મહોલ્લા, વાડા, એ સંધાં નામ છે. તેમજ ખેતર, રસ્તા અને વાડીઓ પણ નામ છે.

જે જે વસ્તુ આપણા જોવામાં, સાંભળવામાં, ચાખવામાં, સુંઘવામાં, અને લાગવામાં આવે છે, તે બધી નામ છે; ખડીઓ, પાટી, કલમ, ઝાડ, ગાદી, તકીઆ, અને એવી એવી જે જણસો આપણા દીઠામાં આવે છે. તે નામ કહેવાય છે.

સાંભળવામાં જે ચીજ આવે છે તે પણ નામ છે. રસ્તાપરથી ગડગડ ચાલતું ગાડું તમે સાંભળો છો, પણ તે તમે દેખતા નથી. તમારાથી સંભળાયો તે અવાજ છે, અને અવાજ એ શબ્દ નામ છે. તેમજ તમે ઓરડામાં હો, અને તમને બહારથી કોઈ બોલાવતું હોય, તો તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે સાંભળો છો ખરા. હવે તમે સાંભળ્યું તે તેનો સાદ છે. સાદ એ પણ નામ છે. ગર્જના એ શબ્દ પણ નામ છે. આપણે ગર્જના દેખતા નથી પણ સાંભળીએ છીએ ખરા.

પાઠ ૧૨૦. નામવિષે.—ભાગ ૨.

મોગરો ચંબેલી સુગંધી સોરમ

ગળપણ ખારાશ સાધારણ પુરૂષ

જે ચીજ તમને લાગે છે તે પણ નામ છે. આંખો મીચાને તમે પેટી, પાટલો, થાળી, વાડકો હાથવતી પારખી શકો છો. પેટી, પાટલો, થાળી, વાડકો, એ નામ છે. તમને દુઃખ લાગે છે, પણ તમે તે દેખતા નથી; દુઃખ એ બોલ પણ નામ છે.

તમને કશી વસ્તુનો સ્વાદ લાગે છે તે પણ નામ છે. શાકરનો કે મીઠાનો ગાંગડો મોંમાં મૂકો. હવે તમને ગળપણ કે ખારાશ લાગી, તે પણ નામ છે. તેમજ કડવાશ, મીઠાશ, તીખાશ, એ બધાં નામ કહેવાય છે.

કશી વાસ તમને આવે છે, તે પણ નામ છે. મોગરાનું કે ચંબેલીનું ફુલ લઇને સુંઘશો, તો તમને મીઠી વાસ આવશે. હવે એ જે વાસ આવે છે તે તમે દેખતા નથી; પણ વાસ, સુગંધી, કે સોરમ એ નામ છે.

વળી ઠગાઈ, લુચ્ચાઈ, ભલમનસાઈ, વગેરે માણસના ગુણ, અને રતાશ, કઠણાશ, પીળાશ, પોચાઈ વગેરે વસ્તુઓના ગુણ એ પણ બધાં નામ કહેવાય છે.

એ તો બધી સાધારણ વસ્તુઓનાં અને તેના ગુણનાં નામવિષે કહ્યું; પણ માણેકલાલ કે મોતીલાલ કે ગંગાબાઈ એવાં એવાં સ્ત્રીપુરૂષનાં નામ પણ હોય છે. તેમજ ગુજરાત, દક્ષિણ, બંગાળા, તાપી, સાબરમતી, સુરત, અમદાવાદ, પારડી, એવાં એવાં દેશ, નદી, શાહેર, કે ગામનાં નામ પાડેલાં હોય છે, એ બધાં નામજ કહેવાય છે.

તમે જે ગામમાં રહો છો, તેનું નામ તે પણ નામ છે. એ રીતે આજના પાઠઉપરથી નામ એટલે શું, અને કયા કયા શબ્દોને વ્યાકરણમાં નામ કહેવું તે તમે સમજ્યા હશો.

પાઠ ૧૨૧.

રસ્તામાં રસળવું નહિ—ભાગ ૧.

વાણોતર ઉઘરાણી પીતાંબર જાન નુકસાન

ગંગુ ને ધનુ બે નાના છોકરા હતા. તેનો બાપ ગરીબ ને આંધળો હતો, તેથી તેની મા દળણાં દળીને તથા કાંતીને સૌનું પૂરૂં કરતી. ગંગુ બાર વરસનો ને ધનુ દશ વરસનો હતો. બેઉને વાંચતાં આવડતું, પણ ધનુને બરાબર નહોતું આવડતું. ઘરમાં ખર્ચની ઘણી પેલા પડતી, તેથી એ છોકરા એક કાપડીઆની દુકાને જુજ પગારે વાણોતર રહ્યા. શેઠ તેમને ઉઘરાણી જવાનું, કે તેમનાથી થઈ શકે તેવું નાનું કામ સૌંપે. એક દહાડો ગંગુને એના શેઠે કહ્યું, પરમ દહાડે પેલા દુલભદાસ આપણે અહીંથી માલ લઈ ગયા છે, તેમણે રૂપિઆ આપવાનો આજનો વાયદો કર્યો છે, માટે તું હમણા જલદી તેને ત્યાં જા ને લઈ આવ, કેમકે આજ દશ વાગે તે ધોળકે જવાના છે, ને હમણા નવ તો વાગ્યા છે. તું જરા મોડો જઈશ, તો તે જતા રહેશે, ને તેથી મને નુકસાન થશે. ગંગુએ કહ્યું, હાજી, આ ચાલ્યો. વળી શેઠે ધનુને કહ્યું, તારે પણ જવાનું છે. પેલા વેણીરામ પંડ્યાનું ઘર તેં જોયું છે? ધનુ કહે, હાજી. શેઠે કહ્યું, ઠીક, ત્યારે લે, આ રૂમાલમાં પીતાંબર બાંધ્યું છે, તે તેમને ઘેર આપી

આવ. રસ્તે રસળીશ નહિ હો. એમની જાન વડોદરે જવાની છે, ને તે આજ દશ કલાકે નીકળવાની છે. તું વહેલો નહિ જાય, તો તે જતા રહશે, કેમકે નવ તો વાગી ગયા છે. તારાથી જઈ પહોંચાય તો હા કહે, નહિ તો ના કહે, કોઈ બીજા જોડે મોકલું. ધનુએ કહ્યું, હું જઈશ, સાહેબ.

પાઠ ૧૨૨.

રસ્તામાં રસળવું નહિ.—ભાગ ૨.

અબરખ મદારી

પછી બેઉ છોકરા પોતપોતાને કામે નીસર્યા. થોડેએક-સુધી બંનેનો રસ્તો એક હતો, તેથી જોડે જોડે વાતો કરતા ચાલ્યા. થોડેક ગયા એટલે એક ઠેકાણે એક રમકડાંવાળો ઊભો હતો, તેની પાસે કાગળનાં નાનાં ઝાડ તથા અબરખ જડેલાં સુંદર રમકડાં હતાં. લોક તે જોવાને એકઠા મળ્યા હતા. ધનુએ ગંગુને કહ્યું, હીંડ, પેલાં રમકડાં જોઈએ, ને સોંઘાં હોય તો એક બે લઈએ. ગંગુએ કહ્યું, ના. શેઠે કહ્યું છે કે વહેલા જજો તે ભૂલી ગયો? ધનુ કહે આપણે ત્યાં ઊભા નહિ રહીએ. ગંગુ કહે, તોપણ હું તો નહિ આવું. ત્યારે ધનુ એકલો દોડ્યો, ને ગંગુ આગળ ચાલ્યો.

એમને જે પગાર મળતો તેમાંથી પોતાની ખુશીમાં આવે તેમ વાપરવાને હર મહિને એક આનો એમની કને એમનાં માબાપ રહેવા દેતાં, તેથી તે મહિનાનો એક આનો ધનુના ગજવામાં હતો, તેનું એક ચળકતું રમકડું ને એક નાનું સરખું ઝાડ તેણે લીધું, ને ઝટ પોતાને કામે ચાલ્યો.

દોડીને પોતાના ભાઇને પકડી પાડ્યો, ને હાંફતાં હાંફતાં કહ્યું, જો મોટા ભાઈ, આ કેવાં સારાં છે! ગંગુએ કહ્યું, બહુ સારાં. પણ તું ચાકરી કરશે કે એણુવતી રમશે? એવે રમકડે રમે એવો તું નાનો બાળક છે? પણ તે જોઇને ધનુ એટલો તો મગન થતો હતો કે મોટા ભાઇએ કહ્યું તે કાંઈ તેણે લેખવ્યું નહિ. થોડેક જતાં જુદા પડવાના ખાંચા આવ્યા. ધનુ જે રસ્તે જતો હતો ત્યાં એક ઠેકાણે મદારી રમત કરતો હતો. ધનુ ત્યાં જોવા ઊભો રહ્યો. એના મનમાં કે હું જરા જોઇને દોડી જઇશ, પણ જોવાની એટલી બધી મજા પડી કે ઉતાવળો જવાની વાત ભૂલી ગયો, ને અરધો કલાક ગયો તે પણ જણાયો નહિ.

પાઠ ૧૨૩.

રસ્તામાં રસળવું નહિ.—ભાગ.૩.

ગૃહસ્થ

એટલામાં એક આખલો દોડતો દોડતો પેલા ટોળામાં પેઠો એટલે નાસાનાસ થઈ; ધનુ પોતાની બગલમાં અબોટીઉં હતું તે સમાલવા ગયો એટલે હાથમાંનાં રમકડાં પડી ગયાં, ને ભીડાભીડમાં લોકના પગતળે ચંપાઇને ભાગી ગયાં. ધનુની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. વહેલાં વહેલાં તેણે ઊઠાવી લીધાં, ને જેમ તેમ બેસાડી પાછાં આખાં કરવા માંડ્યાં, પણ તેમ થયું નહિ, ને અરધોએક કલાક જતો રહ્યો તે કાંઈ જણાયો નહિ. પછી ધનુ વેણીરામ પંડ્યાને ઘેર જઇને જુએ છે, તો બારણે તાળું વાસેલું. પાડોશીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે તે તો ગયા. ધનુ આ સાંભળીને બહુજ નાખુશ થયો. તે બીવો કે હવે શેઠ વઢશે, ને કાઢી મૂકશે, માબાપ પણ ઘેર વઢશે, હવે હું શું કરીશ? ઘણોજ ઉદાસ

થઇને પાછો વળ્યો. દુકાને આવીને જુએ છે, તો ગંગુ રૂપિઆ લઇને આવ્યો હતો. એના શેઠે પૂછ્યું, અલ્યા પીતાંબર પાછું કેમ લાવ્યો? ધનુ વીલે મોઢે બોલ્યો, સાહેબ, તે તો ગયા, તેમને બારણે તાળું છે. શેઠે કહ્યું, તું રસ્તામાં રસળ્યો હોઇશ. ધનુએ કાંઈ જવાબ દીધો નહિ. શેઠે કહ્યું જા, તને આજથી રજા છે: મારી દુકાને તારૂં કામ નહિ. ધનુ ઘણું રોયો, ને કાલાવાલા કર્યા, પણ શેઠે માન્યું નહિ. ત્યારે તે રોતો રોતો ગંગુપાસે જઈ બેઠો, ને પોતાની સઘળી વાત કહી. થોડીએક વારમાં વેણીરામે આવી એના શેઠને ઠપકો દેવા માંડ્યો, કે મને દોઢ ગાઉનો ફેરો પડ્યો. શેઠે કહ્યું, મેં બરાબર વખતે મોકલ્યું, પણ મારો વાણોતર રસ્તામાં રસળ્યો તેથી તમને પહોંચ્યું નહિ. માફ કરજો, મેં તેને કાઢી મેલ્યો છે. પછી વેણીરામે ધનુને રોતો જોયો, તેથી તેમને દયા આવી, અને તેમણે શેઠના કાલાવાલા કર્યા, અને ધનુપાસે માફ મંગાવી, ત્યારે શેઠે તેને પાછો રાખ્યો.

પાઠ ૧૨૪. સારૂં વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૧

સ્વર	વ્યંજન	જોડાક્ષર
બારાખડી	તોતડા	અતડું

અક્ષરનો શબ્દ થાય છે. અક્ષર સ્વર હોય કે વ્યંજન. અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઐ, ઓ, ઔ, અં, અઃ, એ સ્વર છે. ક, ખ, વગેરે બીજા બધા કકાના અક્ષર તે વ્યંજન ગણાય છે. સ્વરનો ઉચ્ચાર તો એની મેળે પૂરો થાય છે, પણ વ્યંજનનો તેમ થતો નથી. ક્, મ્

વગેરે અરધા અરધા અક્ષર બોલાય તે વ્યંજન. તેમાં જ્યારે સ્વર મળે ત્યારે પૂરો ઉચ્ચાર થાય છે. જેમ સ્ ને અ મળે ત્યારે સ બોલાય, તેમજ બ્ અને આ મળે તો બા બોલાય. સ્વર ને વ્યંજન મળીને બારાખડીના અક્ષર થાય છે. તેમજ બે કે વધારે વ્યંજન એકઠા મળીને તેને છેડે સ્વર જોડાય ત્યારે જોડાક્ષર થાય, જેમ પ્, ર્, ને આ મળીને પ્રા જોડાક્ષર થાય છે.

જેવો અક્ષર લખ્યો હોય તેવો ઉચ્ચાર કરવો. કોઈ રામ, નામ, ગામ, એવા શબ્દને રોમ, નોમ, ગોમ, એવા પહોળા ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, એ બહુ ખોટું છે.

કેટલાક ડ ને ઠેકાણે ર બોલે છે. ગાડી, ઘોડો, લાડુ, એ શબ્દ લખેલા હોય તેને ગારી, ઘોરો, લારૂ, એવો ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, તે ખરૂં નથી.

કેટલાક તોતડા માણસ ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ અક્ષરને ત, થ, દ, ધ, ન ની પેઠે બોલે છે. જેમ ટોપીને તોપી, ઠીકરૂંને થીકરૂં, ડોશીને દોશી, ઢોરને ધોર, પણને પન કહે છે, તો તે કેવું અતડું લાગે છે! તેમ કોઈ મોતીને મોઠી, કે તાળુને ટાળું કહે છે એ પણ તેવુંજ લાગે છે.

પાઠ ૧૨૫. સારૂં વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૨.

ભાન ઠેરવું અવાળુ સ્પષ્ટ વાક્ય

એવી એવી ભૂલ કરે છે, તેમાં ભાન નથી રાખતા કે આ અક્ષર તે દાંતવડે બોલવો કે હોઠવડે. જો બરાબર સમજણ હોય તો એમ કદી ન થાય. કેટલાક અક્ષર

ગળામાંથી બોલાય છે; ક, ખ, ગ, ઘ, હ, ને અ એ અક્ષરો ગળામાંથી બોલવા. તેમજ ઈ, ચ, છ, જ, ઝ, યં, શ, એ તાળવાસાથે જીભ અડાડીને બોલીએ તો સારૂં સાફ બોલાય. ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ર, ષ, ળ, એ અક્ષર બોલતાં મોઢું બરાબર ઊઘાડવું અને જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતના અવાળુ સાથે લગાડવું. ત, થ, દ, ધ, ન, સ, બોલતાં જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતને અડે છે. જો એમ કરશે, તો તાળુંને ટાળું કે તુરીઆંને ટુરીઆં નહિ બોલાય. ઊ, પ, ફ, બ, ભ, મ, ઓ, ઔ, એ અક્ષર બે હોઠવતે બોલાય છે. ઉપલા દાંત ને નીચલો હોઠ એ બેથી વ બોલાય છે.

એ પ્રમાણે હરેક અક્ષરનો ઉચ્ચાર બરાબર ધ્યાન રાખીને કરે અને વાંચે, તો સારૂં વંચાય. કેટલાક છોકરા અધુરા શબ્દ બોલે છે તે સારૂં નહિ. અરધો, બરફી, દુધપાક, એવા શબ્દને ઉતાવળ કરીને અધ્ધો, બફ્ફી, દુપ્પાક, બોલે છે, એ ઘણુંજ અશુદ્ધ છે.

"બાપે મને અધ્ધા પૈસાની બફ્ફી અપાવી." "કાલે નાતમાં દુપ્પાક પુઈનું જમણ હતું."

આ બોલવું કેવું નઠારૂં દેખાય છે! પણ ઘણાં છોકરાં ઉતાવળ કરીને એમ વાંચી જાય છે. જો ખરેખરૂં વાંચે તો આમ વાંચવું જોઈએ કે "બાપે મને અરધા પૈસાની બરફી અપાવી." "કાલે નાતમાં દુધપાક પૂરીનું જમણ હતું."

એકેક શબ્દ સ્પષ્ટ વાંચવો અને એક વાર વાંચવો. કોઈ તો એકેક શબ્દ બબ્બે ત્રણ ત્રણ વાર વાંચે છે, તે ઘણું ખોટું લાગે છે. 'વગર વાંકે કોઈ મારે નહિ.' એટલું નાનું વાકય વાંચતાં કોઈ છોકરા એકેક શબ્દ બે

બે ને ત્રણ ત્રણ વાર વાંચે છે. જેમ, વગર વગર, વાંકે વાંકે, કોઈ કોઈ, મારે નહિ.

પાઠ ૧૨૬. સારૂં વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૩.

કાળજી મુચરકો કબૂલત

વાંચવામાં વળી એક કાળજી રાખવી કે બોલ એક બીજામાં ભરાઈ ન જાય. કોઈ તો વાંચતાં એક બોલના કડકા કરી નાંખી અરધો જોડેના બીજા શબ્દમાં ભેળી દે છે, એ ઠીક નહિ. વળી વાંચતાં કોઈ નાના નાના શબ્દ વચમાં રહી જવા ન જોઇએ. વાક્યનો અર્થ સમજવાને મહેલું પડે વાસ્તે વચ્ચે વચ્ચે નિશાનીઓ કરવામાં આવે છે તેમને વિરામચિન્હ કહે છે, માટે તેવી હરેક નિશાની આગળ અટકવું.

(,) આવી સાતડા જેવી નિશાની આવે તો જરા વાર થોભવું.

(;) આવી એટલે સાતડો ને તેપર ટપકું એવી નિશાની આવે તો જરા વધારે વાર અટકવું.

(:) આવાં બે ટપકાં આવે ત્યારે તો તે કરતાં પણ જરા વધારે અટકવું.

(.) જ્યારે આવું એક ટપકું આવે ત્યારે ત્યાં વાક્ય પૂરૂં થયું એમ જાણીને ઉપલી ત્રીજી નિશાની આગળ થોભીએ તે કરતાં વધારે વાર થોભવું.

એવી નિશાનીઓ નથી હોતી ત્યારે ખોટો અર્થ થઈ જાય છે; જેમકે, એક ચોરનો મુચરકો લખાવી લેતાં એવું થયું કે જ્યાં નિશાની જોઇએ ત્યાં ન થઈ, તેથી

તે છૂટી ગયો. કબૂલત એવી હતી કે, "હું ચોરી કરૂં નહિ, કરૂં તો સરકારનો ગુનેગાર થાઉં." એમાં નહિ શબ્દ પછી સાતડા જેવી નિશાની કરી છે તે ત્યાં નહિ કરેલી અને ભૂલથી કરૂં શબ્દનીજોડે કરેલી તેથી ચોર છૂટો ગયો, કેમકે તેથી એવો અર્થ થાય છે કે મારે ચોરી કરવી, જો ન કરૂં તો ગુનેગાર થાઉં.

તેમજ જો એમ લખીએ કે, "કસન દરજીને તેડી લાવ" તો એમાં બે અર્થ રહે છે. એક તો એ કે કોઈ બીજા માણસને કહે છે કે કસન કરીને દરજી છે, તેને તેડી લાવ. પણ જો આપણે કસનનેજ કહેવું હોય કે તું જઇને દરજીને તેડી લાવ, તો આપ્રમાણે લખેલું બરાબર સમજાશે નહિ: કસન શબ્દની પછી સાતડા જેવી નિશાની હોય, તો ચોખ્ખું સમજાય કે તું જા ને દરજીને તેડી લાવ.

પાઠ ૧૨૭. સારૂં વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૪.

ઘણાં વાક્યમાં એક શબ્દ એવો હોય છે કે તેમાં બીજા કરતાં વધારે અર્થ રહેલો છે, અને એ વાંચતી વેળા તેપર વધારે ભાર મૂકવો જોઇએ, અને તેમ નહિ તો તે બોલતાં પહેલાં ને પછવાડે જરા વાર થોભવું.

જુદા જુદા શબ્દપર જોર મૂકયાથી એકજ વાક્યના ઘણા અર્થ થાય છે. "તમે આજ ગામ જવાના છો કે!" એ વાક્ય વાંચતાં જો 'તમે' એ શબ્દઉપર ભાર મૂકીને વાંચે તો તેનો જવાબ એવો નીકળે કે હું નહિ, બીજા કોઇને મોકલીશ. તેમજ જો 'આજ' એ બોલ-

પર ભાર મૂકીને વાંચે, તો એવો જવાબ થાય કે, ના, આજ નહિ, કાલે જવાને છું. વળી 'ગામ' એ શબ્દ ઉપર જોર મૂકે તો એવું સમજાય કે ગામ કે બીજે કોઈ ઠેકાણે જવાને છે. એ રીતે એકજ વાક્યના ઘણા અર્થ થાય છે.

વળી વાંચતી વખતે એક બીજી સંભાળ રાખવી જોઇએ. કેટલાક લોક ગાવાની પેઠે વાંચે છે, એ બહુ ખોટું છે. રાગ કાઢીને વાંચવું ન જોઇએ. પણ જેમ આપણે વાત કરીએ છીએ તેવી ઢબથી વાંચવું. એવી રીતે વાંચતાં શીખવાની એક સહેલી રીત એ છે કે પ્રત્યેક અક્ષર અને શબ્દનો શુદ્ધ ઉચ્ચાર બરાબર રીતે કરવો તથા ધીમે ધીમે વાંચવું. એપ્રમાણે ધીમે ધીમે સારીપેઠે વાંચતાં આવડ્યું કે પછી ઉતાવળથી વાંચવાની ટેવ પાડવી, એટલે તેમાં પણ ખોટું નહિ વંચાય, શાથી કે પ્રથમથીજ ખરી ઢબપ્રમાણે વાંચવાનો મહાવરો પડેલો છે. તો પણ બોલીએ છીએ તે કરતાં જરા ધીમે વાંચતાં રહેવું.

સારૂં અને શુદ્ધ બોલતાં, નિશાનીઓ આગળ અટકતાં, અને ખરા શબ્દઉપર ભાર મૂકતાં આવડે તોજ સારૂં વાંચતાં આવડ્યું એમ કહેવાય.

વળી વાંચતાં વાંચતાં વગર નિયમે અને વગર જરૂરે ઠેકાણે ઠેકાણે ઘાંટા કાઢવો નહિ.

કેટલાક જણ એવી રીતે વાંચે છે કે જાણે મોંમાં આખું સોપારી ઘાલ્યું હોય અને વાંચતા હોય તે રીતે જીભને મોંમાં ફેરવી ફેરવીને વાંચે છે, એ ઘણું ખોટું છે.

પાઠ ૧૨૮. બાળબોધ.

લિપિ ગુજરાતી ધર્મપુસ્તક બ્રાહ્મણી
બાળબોધ સળંગ મૂળાક્ષર બોલી
અનુસ્વાર જોડાક્ષર ધોરણ

તમે આ ત્રણ ચોપડીઓ શીખી ગયા તે ગુજરાતી લિપિમાં લખેલી છે. પણ હિંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો, ને કેટલીક વાર્તા વગેરેની ચોપડીઓ તો બીજી તરેહના અક્ષરથી લખેલી હોય છે. તેને બ્રાહ્મણી કે બાળબોધ લિપિ કહે છે. જેને ગુજરાતી લિપિ વાંચતાં આવડતી હોય, તે જરા મહેનત લઇને એ શીખે તો વાંચતાં આવડે એવી સહેલી છે. જેમ ગુજરાતીમાં સળંગ લીટી દોરીને લખે છે તેમ, કે છાપેલી ચોપડીઓ વગરલીટીના અક્ષરની હોય છે તેમ, એમ લખાતું નથી, પણ એમાં તો એકેક અક્ષરનું નાની લીટી દોરીને માથું બાંધેલું હોય છે.

એ સહેલી રીતે ઓળખવાને આ જોડેના પાનામાં ગુજરાતી અને બાળબોધ બેઉ મૂળાક્ષર લખ્યા છે. ઉપર ગુજરાતી અક્ષર છે, અને તેની નીચે બ્રાહ્મણી છે. અની નીચે બ્રાહ્મણી અ, કની નીચે બ્રાહ્મણી ક, એ પ્રમાણે લખેલા છે. કેટલાક અક્ષર બાળબોધમાં છે તેવા ગુજરાતી બોલીમાં આવતા નથી. માટે ત્યાં ખાલી જગ્યા રહેવા દીધી છે. વધારે તપાસતાં માલૂમ પડશે કે ગુજરાતીમાં જેમ કાનો, અજ્જુ, વરડુ, માત્રા, અનુસ્વાર આવે છે, તેમજ બાળબોધ અક્ષરને પણ લાગે છે. માટે આટલા મૂળાક્ષર આવડે, તો ગુજરાતીપ્રમાણે કાનો, અજ્જુ, વગેરે લગાડીને વાંચતાં વહેલું આવડે. વળી એમાં જે જોડાક્ષર આવે તે ગુજરાતી અક્ષરના ધોરણપ્રમાણે સમજીને વાંચવા.

પાઠ ૧૨૯

મૂળાક્ષર.

અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ
अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ

એ ઐ ઓ ઔ અં અઃ
ऌ ॡ ए ऐ ओ औ अं अः

ક ખ ગ ઘ ચ છ જ ઝ
क ख ग घ ङ च छ ज झ

ટ ઠ ડ ઢ ણ ત થ દ
ञ ट ठ ड ढ ण त थ द

ધ ન પ ફ બ ભ મ ય ર
ध न प फ ब भ म य र

લ વ શ ષ સ હ ળ
ल व श ष स ह ळ

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૦
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

पाठ १२०.

अ इ उ ए ऐ

पहेलो 'अ' ने तेनी पासे 'इ' छे. पछी 'उ' ने तेनी साथे 'ए' अने 'ऐ' छे. एटला अक्षर थया, एटले पर्छ. वार लागवानी नथी. महेनत विना इनाम मळे नहि, माटे परमेश्वर उपर विश्वास राखी महेनत लई काम करवुं. 'ए' अक्षरना उपर मात्रा होय तो 'ऐ' थाय.

पाठ १२१.

क ख ज

'अ'ने कानो काढे तो 'आ' थाय, तेमज 'ओ' लखवाने मुश्केल नथी, केमके 'आ' ना उपर एकली एकज मात्रा उमेरवी पडे. गूजराती 'ख' काढवो होय त्यारे वांका पांखडां काढवां पडे छे. बाळबोध 'ख' ने तेम करवानी जरूर नथी. 'र' ने 'व' साथे लखीने एकठुं माथुं दोरे एटले 'ख' थाय. जोखवुं, जेटलुं, अमे जईए छीए, ए सघळामां 'ज' अक्षर लखेला छे.

पाठ १२२.

च झ ण

चबुर, चीकाश, ने चूनो, एमां कयो एक अक्षर छे बार्? एमां "च" छे. तेम चोपडीओ वांचतां 'चौ' ने 'च' नी [illegible]वडश.

एक झवेरीनी पासे हीरा, मोती, चूनीओ, अने एवुं एवुं घणुं झवेरखानुं हतुं. तेमां झीणां झीणां नंग पण हतां. गुजरातीमां त्रण पाणो काढीने पहेलीने जरा नीचेथी जमणा हाथगम पांखडुं करे एटले 'ण' थाय छे. गूजरात वगेरे उत्तरमां बाळबोध लिपि लखतां गुजरातीना जेवो 'ण' काढे छे; जेम, नारणदास, तमो पण आवजो.

पाठ १२३.

ध फ ब

जे कोई गरीबगरबाने आपे छे ते खरो धनवान जाणवो. बधा धनवान माणस कंई एवा होता नथी. धर्म करवो तेमां पण विचार राखवो, केमके घणां तो फेल करीने फोसलावीने लई जाय छे. एक दहाडो मारी फोईने त्यां एक फकीर आव्यो, ते बहु बहु समजावीने पांच सात रूपिआनो माल लई जवानुं करतो हतो. एटलामां फूआ आव्या, तेमणे ते धूताराने धमकावीने काढी मेल्यो.

પાઠ ૧૨૪.

મ ળ

બેઠો માળો બાંધવા,
ભાવ્યો કાળો કાગ;
બે પાંખાળો બોલતો,
નહિ રૂપાળો રાગ.

ઉપર લખેલી લીટીઓમાં 'ળ' ઘણી વાર આવેલો છે. એ દોહરો આગળ તમારા ભણવામાં પણ આવી ગયો છે. એમાં કાગડાની વાત કહી. એ જનાવર બીજાની પેઠે ભોળું ગણાતું નથી. એ તો ખળ છે. એમાં ભલમનસાઇનાં લક્ષણ થોડાંજ દીસે છે.

પાઠ ૧૨૫.

આંકડા ને અક્ષરવિષે.

મૂળાક્ષરવાળા પાનામાં છેલ્લે બે તરેહના આંકડા માંડેલા છે. તે મેળવી જોતાં માલૂમ પડશે કે ત્રગડા, છગડા, અને નવડાવિના બીજામાં થોડોજ ફેર છે. એ સારી પેઠે ધ્યાન રાખીને શીખવા. હાથના લખેલા પુસ્તકમાં આવો ૯ નથી હોતો, પણ ૯ હોય છે. તેમ 'અ' માં પણ ફેર છે. એવા પુસ્તકમાં આમ 'અ' કાઢે છે.

સમાપ્ત.